

LUND UNIVERSITY

Unga och sexuellt våld

Främjande av ett kunskapsbaserat bemötande av brottsoffer. Slutrapport.

Nilsson, Gabriella; Lövkrona, Inger; Björklund, Linn; Degerkvist, Julia

2020

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Nilsson, G., Lövkrona, I., Björklund, L., & Degerkvist, J. (2020). *Unga och sexuellt våld: Främjande av ett kunskapsbaserat bemötande av brottsoffer. Slutrapport.* Lund University.

Total number of authors:

4

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Unga och sexuellt våld

Främjande av ett kunskapsbaserat bemötande av
brottsoffer. Slutrapport.

GABRIELLA NILSSON OCH INGER LÖVKRONA I SAMARBETE MED
LINN BJÖRKLUND OCH JULIA DEGERKVIST | LUNDS UNIVERSITET

Hämndporr, gatloppsvåldtäkt, näthat, oskulds kontroll, sexting, äktenskapsresa och sugar dating. Detta är några av de nya begrepp som figurerat i medierna de senaste åren och som ställt yrkesverksamma inför nya utmaningar. Trots ekonomiska satsningar och skärpning av lagstiftningen inom flertalet områden som berör sexuellt våld, ser vi i Sverige ingen minskning av problemet. Arbetet med att motverka sexuellt våld mot och av unga har inte blivit lättare. Tvärtom ställs yrkesverksamma ofta inför dilemman när olika riktlinjer och lagrum krockar, eller gällande våld där kunskapsläget är svagt.

Under 2018–2019 genomförde etnologerna Gabriella Nilsson och Inger Lövkrona vid *Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet*, ett pilotprojekt där yrkesverksammas upplevelser och erfarenheter av att arbeta med unga och sexuellt våld undersöktes. Mer specifikt riktades fokus mot sexuellt våld mot unga på internet, ensamkommande flyktingbarns utsatthet för sexuellt våld samt företeelsen könsstämpning i Sverige. Genom arrangerandet av fokuskonferenser har yrkesverksamma från olika verksamheter getts möjlighet att dela sina uppfattningar och erfarenheter med andra såväl inom den egna professionen som sektorsöverskridande. Syftet har varit att i förlängningen utveckla forskningsbaserade lösningar på etiska och praktiska dilemman i olika yrkesgruppers hantering av sexuellt våld mot unga.

Projektet har genomförts i samverkan med Malmö stad, Enheten för social hållbarhet och sexuell hälsa, Kompetenscentrum mot våld i nära relationer i Skåne samt masterutbildningen i tillämpad kulturanalys (MACA) vid Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet.

UNGA OCH SEXUELLT VÅLD

Unga och sexuellt våld

Främjande av ett kunskapsbaserat
bemötande av brottsoffer. Slutrapport.

GABRIELLA NILSSON OCH
INGER LÖVKRONA
I SAMARBETE MED
LINN BJÖRKLUND OCH
JULIA DEGERKVIST

LUNDS
UNIVERSITET

Tryckt med bidrag från Brottsoffermyndigheten

Omslags foto: Charlotte Carlberg Bärge

Copyright författarna

Institutionen för Kulturvetenskaper
Lunds universitet

ISBN 978-91-519-4458-6 (tryck)
978-91-519-4459-3 (pdf)

Omslagsdesign och sättning Gunilla Albertén

Tryck i Sverige av Media-Tryck, Lunds universitet, Lund 2020

Svanenmärkt trycksak 3041 0903

Förord

Frozen fright, gatloppsvåldtäkt, hämndporr, näthat, oskuldskontroll, samtyckesapp, sexting, sugar dating, äktenskapsresa. Sexuellt våld mot unga tar sig många uttryck. Detta är några av de nya begrepp som figurerat i medierna de senaste åren, och som ställt yrkesverksamma inför nya utmaningar. Parallellt har det skett en kraftig ökning av antalet anmälda övergrepp och under 2018 lyste #MeToo upp det mörkertal som vanligen präglar utsatthet för sexuellt våld.

Under 2018–2019 genomförde Gabriella Nilsson (projektledare), docent i etnologi och Inger Lövkrona, professor emerita i etnologi, båda vid *Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet*, ett pilotprojekt där yrkesverksammas upplevelser och erfarenheter av att arbeta med unga och sexuellt våld undersöktes. Mer specifikt riktades fokus mot sexuellt våld mot unga på Internet, ensamkommande flyktingbarns utsatthet för sexuellt våld samt företeelsen könsstympning i Sverige. Projektet delfinansierades av Brottsoffermyndigheten och genomfördes i samverkan med Malmö stad, Enheten för social hållbarhet och sexuell hälsa samt Kompetenscentrum mot våld i nära relationer i Skåne. Genomförandet möjliggjordes av ett samarbete med mastersprogrammet i tillämpad kulturanalys (MACA) vid Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet. Två av projektets tre delar genomfördes av mastersstudenterna Linn Björklund respektive Julia Degerkvist, och redovisas i mastersuppsatserna *Talking About Girls Online. Professional Work Life Experiences of Sexual Violence Against Children on the Internet* (Björklund 2019) samt *Alienating Narratives. The professional challenge of preventing and responding to sexual vulnerability amongst unaccompanied refugee minors in Sweden* (Degerkvist 2019b). Den tredje delen genomfördes huvudsakligen av professor Inger Lövkrona, tillsammans med Julia Degerkvist.

I den här slutrapporten beskriver vi projektet och sammanfattar dess resultat.

Vi vill särskilt tacka Margot Olsson och Niclas Olsson vid Enheten för sexuell hälsa, Malmö Stad för ett konstruktivt samarbete. Tack för att ni gett oss tillgång till era nätverk, har guidat oss i er organisation och bidragit med feedback och värdefulla insikter. Stort tack till Brottsoffermyndigheten för ekonomiskt stöd, och till alla de deltagare som gett oss sin tid och sitt engagemang under projektets gång. Ert bidrag har varit oumbärligt.

Innehållsförteckning

Förord	5
DEL 1 INLEDNING	
Bakgrund och problemformulering	13
Projektet och dess metodologiska utgångspunkt	15
Initiering och genomförande	17
Disposition	19
DEL 2 UNGA OCH SEXUELLT VÅLD PÅ INTERNET	
Kunskapsunderlag	23
<i>Linn Björklund</i>	23
Vad är sexuellt våld på nätet?	23
Det sexuella nätvåldets omfattning	23
Vem har ansvaret?	25
Forskning	26
Debatt	26
Lagstiftning	28
Genomförande fokuskonferens 1	29
Fokusgrupper Sexuellt våld på internet	33
Risker med internet	34
Flickor särskilt utsatta	35
Blame-the-victim	36
Skolans roll och ansvar	37
Föräldrars och andra vuxnas roller och ansvar	38
Den professionella rollen	39
Begreppens betydelse – vokabulär	40
Reflektioner	41

DEL 3 ENSAMKOMMANDE OCH SEXUELLT VÅLD	
Kunskapsunderlag	47
<i>Julia Degerkvist</i>	
Medierapportering och debatt	54
Forskning	57
Ansvarsområden	59
Genomförande fokuskonferens 2	61
Fokusgrupper Ensamkommande och sexuellt våld	63
Omfattning och former (Pass 1)	63
Signaler på våldsutsatthet och åtgärder (Pass 2)	67
Samarbetet aktörer emellan (Pass 3)	70
Reflektioner	71
DEL 4 KÖNSSTYMPNING I SVERIGE	
Kunskapsunderlag	79
<i>Inger Lövkrona</i>	
En fråga om mänskliga rättigheter – den globala diskursen	79
Könsstympning i Sverige	81
Könsstympade kvinnor i Sverige	82
Könsstympas flickor bosatta i Sverige?	83
Få eller många?	85
Anmälan och lagföring – paradoxalt låga siffror	86
Könsstympning – vagina design?	88
Hälsorisker och komplikationer	90
Genomförande fokuskonferens 3	93
Fokusgrupper Könsstympning i Sverige – Workshop I	95
Omfattning	95
Bemötande och hantering	97
Samarbeten	99
Verktyg	100
Fokusgrupper Könsstympning i Sverige – Workshop II	102
Riskgrupper – identifiering	102
Orosanmälan och polisanmälan	105
Prevention	105
Samarbeten	107
Verktyg	107
Reflektioner	107

DEL 5 AVSLUTANDE METODOLOGISK REFLEKTION

DEL 5 AVSLUTANDE METODOLOGISK REFLEKTION

Projektets syfte och resultat	113
Inför framtiden	119
Referenser	121

Del 1
Inledning

Bakgrund och problemformulering

Gender-based violence, där sexuellt våld ingår, räknas av FN som en av de vanligaste, skadligaste och mest kostsamma kränkningarna av de mänskliga rättigheterna (UN Women 2017; WHO 2014). Problemet har adresserats i konventioner, deklarationer och resolutioner sedan 1980-talet, men trots detta minskar inte förekomsten av våld – tvärtom (UN Women 2013). I FN:s *Agenda 2030* blir initiativ för att motverka våld därför viktiga i relation till flera av målen, tydligast uttryckt i mål 5, Jämställdhet. Jämställdhet beskrivs som en förutsättning för en hållbar och fredlig utveckling i världen, vilket förutsätter delmålen att avskaffa alla former av våld mot kvinnor och flickor i det offentliga och privata rummet, inklusive människohandel, sexuellt utnyttjande och andra typer av exploatering; samt att avskaffa alla skadliga sedvänjor, såsom barnäktenskap, tvångsäktenskap och kvinnlig könsstympning.

Även nationellt har arbetet mot våld länge getts hög prioritet och är sedan 1994 ett av fyra (numera sex) jämställdhetsmål. Men trots stora finansiella satsningar samt skärpningar av lagstiftningen inom flertalet områden som berör sexuellt våld och skadliga sedvänjor, ser vi inte heller i Sverige en minskning av problemet (Brå 2018). Istället ökar anmälningsfrekvensen kraftigt och ”nya” former av våld synliggörs, såsom olika uttryck för våld och förtryck i hederns namn, liksom våld i kölvattnet av den ökande digitaliseringen (Socialstyrelsen 2017; Socialstyrelsen 2018). Med digitaliseringen har nya sätt att kontrollera, hota och förfölja flickor och unga kvinnor, liksom nya kanaler och former för att köpa och sälja sexuella tjänster identifierats. Även pojkars och HBTQ-personers utsatthet har påtalats. 2017 antog riksdagen därför, i linje med *Istanbul-konventionen* från 2011, en tioårig nationell strategi för arbetet med att förebygga och bekämpa våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld (Skr 2016/17:10).

Arbetet med att hantera och motverka sexuellt våld mot och av unga har alltså inte blivit lättare för de yrkesverksamma som möter problemet i sin dagliga verksamhet. Tvärtom ställs de ofta inför dilemman när olika riktlinjer och lagrum krockar, eller gällande former av våld där kunskapsläget är svagt. Hur ska ungdomsmottagningar bemöta önskemål om oskuldssintyg? Hur ska poliser förhålla sig till rapportering om sexuella trakasserier i ett hav av ungdomar under en musikfestival? Hur bör rektorer agera när de får vetskap om sexuella hot och kränkningar i sociala

medier? Ofta förutsätts yrkesverksamma hantera den här typen av frågor utan stöd i forskning, och de lokala variationerna i regioner, kommuner och organisationer är stora, vilket framhålls som ett problem i den nationella strategin mot våld. Där påtalas bristen på kunskapsbaserad vägledning om vilka metoder som fungerar bäst för yrkesverksamma inom området, liksom att det metodmaterial som faktiskt finns präglas av delvis motsägelsefulla budskap.

De yrkesverksammas arbete försvåras av att frågor rörande unga och sexuellt våld ofta är brännande och starkt polariserade såväl i mediedebatten som i partipolitiken och inom akademien. Det saknas forskning som tar ansvar för att överbrygga disciplinär oenighet och som ger vägledning i utvecklingen och implementeringen av kunskapsbaserade metoder för praxis. Konsekvensen är att yrkesverksamma inte sällan ställs inför etiska dilemman som de tvingas hantera med utgångspunkt i egna värderingar. Detta riskerar att leda till bristande rättssäkerhet i bemötandet av unga brottsoffer liksom till att våldet inte motverkas på ett effektivt och likvärdigt sätt.

Projektet och dess metodologiska utgångspunkt

Projektet *Unga och sexuellt våld. Främjande av ett kunskapsbaserat bemötande av brottsoffer* har syftat till att bemöta den här typen av upplevda dilemman genom samverkan och kunskapsutbyte mellan forskare och praktiker med erfarenheter av möten med unga våldsoffer. Med begreppet unga menar vi ungdomar i tonåren och unga vuxna. I samråd med verksamheter utanför akademien har vi velat bidra till att överbrygga disciplinär oenighet genom att initiera tvärvetenskaplig och praxisnära metodutveckling.

Forskning saknar ofta ett tydligt samverkansinitiativ när projekt och forskningsansökningar formuleras. Det saknas också ett ansvarstagande från akademiens sida att vägleda professionellas omsättning av vetenskapliga resultat i förändrad praxis. Detta trots att omfattande implementeringsforskning visar att vägledning och stöd är centralt för möjligheten för praktiker att ta till sig vetenskapliga resultat (t.ex. Hansson & Nilsson 2017). Omvänt tas praktikers erfarenheter sällan till vara i forskningen. Det här projektets uppläggning och genomförande har designats för att skapa arenor där forskare och praktiker kan mötas för att utbyta kunskap och erfarenheter – vi har velat skapa tvärprofessionella och sektorsövergripande arenor för möten mellan teoretiker och praktiker. Syftet har i förlängningen varit att utveckla forskningsbaserade lösningar på etiska och praktiska dilemman i olika yrkesgruppers hantering av sexuellt våld mot unga.

Mer konkret har projektet syftat till att uppnå följande:

- 1) Underlätta för praktiker att förstå och ta till sig vetenskapliga resultat och perspektiv på den egna verksamheten genom problematiserande inspel från relevanta forskare.
- 2) Möjliggöra för praktiker att tillsammans med representanter från andra yrkesgrupper reflektera kring den egna verksamheten och dela sina erfarenheter med andra.
- 3) Pröva och utveckla metoder för samverkan mellan forskare, praktiker och organisationer och öppna för långsiktiga nätverk.

- 4) Samla in praktikers erfarenhet för att därigenom ytterligare kunna fördjupa forskningen om våld och dess dilemman i form av utformandet av rekommendationer och modeller.

Den metod vi tillämpat är brukarmedverkan, genom arrangerandet av vad vi kallat fokuskonferenser. Brukarmedverkan har under senare år allt mer kommit att framhållas som viktig för forskningsprocessen, inte minst för att i någon mån utjämna det hierarkiska förhållandet mellan forskaren och brukaren och därigenom möjliggöra ett medskapande i kunskapsprocessen (Fudge, Wolfe & McKevitt 2007). ”Brukarna” är i det här fallet de yrkesverksamma som i sitt arbete kommer i kontakt med sexuellt våld av och mot unga. Med begreppet fokuskonferens har vi avsett en konferensform med ett specifikt riktat, pragmatiskt och icke-hierarkiskt fokus på konkreta teman. Fokuskonferenserna har varit tänkta att ge deltagarna förutsättningar att dels ta del av aktuella forskningsresultat, dels möjlighet att presentera sin egen uppfattning om de problematiker som temat för konferensen medför, samt diskutera dessa såväl med personer inom den egna professionen som sektorsöverskridande. Konferenserna har därför fungerat både som en möjlighet till kompetensutveckling och erfarenhetsutbyte för de medverkande. Dessutom har konferenserna öppnat för en fördjupad vetenskaplig analys. Vinsterna med denna form av brukarmedverkan är både en ökad förståelse för forskningsresultat och att dialogen under konferenserna i sig genererar rik data och en djupare förståelse för problematiken. Det senare genom att diskussioner och samtal, efter att informerat samtycke inhämtats, spelats in och i transkriberad form ligger till grund för vidare analys.

Under fokuskonferenserna har vetenskapliga föreläsningar och yrkesverksammars diskussioner växelvist avlöst varandra. Genom den s.k. café-metodiken har forskares resultat kunnat brytas mot deltagarnas uppfattningar och erfarenheter i en konstruktiv dialog. Café-metodiken är en ”mobil” seminarieform för brainstorming och problemlösning, där deltagarna vid samma tillfälle ges möjlighet att delta i flera gruppdiskussioner. Konkret innebär metoden att deltagarna flyttar runt mellan olika grupper där diskussionen fortgått med utgångspunkt i givna frågeställningar. Syftet är att en större grupp deltagare på relativt kort tid ges möjlighet att ta del av varandras individuella kunskaper och erfarenheter (Brown 2002). Café-metodiken tillämpas med framgång inom den högre utbildningen för att exempelvis lära ut teoretiska begrepp (Gunnarsson Payne 2015) och har tidigare prövats just för att främja brukarmedverkan (Ekstam & Nilsson 2016). Under konferenserna har fokusgruppsamtal genomförts i café-form.

Initiering och genomförande

Projektets omkostnader har finansierats av Brottsoffermyndigheten (ärendenr 03375/2017). Arbetet har utförts inom ramen för befintliga tjänster – Gabriella Nils-son och Inger Lövkrona vid Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet, samt Margot Olsson och Niclas Olsson i Malmö stad, Arbetsmarknads- och Socialförvaltningen. En betydande del av det praktiska arbetet har utförts av två studen-ter vid mastersutbildningen i tillämpad kulturanalys (MACA) vid Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet – Linn Björklund och Julia Degerkvist – inom ramen för deras praktik vid Enheten för sexuell hälsa, Malmö stad.

Tre specifika former av sexuellt våld valdes ut för projektet: Sexuellt våld mot unga på internet, Ensamkommande och sexuellt våld samt Könststypning i Sverige. Valet av teman gjordes intressebaserat, men utifrån en sammanställning över särskilt etiskt problematiska former av sexuellt våld mot unga som tagits fram i samråd med Kompetenscenter mot våld i nära relationer.

Arbetet inom projektet inleddes med framtagandet av kunskapsöversikter över respektive tema. Linn Björklund har ansvarat för kunskapsöversikten om Sexuellt våld mot unga på internet; Julia Degerkvist för Ensamkommande och sexuellt våld och Inger Lövkrona för Könststypning i Sverige. Kunskapsöversikterna baserades på en inventering av olika källmaterial – befintlig forskning inom olika vetenskap-liga discipliner; lagar, regler och föreskrifter från lagstiftare och olika myndigheter, idéburna organisationers arbete samt material hämtat från den offentliga debatten. Arbetet med kunskapsöversikterna har successivt utvärderats och diskuterats vid projektmöten i olika konstellationer. Redan i den här fasen blev det tydligt att kun-skapsläget var svagt och/eller starkt polariserat, något som visserligen försvårade arbetet med kunskapsöversikterna men som samtidigt pekade mot de valda ämnenas relevans. Kunskapsunderlagen är således sammanställningar av befintlig kunskap och framträdande perspektiv och ståndpunkter.

Kring valda teman arrangerades tre heldagskonferenser på LUX, Lunds universitet:

- 11 oktober 2018, Sexuellt våld mot unga på internet
- 25 oktober 2018, Ensamkommande och sexuellt våld
- 28 mars 2019, Könststypning i Sverige

Utifrån kunskapsunderlagen identifierades och kontaktades relevanta föreläsare – forskare och/eller experter. I samråd med Enheten för sexuell hälsa, Malmö stad, identifierades de målgrupper som vi ville se som deltagare på konferenserna – yrkesverksamma som på olika sätt hade yrkesmässiga relationer till och erfarenheter av att arbeta med de tre temata. Inbjudningarna skickades ut via Malmö stad och deltagarlistorna fylldes snabbt då intresset var stort.

Antalet deltagare per konferens begränsades till 25 personer och i urvalet lades särskild vikt vid att så många relevanta yrkeskategorier som möjligt skulle vara representerade. Samtliga deltagare medverkade således i sina yrkesroller och inte som privatpersoner. Innan medverkan fick varje deltagare ta ställning till de etiska villkoren, vilka innebar att de samtyckte till att vi spelade in fokusdiskussionerna för att kunna använda dessa i vidare analys. Deltagarnas privata identitet har anonymiserats men då deras yrkesroller har betydelse för analysen, kommer dessa att presenteras nedan. Resultat från konferenserna redovisas både i denna rapport och mer utförligt i de respektive mastersuppsatserna *Talking About Girls Online. Professional Work Life Experiences of Sexual Violence against Children on the Internet* (Björklund 2019) och *Alienating Narratives. The professional challenge of preventing and responding to sexual vulnerability amongst unaccompanied refugee minors in Sweden* (Degerkvist 2019b).

Inför konferenserna fick deltagarna tillsänt sig det kunskapsunderlag som vi arbetat fram till respektive tema, detta för att samtliga deltagare skulle ha en gemensam kunskapsbas att relatera de egna erfarenheterna till, liksom för att väcka tankar och reflektioner redan innan konferenserna.

Upplägget av konferensdagarna var likartat: föreläsningar varvades med fokusgruppdiskussioner på dagens tema. Syftet med föreläsningarna var att fördjupa kunskapen, men också att ge nya perspektiv och infallsvinklar, utöver det som framkommit i kunskapsunderlaget. Som föreläsare medverkade, förutom projektgruppen, forskare, journalister samt representanter från idéburna verksamheter. De externa föreläsarna presenteras i avsnitten om respektive fokuskonferens.

Varje konferens innehöll två–tre pass med fokusgrupper. Vid varje pass pågick tre–fyra parallella fokusgruppdiskussioner utifrån samma diskussionsfrågor, vilka modererades av representanter från projektgruppen. Dessa diskussioner spelades in och har därefter transkriberats ordagrant. Totalt genererade konferenserna närmare 20 timmar inspelat, transkriberat material.

Varje fokuskonferens utvärderades digitalt av deltagarna i efterhand.

Disposition

Föreliggande rapport är en sammanställning av projektet som helhet – dess utgångspunkter, genomförande och första preliminära resultat. I den första delen har problemformulering och metodologiska utgångspunkter beskrivits.

I rapportens följande tre delar presenteras resultatet av projektets tre teman – Sexuellt våld mot unga på internet, Ensamkommande och sexuellt våld samt Könstypning i Sverige. Varje del inleds med en kunskapsöversikt som översiktligt beskriver befintlig forskning, regelverk och riktlinjer, samt hur fenomenet förstås i ett större diskursivt sammanhang. Dessa kunskapsöversikter är tänkta att synliggöra kunskapsläget i respektive fråga, men då de även delats ut till deltagarna inför respektive konferens, kan de även förstås som en gemensam utgångspunkt för diskussionerna under respektive fokusgruppsamtal. Då de tre kunskapsöversikterna har författats av olika personer – Linn Björklund, Julia Degerkvist och Inger Lövkrona – skiljer de sig delvis åt i omfattning, uppläggning och stil. I denna rapport har texterna utvecklats något jämfört med de texter som förelåg inför konferenserna.

Efter respektive kunskapsöversikt följer en kort beskrivning av genomförandet av konferensen, såsom en presentation av de inbjudna föreläsarna. Därefter följer i varje del en tematisering av resultatet, mer specifikt en sammanställning över innehållet i diskussionerna såsom de tog form i fokusgrupperna. Sammanställningarna bygger på en översiktlig läsning och tematisering av det ordagrant transkriberade inspelade materialet. Slutligen görs en första översiktlig reflektion över hur resultatet skulle kunna förstås och förslag till fortsatt analys presenteras.

Rapportens sista del innehåller en avslutande reflektion över den metodologiska utgångspunktens styrkor och svagheter.

Del 2

Unga och sexuellt våld på internet

Kunskapsunderlag

Linn Björklund

Vad är sexuellt våld på nätet?

Enligt FNs Barnrättskommitté innefattas sexuellt våld på nätet i det bredare begreppet sexuella övergrepp mot barn. Sexuella övergrepp mot barn omfattas bl.a. av att använda sig av barn för kommersiellt syfte, att framställa ljudinspelningar eller bilder av sexuella övergrepp på barn, barnprostitution, sexuellt slaveri, sexuellt utnyttjande i samband med resor, trafficking, handel med barn och tvångsäktenskap. Sexuella övergrepp kan vara både fysiska och icke fysiska. Ett nätövergrepp ska vara kopplat till nätet på något sätt och kan ske på sociala medier, i onlinespel eller i andra applikationer på mobiltelefonen eller datorn (Unga, sex och Internet 2014). Sexuellt våld på nätet rör sig om våldtäkt, grooming, fotografering av barn i sexuellt syfte, publicering och spridande av bilder mot någons vilja, hämndporr, förtal och kränkningar samt ofredande med sexuellt innehåll. I princip är samtliga av dessa fenomen kriminaliserade i Sverige – och i hela Norden – men under annan terminologi (se Bladini 2017).

Det sexuella nätvåldets omfattning

Det är svårt att utifrån befintliga studier dra några generella slutsatser om det sexuella våldets omfattning och mönster. Det är däremot tydligt att flickor i högre utsträckning än pojkar utsätts för sexuellt våld på nätet, och att vi kan se en stark ökning av våldet.

Förövarna av sexuellt våld är ofta jämgamla pojkar som är bekanta med offret, men även flickor är förövare särskilt vad gäller förtal och kränkningar. Ett undantag är grooming där förövaren per definition är en vuxen, oftast en man. Men uppgifterna om förövare är få och fokus i studierna ligger på offren. I en rapport från Polismyndigheten (2016) där sexuella ofredanden mot unga kartlagts framgår att ca 27 %

av de anmälda fallen mellan 2015 och 2016 hade begåtts på sociala media eller telefon. Under 2015 gällde 65 % av de digitala övergreppen (totalt 632) flickor under 15 och 14 % pojkar under 15. Flickor 15-17 stod för 16 % av anmälningarna och pojkar 15-17 för 3 %. I rapporten presenteras ingen information om ålder eller kön på förövarna, och inte heller om det tidigare funnits en relation med offret (Polismyndigheten 2016:17).

Nätvåldet rörande barn följer ett liknande mönster som för vuxna – både pojkar och flickor mottar hot och kränkningar. Skillnaden mellan könen är att pojkar i större utsträckning får hot om våld utan sexuella inslag; flickor är överrepresenterade vad gäller hot med sexuellt innehåll (Bladini 2017:50ff). När det handlar om kränkningar mellan barn är det vanligt att det finns en personlig koppling mellan offer och förövare och sammanhanget är oftast skolan. Hur många vuxna gärningsmän som uppger sig vara jämgamla med flickorna är osäkert. Amerikanska studier visar att de flesta män (95 %) som tar kontakt på nätet inte ljugar om sin ålder och att de är ärliga med att de är ute efter sex (Dunkels 2018:77,88).

Stiftelsen Allmänna Barnhuset 2017

Linda Jonsson och Carl Göran Svedin (2017) har på uppdrag av Stiftelsen Allmänna Barnhuset utfört en kvantitativ studie av barn som utsatts för sexuella övergrepp på nätet (grooming, filmning och övergrepp). Där konstateras att var femte elev (21 %) hade erfarenhet av något av dessa övergrepp. Det var tre gånger så vanligt att flickorna utsatts (29 %) än pojkarna (10 %). De elever som identifierade sig som varken flicka eller pojke var allra mest utsatta – hela 40 % av denna grupp. De utsatta hade liknande socioekonomisk bakgrund som de unga som inte blivit utsatta; däremot hade de i betydande omfattning oftare varit utsatta för våld och övergrepp också utanför nätet. De hade också oftare varit utsatta för mobbning och hade vidare en sämre relation till föräldrarna under uppväxten (Jonsson & Svedin 2017).

Friends Nätrapport 2017

Barnrättsorganisationen Friends nätrapport från 2017, genomförd för femte året i rad, bygger på 1001 SIFO-intervjuer gjorda med barn i åldrarna 10–16 år. Rapporten visar att var tredje ung har blivit utsatt för nätkränkningar under 2015. Av dessa har var femte flicka (18 %) blivit utsatt för sexuella trakasserier på nätet, men endast 6 % av pojkarna. 7 av 10 har utsatts av någon de känner eller vet vem det är.

Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor 2014

MUCFs rapport *Nätkränkningar. Svenska ungdomars normer och beteenden* visar ett liknande mönster. Här konstateras att flickor i högre grad än pojkar utsätts för olika sexuella risker på nätet såsom att få bilder, videos och meddelanden med oönskat sexuellt innehåll. Flickor känner sig också i högre utsträckning än pojkar kränkta på nätet och är överrepresenterade som både offer och förövare vid nätmobbning (Svensson & Dahlstrand 2014:9).

EU Kids Online 2013

Svenska barn är bland de mest uppkopplade visar en europeisk forskningsrapport 2013, *EU Kids Online*. De flesta ungdomar har inte haft sex på nätet eller blivit utsatta för nätrelaterade sexuella övergrepp. Vad gäller frivilligt sex på nätet visar svenska studier att en fjärdedel av tillfrågade 18-åringar har haft sex på nätet i form av att skicka avklädda bilder eller haft sex framför en kamera. Det vanligaste är att skicka bilderna till en partner, och mer sällsynt är att lägga upp en bild på en community eller internetsajt (24,7 resp. 2,1 %) (t.ex. Jonsson & Svedin 2017).

Vem har ansvaret?

Sexuellt våld på nätet är i sitt tidiga skede en fråga för skolan och elevhälsan. Ett informationsmaterial och utbildning om unga och sex på nätet har utarbetats av Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor – *Ses offline? Ett metodmaterial om unga, sex och internet* (MUCF 2014). I den nya upplagan har lagts till ett kapitel om kränkningar, hot och trakasserier på nätet (näthat). Handboken vänder sig till lärare och är uppbyggd som lektioner att arbeta med i klassen. Syftet är att öppna för samtal och förebygga ungas sexuella utsatthet på nätet och lyfta frågor om identitet, gränssättning, sexualitet och relationer. Det är ovisst om deltagarna från skolektorn i fokusgrupperna känner till denna utbildning: den nämns inte.

Rädda barnen har 2015 utvecklat en handbok som syftar till att skydda barn från övergrepp på nätet: *#Nätsmart* (Rädda Barnen 2015). Handboken vänder sig till föräldrar och viktiga vuxna i barns närhet och innehåller information om vad övergrepp på nätet är, råd från barnpsykologer, polis och drabbades egna berättelser, tips för hur du kan prata med små barn, skolbarn eller tonåringar, varningstecken att vara uppmärksam på samt en lista med ställen du kan vända dig till om du behöver hjälp. Handboken saknar referenser till forskning.

Barn är en av socialtjänstens målgrupper och Kunskapsguiden.se erbjuder ett kunskapsstöd som riktar sig till alla som har samtal med barn inom socialtjänst,

hälso- och sjukvård och tandvård. Syftet är att säkra kvaliteten i bedömningar och åtgärder samt att stärka och utveckla barnet ("Samtal med barn"). Här erbjuds bl.a. information om hur man ska samtala om sexuella övergrepp (av vuxna), men även stöd inför samtal om sex mot ersättning. För socialtjänsten finns i övrigt inga riktlinjer eller handledningar från Socialstyrelsen vad gäller unga och sexuellt våld. Myndighetens handledning för våld i nära relationer, *Väld. Handbok om socialtjänstens och hälso- och sjukvårdens arbete med våld i nära relationer*, tar upp vuxna som utsatts för våld eller andra övergrepp av närstående samt barn som utsatts för eller bevittnat våld av eller mot närstående (Socialstyrelsen 2016).

Forskning

Forskning om sexuellt våld på nätet bedrivs inom bland andra disciplinerna medicin, psykologi, rättssociologi, juridik samt utbildningsvetenskap. Den medicinska forskningen är kvantitativ och ger uppgifter om bland annat våldets omfattning, ungas nätvanor, vem som blir utsatt och laborerar med flera sociodemografiska variabler. Konsekvenserna för offrets hälsa beskrivs i termer av trauma och psykisk ohälsa (Jonsson & Svedin 2017). Den rättssociologiska forskningen tar upp rättsliga och samhälleliga normer. Även denna inriktning är kvantitativ med flera variabler, som till exempel offrets bakgrund och reaktioner (se Svensson & Dahlstrand 2014). Den juridiska forskningen diskuterar lagstiftningens tillämpbarhet och tillkortakommanden (Larsson 2016). Slutligen fokuserar forskning inom utbildningsvetenskap på ungas nät- och kommunikationsvanor. Denna forskning är kvalitativ och behandlar sexuellt våld på nätet ur makt- och textanalytiska perspektiv (Karlsson Bogg & Toresbo 2017, Dunkels 2016, 2018).

I samtliga studier framhålls att de flesta ungdomar inte råkar ut för sexuellt våld på nätet utan att kommunikation på sociala medier är till stor glädje. Den grupp som råkar illa ut framhålls dock i den medicinska forskningen som i behov av omfattande psykologisk hjälp. Den rättssociologiska studien finner å andra sidan att de flesta ungdomar som forskarna intervjuat inte uppvisar symptom på psykisk ohälsa. I den utbildningsvetenskapliga forskningen dominerar de positiva aspekterna av ungdomars nätanvändning och de negativa ses som marginella. Det är föräldrar och skola som skall utbilda de unga i nätanvändning och göras medvetna om risker.

Debatt

Sexuellt våld på internet bland unga är ett område med brist på applicerbar evidensbaserad kunskap. Den offentliga debatten styrs istället av höga röster som försöker överrösta varandra. Vid en kartläggning av mediernas rapportering i relation till sex,

våld, unga och internet har vi ställt oss frågor som; Vad sägs i medierna? Vem säger vad? Vem hörs mest? Utifrån dessa frågor har vi identifierat återkommande mönster och teman, samt tendenser till olika perspektiv och samtalsordningar. Generellt kan vi konstatera att de mest förekommande samtalsämnena är vem som ska ta ansvar, vem som bär skulden och hur man bäst går tillväga för att stoppa våldet. Nedan följer korta beskrivningar över de mönster vi identifierat.

a) Fokus på offer

Ett fokus på offret dominerar i medier, litteratur, handlingsplaner, undersökningar, studier och enkäter. Det är mer sannolikt att finna statistik på hur många tjejer respektive killar som är offer för sexuellt våld på internet än statistik på hur många som är våldsutövare. Det kvinnliga offret ges möjlighet att lära sig om hur hon ska hantera övergrepp, hur hon ska undvika dem och hur hon ska gå tillväga för att uppsöka hjälp vid övergrepp. Det finns brist på handlingsplaner och information som riktar sig till förövare. En förklaring kan vara att offer och förövare vanligen ses som binära kategorier som kan kopplas till stereotypa karaktäriseringar av kvinnor och män. Detta förhindrar en nyanserad bild och gränsdragningen mellan offer och förövare blir betydligt mer förenklad än vad den är i verkligheten. Därtill är det en utmaning att identifiera förövare av sexuellt våld på nätet, vilket polisens rapport visar på. I endast 13,5 % av anmälningarna från 2015 var förövaren namngiven och i de övriga fallen var förövaren okänd (Polismyndigheten 2016:17). Det magra underlaget försvårar forskning och utredning med fokus på förövarna.

b) Ansvarsförskjutning

Ett område där åsikterna särskilt går isär rör ansvarsfrågan. Det förs diskussioner om vem som ska ta ansvar över att unga råkar illa ut på nätet och ansvaret förskjuts mellan olika instanser och organisationer. Alltifrån att föräldrar och/eller skolan måste ta ansvar till att lagar måste skärpas diskuteras. Även i diskussioner om strategier till förändring och vad ansvar innebär finns det delade uppfattningar. Vissa förespråkar modernisering av sex och samlevnadsundervisning och vissa förespråkar strängare regler såsom porrfilter och åldersfilter till sajter. Generellt kan vi konstatera två tendenser: en liberal frihetssyn på ungas sexualitet och nätanvändning och en alarmistisk som förespråkar förbud och hårdare tag.

c) Moralpanik

Elza Dunkels som forskar om unga och internet använder sig av teorier om moralpanik för att beskriva hur kommunikationen mellan barn och vuxna om internet kan bli problematisk. Det Dunkels beskriver som en moralpanik kännetecknas av att unga tillskrivs avsaknad av rationellt tänkande och istället ses som objekt som behöver begränsas och skyddas. Moralpaniker ger upphov till känslostyrda debatter om något som egentligen handlar om någonting annat. Internetporr och porrfilmer på skolan, menar Dunkels, är ett exempel på moralpanik där rädslan egentligen handlar om ungas sexualitet. Det lättare att lägga skulden på porren än att prata om ungas sexualitet och deras behov av att utforska och uttrycka den.

Utifrån detta perspektiv går det att urskilja två motsättningar i medierapporteringen. Å ena sidan förespråkar vissa aktörer en syn på barnuppfostran som går tillbaka till stränga uppfostringsmetoder. Genom förbud och skydd, till exempel porrfilmer i skolan, ska barn och unga skyddas från skadligt innehåll. Å andra sidan förekommer mer liberala synsätt som argumenterar för att begränsningar och hårda regler ökar både utsattheten för barn och avståndet mellan barn och vuxna. Istället föreslås en mer öppensinnad närvaro och ett tillåtande förhållningssätt för att unga ska känna sig trygga i att kommunicera med vuxna om deras upplevelser på nätet. Dessa två tendenser är de som tar mest plats i det offentliga samtalet.

Lagstiftning

Sexuellt våld mot unga på internet regleras i Sverige i följande lagrum:

BrB 6:10a Kontakt med barn i sexuellt syfte Lag (2009:343)

BrB 6:4 Våldtäkt mot barn

BrB 6:6 Sexuellt utnyttjande av barn

BrB 6:8 Utnyttjande av barn för sexuell posering

BrB 6:10 Sexuellt ofredande

BrB 16:10 Barnpornografibrott

BrB 4:6c Olaga integritetsintrång

SFS 1998:112, 2018:1314 Lag om ansvar för elektroniska anslagstavlor

Genomförande fokuskonferens 1

En fokuskonferens på temat Sexuellt våld mot unga på internet hölls den 11 oktober 2018. Huvudansvaret för konferensens innehåll och utformning hade Linn Björklund, för arrangemanget stod Linn Björklund i samarbete med Julia Degerkvist, Inger Lövkrona och Gabriella Nilsson.

Yrkesverksamma från följande samhällssektorer och civilsamhället deltog i konferensen, totalt 24 personer från 13 olika verksamheter:

- Stockholms Tjejjour
- Föreningen Storasyster
- ATIM Kvinno- och ungdomsjour
- Lunds Kvinnojour
- Elevhälsan, Malmö och Lund
- Ungdomsmottagningen Malmö
- Länsstyrelsen Skåne
- Polisen i Malmö, Plattform Malmö
- Hässleholms kommun
- Barn- och Ungdomssupporten i Hässleholm
- Arbetsmarknads- och socialförvaltningen, Malmö Stad
- Kompetenscentrum mot våld i nära relationer i Skåne
- Advokatbyrån Limhamnsjuristen

Följande föreläsare ramade in fokusdiskussionerna:

Universitetslektor Karl Dahlstrand, rättssociologiska institutionen vid Lunds universitet med föreläsningen ”Några rättsliga och sociala normer om olika nätkränkningar”. Karl Dahlstrand är jurist i grunden och disputerad i rättssociologi (viktologi) och har drivit ett forskningsprojekt med stöd av Brottsoffermyndigheten om nätkränkningar och normer. Dahlstrand har bl.a. samarbetat med MUCF och Friends om nätkränkningar, ungdomar och normer på nätet sedan några år. Föreläsningen handlade om lagstiftarens aktivitet på området (rättsliga normer), om resultat från projekten med MUCF och Friends (sociala normer) och relationen mellan de båda.

Docent Elza Dunkels, pedagogiskt arbete, Institutionen för tillämpad utbildningsvetenskap vid Umeå universitet, höll en videoföreläsning på temat ”Unga och

nätet”. Dunkels har forskat om barn och internet i 20 år och föreläser frekvent om ämnet. Hon har skrivit ett flertal böcker och driver den populärvetenskapliga bloggen Nätkulturer (www.kulturer.net). Föreläsningen handlade om berättelsen om ungas utsatthet på nätet som Dunkels beskriver som stark och kanske förhärskande i vissa sammanhang. Hon ställer sig frågor så som; hur kommer det sig att vi så här långt in i digitaliseringen fortfarande mest pratar om faror? I föreläsningen tog Dunkels upp några av de förklaringsmodeller hon använder i sin forskning om ungas nätanvändning.

Emila Klaar, Novahuset Föreningen mot sexuellt våld, föreläste om ”Unga, nätet och övergrepp”. Klaar gav en stark inblick i ungas vardag och utsatthet på nätet och hur man som yrkesverksam kan förebygga, skydda och stötta barnen i deras liv online. Klaars föreläsning var förankrad i praktik och inte i forskning.

Dagen innehöll tre pass med fokusdiskussioner, under vilka fyra parallella fokusgrupper med 6–8 deltagare i varje grupp formerades, totalt 12 olika gruppkonstellationer. Diskussionerna modererades av projektgruppen. Samtalen spelades in och har transkriberats av Linn Björklund. Det är detta empiriska resultat som sammanställs nedan. De tre fokusgrupps-passen hade olika teman och olika frågor att diskutera.

Pass 1 – Samhället och internet

Diskussionen tog sin utgångspunkt i ett case – ”Felicia 14 år” – hämtat från arbetsboken *Unga och Internet: Diskussionsmaterial för vuxna* (Lindqvist & Thorslund 2011). Caset presenterades för deltagarna skriftligen.

Felicia och hennes vän Johan går båda i åttonde klass och umgås på nätet via MSN och SMS, men de träffas även efter skoltid IRL. Felicia och Johan är båda medlemmar i samma community, som alla andra i klassen, men de har också egna hemsidor där de lagt ut bilder på sig själva. Båda använder sig av familjens datorer som är placerade i vardagsrummet. En dag upptäcker Felicia att Johan pratar med tjejer som hon inte känner igen och skriver ett argt meddelande till Johan. Johan gör slut med henne och nästa dag pratar de inte med varandra. Johan lägger ut bilder på nätet med Felicia i underkläder. Klassen delas in i två osynliga grupperingar som står på varsin sida om Johan och Felicia. Tjejerna tar avstånd från Felicia och tycker hon är ”slampig”. Felicia blir allt tystare i klassrummet och ensam på rasterna. Lärarna vet ännu inget. Felicia känner sig dum som gick med på att bli fotad i underkläder och vet inte vem hon ska prata med. Hon pratar varken med sina föräldrar eller med lärare. [Caset är en omarbetning av två fall rörande sexuellt våld som återges i boken *Unga och Internet*]

Till detta case ställde vi följande frågor:

- Är sexuella handlingar på nätet ett uttryck för sexuell frihet eller sexuell utsatthet?
- Är nätet en arena för sexuellt experimenterande eller sexuellt risktagande?
 - När blir det ena det andra?
 - Varför?
 - För vem?
- Vem anses behöva skydd?
- Hur arbetar man för att skydda unga utan att begränsa deras sexualitet?

Pass 2 – Ungas sexualitet på internet.

Diskussionen tog också här sin utgångspunkt i ett case – ”Mina 15 år” – även detta hämtat från boken *Unga och Internet: Diskussionsmaterial för vuxna* (Lindqvist & Thorslund 2011).

Mina är en van internet-användare, har flera nära kompisar och är en ganska vanlig tjej. Men hon känner ibland en längtan efter att umgås med äldre mer erfarna människor och har i flera år sexchattat med okända män. Hon känner sig kaxig i den situationen, blockerar om hon uppfattar det som äckligt. En dag kommer pappan in på hennes rum och upptäcker hennes förehavande och ger Mina datorförbud. Fortsättningsvis måste hon sitta i köket eller i vardagsrummet och använda familjens dator. Föräldrarna utgår ifrån att Mina mår dåligt och att hon redan har råkat ur för ”något”, och kontaktar skolan. Skolan kopplar in elevvårdsteamet och en kurator involveras. När Mina ställs inför de vuxnas oro skäms hon för sitt beteende. Från att ha varit utåtriktad sluter hon sig, blir tyst i skolan, slutar hänga med kompisar. Nu blir föräldrarna ännu mera oroliga och tror att hon verkligen utsatts och frågar än mer. Mina skäms ännu mer.

Till caset formulerades följande frågor:

- Vad är utmaningen i vuxenvärlden med ungas internetvanor?
- Vad är utmaningen för olika professionella grupper med ungas internetvanor?
- Vilka grupper av unga och vilka specifika erfarenheter av utsatthet blir synliga i professionellas arbete? Vilken utsatthet osynliggörs?
- Hur inverkar normer om killars och tjejers sexualitet på hur vi ser och hanterar utsatthet för sexuellt våld på nätet?

Pass 3 – Det professionella arbetet

Vid detta pass tog diskussionen utgångspunkt i kampanjfilmen ”Don’t fall for it. Say No!: Anna’s story & George’s story”, producerad 2018 av Europol (Europol 2018), EU:s brottsbekämpande organ som hjälper EU-länderna att bekämpa grov internationell brottslighet och terrorism.

Anna: En vuxen man, Mark, tar kontakt med Anna 15 år och låtsas vara en jämnårig kille. Han ber henne skicka bilder när de etablerat en förtroendefull kontakt. Han övertalar Anna att skicka ännu mera avklädda bilder, vilka han senare använder för att utpressa henne till att skicka fler. Han hotar med att skicka bilderna till vänner och skolan om hon inte gör som han säger. Sedan vill han möta henne i verkligheten och Anna vet inte vad hon skall göra. Anna är utsatt för grooming.

Georg: Georg kontaktas av en vuxen man som låtsas vara en jämnårig tjej. De flörtar i chatten och tillslut ber mannen Georg att skicka avklädda bilder och videos, vilket Georg också gör. När mannen fått tag på materialet identifierar han sig som någon annan än den unga tjejen, och han börjar utpressa Georg på pengar. Om inte han för över pengar till ett konto inom en viss tid kommer materialet att spridas till personer i Georgs omgivning.

Utifrån filmen diskuterades följande frågor:

- Var går gränsen mellan lagligt och olagligt sexuellt beteende på nätet?
- Var går gränsen mellan farligt och ofarligt sexuellt beteende på nätet?
- Vem drar gränsen?
- Vilket ansvar har samhället för att dra gränsen?
- Vilket ansvar har olika professionella för att dra gränsen?
- Var brister samhället när det gäller sexuellt risktagande/utsatthet för sexuellt våld på nätet?
- Är nätet en farligare plats än andra platser?
 - Varför?
 - Varför inte?
 - För vem?

Fokusgrupper

Sexuellt våld på internet

Fokusgruppssamtalen ger en blandad bild av den professionella kunskapen: av vad man vet och inte vet (kunskap), vad man tror och inte tror (åsikter), vad man gör och inte gör (yrkesroll). Texten nedan är ett försök att skapa en sammanhängande redogörelse för innehållet i diskussionerna och utgår från de transkriberade grupp-samtalen samt Linn Björklunds masteruppsats (Björklund 2019). Då flera av frågorna återkom i samtliga fokusgrupper har det varit möjligt att följa olika teman från en grupp till en annan. Sammanställningen visar inte vad var och en har sagt och i vilken roll, utan ger en bild av det som diskuterades i fokusgrupperna som inte alltid hade de givna frågorna i fokus; både det man var enig om och det som man hade olika uppfattningar om. Några direkta skillnader mellan olika yrkeskategorier i hur de uppfattar sexuellt våld på nätet kan inte noteras.

I diskussionerna utkristalliseras teman som får strukturera framställningen: risker med internet, flickors speciella utsatthet, skuld- och skambeläggande. Vidare talar deltagarna om skolans roll och ansvar och om föräldrarnas och andra vuxnas ansvar, utifrån den egna föräldrarollen men också från sin professionella roll. De professionella erfarenheterna är begränsade vilket kan förklara att deltagarna inte ger konkreta exempel på hur de agerar i sitt yrke. Ingen aktör är direkt ansvarig för det sexuella våldet på nätet och de som söker hjälp och stöd vänder sig till olika institutioner – tjejjour, skola, ungdomsmottagning, elevhälsa och liknande. Socialtjänsten anlitas efter kontakt från bl.a. skola, ungdomsmottagning eller polisen. Vissa professioner såsom de inom den juridiska sektorn – advokater och polis – kommer in i processen först efter anmälan. En annan omständighet som påverkar hanteringen av sexuellt våld på nätet är att olika institutioner använder olika terminologi och begreppet våld ges skilda betydelser.

Här används begreppen barn, unga, ungdomar, flickor, tjejer, pojkar och killar synonymt då de används omväxlande i samtalen. Fokusgruppsdeltagarna benämns som professionella, yrkesverksamma eller enbart som informanter eller deltagare.

Risker med internet

Fokussamtalen under samtliga pass cirklar kring internet som en ”annorlunda” plats och man talar mycket om dess risker och negativa konsekvenser. I samtalen framkommer att förvånansvärt många professionella inte vet hur de ska förhålla sig till sexuellt våld på internet. De pekar på att det tycks finnas andra normer på internet än i det verkliga livet, normer som de inte känner till. Även villkoren och förutsättningarna förändras när våldet uppträder online istället för offline. Exempelvis antas att offren (”Felicia” och ”Mina” i de presenterade casen) skulle ha handlat annorlunda offline och inte låtit sig övertalas att klä av sig, vare sig av pojkvännen eller av en obekant. Om Johan i case ”Felicia 14”, hade satt upp bilderna på ICA’s anslagstavla skulle också reaktionerna blivit annorlunda än nu – han hade uppfattats som ”konstig”.

De normer som finns i en romantisk relation är inte desamma som vid ett sexuellt möte på internet. Det är säkrare för en tjej att ha en relation IRL än att engagera sig sexuellt på internet. Det uppfattas dock inte som en risk om hon chattar med sin pojkvän. Andra informanter påminner om att de flesta sexualbrott begås i nära relationer och med en känd förövare, inte en okänd som är möjligt på internet. En allmän uppfattning är att det är farligare att umgås på internet med en okänd än i sovrummet med en partner, tror några informanter. Deltagarna ser också en skillnad i risk för flickor respektive pojkar – internet är alltid mer riskfyllt för flickor.

Deltagarna behandlar internet som det okända, som en farlig plats, till skillnad från verkligheten. Det farliga ligger i internet som arena, som möjliggör och underlättar våldet: en förövare kan anonymt utföra en sexuell akt med mindre risk att hans handling får konsekvenser. Platsen, arenan, blir en del av brottsscenen (setting) och får situera våldet och ge det betydelse – digital resp. virtuell våldtäkt, hämndporr, grooming och att dela bilder utan samtycke. Fokus ligger på mediet, inte på det sexuella våldet, och styr hur det uppfattas och vilken betydelse det ges.

Deltagarna ger uttryck för en risk-diskurs runt internet där barn som är online ses som sårbara: de riskerar att bli involverad i och utsättas för något de inte kan hantera; de riskerar att den psykiska hälsan påverkas om de blir exploaterade; det finns risk med att allt innehåll lagras på internet och aldrig försvinner. Deltagarna understryker att ungdomar (men även vuxna) inte förstår de tekniska konsekvenserna som följer om hen skickar en nakenbild i en chatt, oavsett vilken relation hen har till personen. Deltagarna menar att det finns en tendens att handlingar på internet inte tas på allvar som något som kan få påverkan på ”verkliga livet”.

Deltagarna ger också uttryck för en patologisk diskurs som säger att den som har mental ohälsa lättare blir utsatt och denna ohälsa hamnar i debattens fokus. I förekommande studier förmedlas en bild av att sexuellt nätvåld kan vara lika traumatiskt

serande som våld IRL och måste behandlas. Denna bild är offer-fokuserad och kräver att professionella har kunskap om traumabehandling. Genom att tala om online-våld i termer av psykisk påverkan kan utsatta flickor och pojkar marginaliseras. De blir föremål för ett ”digitalt förtryck”, då deras psykiska ohälsa kan ha lett till utsattheten till att börja med.

Andra menar att nätet i sig är inte är en farlig plats. Det som händer på nätet påverkar dock vad som händer utanför. Samma gräns mellan lagligt och olagligt finns för handlingar på båda platserna. Det är viktigt att se parallellerna mellan de båda världarna och inte behandla dem som vitt skilda. Det konstateras att internet kan vara en plats för både sexuell frihet och sexuell utsatthet, men vem som ska bedöma den risken är en fråga som ställs.

Flickor särskilt utsatta

När deltagarna talar om risker med internet är det tjejer de tänker på: tjejer är de mest sårbara, mest utsatta. Risken för killar anses inte lika stor, även om det förekommer att killar utsätts. Man diskuterar bilden av flickornas sexualitet som komplex där flickor ofta antas sakna omdöme och förmåga att ta hand om sin sexualitet. Pojkars sexuella frihet ses som en naturlig del av ungdomen, medan flickors sexuella frihet alltid underförstås innebära en risk, inte bara på nätet.

Caset ”Mina 15”, som handlade om onlinekontakter med en vuxen man, väckte många reaktioner rörande skambeläggning, farlighet och kontroll av kvinnlig sexualitet. Det speglar uppfattningen att flickor är offer då de engagerar sig i vad som upplevs som ett riskbeteende.

Minas aktiva deltagande i sexchatter med vuxna män har man svårt att förhålla sig till. Några menar att hon vet precis vad hon gör då hon säger sig ha strategier och blockerar så fort någon är ”äcklig”; andra menar att hon är för ung, 15 år, för att inse konsekvenserna. Oavsett omfattas deltagarna av en outtalad föreställning att även unga kvinnor har rätt att experimentera med sin sexualitet, att det är naturligt. Det kanske är bättre, mindre farligt, att göra det online än i fysiska möten. Frågan när det blir farligt besvaras inte. Andra menar att det inte är något konstigt med hennes beteende. Föräldrarna, särskilt pappan, som tar datorn ifrån Mina och anmäler till skolan anses handla förkastligt. Föräldrarna visar okunskap och rädsla och förstår inte att flickor har en sexualitet – de skulle sannolikt inte handlat på samma sätt om en son porrsurfade på sitt rum, menar man. Deras ingripande bekräftar för Mina att det hon gör, utforska sin sexualitet, är skamfyllt och fel. Föräldrarna kränker vidare dotterns integritet genom att anmäla till skolan. Åtminstone borde de talat med Mina först.

Om en 15-åring tjej ska ha sexuell frihet beror på vilka normer och värderingar hon har med sig hemifrån, tycks vissa deltagare mena. Med ”rätt” normer vet hon var gränserna går och utsätter sig inte för risker. Andra menar att det inte är hälso-samt att en så ung tjej söker äldre sexkontakter. En 15-åring kan inte se alla konsekvenser. Samtidigt finns det en föreställning hos ungdomarna själva att det inte är så farligt om det händer på internet, men att man också ska kunna tåla lite. Detta förstås som ett sätt att skydda sig om man är utsatt.

Tjejer lever med en uttalad hotbild och måste anpassa sig och hittar strategier, vilket begränsar deras handlingsutrymme. Det innebär också att våldet normaliseras. Det förebyggande arbetet så att flickor inte utsätter sig framhålls som viktigt; någon vänder på detta och menar att vi måste ta tag i killarna: vad är det, till exempel, som får dem att tro sig ha rätt att sprida bilder som tagits i privat syfte? Om pojkar skickar dick-pics skäms de inte eller påförs skuldkänslor.

Blame-the-victim

I fokusgrupperna diskuteras det att flickor som skickar sexuella bilder på nätet skuldbelägger sig själva och skuldbeläggs av andra såsom i caset ”Felicia 14”; en kille som sänder dick-pics tar en risk då detta är kriminaliserat, men den sociala skammen är inte lika stor och han klassas inte som ”slampig”. På nätet uppfattas flickan som en medverkande till brottet, medan killen går fri.

Caset ”Felicia 14 år” beskrivs som en ”klassisk” historia – det är den som blir utsatt som ifrågasätts. Kvinnliga offer känner sig ofta skyldiga till det som hänt dem och anser att det är deras eget fel; de skulle ha vetat bättre, medan förövarens roll sällan diskuteras. I caset där Felicia utsätts för hämndporr är detta mycket tydligt – det är hon som anklagas av skolkamraterna för att ha betett sig illa, inte pojkvännen. Han möts till och med sympati, vilket diskuteras av grupperna som fel – han skulle ha polisanmälts för barnpornografibrott även om han är för ung, 14 år, och inte kan dömas. De allra flesta brottsoffer vill inte anmäla, det är väl känt. Det finns också en inställning att det inte är lönt att anmäla och att anmällda fall läggs snart ner i brist på bevis och brist på samarbete från offrets sida. En anmälan förstärker flickans skam.

Deltagarna är eniga om att ”folk” inte vill medge att unga killar kan vara sexualbrottslingar. Den dominerande föreställningen av en förövare är att han är okänd och avvikande. Som professionella har deltagarna dock en annan bild och har erfarenhet av att förövaren oftast är en tonårspojke, men att de ser detta faktum som problematiskt då föräldrar inte kan tänka sig sin unge son i förövarrollen. Den unge förövaren görs osynlig medan fokus läggs på offret: vem denne är, hur den betett sig och vad som kan ha förorsakat att den blev brottsutsatt.

I Europol-caset utsätts också en pojke av en man, vilket man tycker är intressant och lyfter pojkars utsatthet som ofta osynliggörs. Caset med Georg, som utnyttjas av en okänd man, upplevs som farligt att visa för ungdomar och många kommer inte att känna igen sig. Det uppfattas lite som "skräckpropaganda" och "extremfall" med en touch av amerikansk filmdramaturgi. Det uppfattas som skrämmande att förövaren kan sitta i en annan världsdel och att det således är hopplöst att hitta och lagföra honom. Budskapet i filmen är att man inte alls bör sexchatta med någon, särskilt inte om man inte vet vem det är. Fokus ligger helt på offren och deras skam- och skuldkänslor och de risker de tar; inget om det positiva att vara på nätet. Risker finns att ungdomar som ser filmen inte alls känner igen sig och inte tar informationen på allvar – den är för överdriven och det upplevs inte som något som kommer att hända dem. Då finns risken att hela budskapet går förlorat, och deltagarna verkar inte anse att en sådan film främjar dialogen med ungdomar om risker på nätet. Därför kan inte filmer som denna inte bara visas utan innehållet måste diskuteras.

Några informanter understryker att det är viktigt att de (som föräldrar och yrkesverksamma) inte är rädda för att tala med barnen om risker, och då specifikt sexuella risker. En jämförelse görs med att vi självklart förklarar riskerna med bergsklättring och fallskärmsbrottning eller faran med att gå ut när man är förkyld. Överlag tycker många deltagare att föräldrar och andra ansvariga vuxna måste bli bättre på att prata om kroppen, gränser, sexualitet och risker. Om den dialogen och öppenheten finns från början blir det lättare för ett barn eller en ungdom att berätta om övergrepp som sker.

Skolans roll och ansvar

Här påpekas att skolan enligt lag har skyldighet att agera i situationer där skolarbete påverkas. Skolan ska agera om brottet påverkar skolan oavsett om det har skett i skolmiljön eller på nätet. Skolan kan använda Diskrimineringslagen för att komma åt sexuella trakasserier. Om det är en kränkande handling som påverkar skolresultaten eller elevens skolgång är skolan ansvarig att utreda och vidta nödvändiga åtgärder. Skolan har ett stort ansvar och även om våldet hänt utanför skolan sipprar det in i skolan. Skolans roll har förändrats genom lagstiftningen; det som tidigare kallades "bråk" och "mobbing" och hanterades på skolan ska nu anmälas.

Om någon utsätts utanför skoltid är man mera osäker på vad som gäller. Några deltagare framhåller att det som sker på internet varken kan räknas som "skola" eller "hemma": det sker "överallt" och därför bör det också hanteras av skolan även om kränkningen inte skedde just på skoltid. Vetskap kan man få genom att barnet själv berättar, eller genom att skolresultaten påverkas negativt. Det är sedan upp till den enskilde vuxne att bestämma hur ärendet ska hanteras. En deltagare säger att hen

alltid hanterar våldet som något som inte enbart rör den enskilda eleven, utan alla elever. På låg- och mellanstadiet förekommer inte så mycket trakasserier, men riktlinjer för hur skolpersonal ska arbeta med detta är inte klara utan håller på att utarbetas. I brist på riktlinjer arbetar flera informanter i enlighet med Malmö stads policy mot kränkningar.

Vikten av förebyggande arbete understryks. Samtidigt frågar man: *när* ska man förebygga, och *vem* är det som bör förebygga? Vuxna och föräldrar ska självklart göra detta genom att samtala med barnen, men skolans roll understryks i flera grupper, redan från dagis, förskola och vidare upp i grundskolan. Fokus ska där ligga på maskulinitetsnormer och ett värdegrundsarbete.

I skolan arbetar man också med att förändra de ungas språk som de använder sinsemellan. Det är idag tyvärr helt normaliserat att använda könsord både på skoj och på allvar. Detta är ett långsiktigt arbete med att sätta en gräns för vad som är accepterat.

Skolans roll i samhället måste omvärderas och inte ses som en parallell värld, utan som integrerad i samhället – ett helhetsperspektiv efterlyses. På samma sätt ska inte internet ses som en parallell värld, utan som något som är en del av den ”verkliga” världen. Det ses som viktigt att diskutera konsekvenserna av den uppkopplade skolan. Internetbeteende borde ingå i värdegrundsarbetet, påpekas det.

Föräldrars och andra vuxnas roller och ansvar

Det egna föräldraskapet dras ofta in i den professionella rollen och man understryker kontrasten mellan professionell kunskap och föräldrakunskap. För de flesta överlappar dess båda fält; då professionell kunskap saknas fylls det på med den egna föräldrakunskapen. För att diskutera en fråga som kommer upp kan man, i brist på erfarenhet, inte referera till en professionell kontext. Men det förekommer även att man talar om föräldraskap utifrån sitt professionella perspektiv – till exempel om hur man bäst kommunicerar med barn. Detta kanske kan förklaras med att det inte upplevs finnas någon samhällsinstitution som har tydligt ansvar för barn som utsätts online. Det är föräldrarna som har ansvaret och de yrkesverksamma förstår ett problem i relation till sin egen familj och roll som förälder.

Återkommande under samtalen understryks föräldrarnas och andras vuxnas ansvar för att informera sina barn om riskerna med internet. Samtidigt är det en dominerande uppfattning att det finns stora svårigheter att kommunicera över generationsgränser. Man understryker att det finns ett gap mellan unga och vuxna, och då inte enbart vad gäller tekniskt kunnande.

Utmaningen är inte att de unga är på nätet, men att de vuxna, deras föräldrar, saknar kunskap om nätet och om vad de unga gör. Detta menar man, med hänvis-

ning till Elza Dunkels föreläsning, beror på maktstrukturer. Vuxna förminskar de unga och menar att de inte är kapabla att tänka som de vuxna. När det gäller internet finns det ingen äldre generation som har erfarenhet och kunskap att dela med sig av och som professionell eller bara vuxen kan man inte få råd och hjälp av någon. Det är de unga som sätter dagordningen, de som har kunskapen. De vuxnas okunskap gör att de regerar med rädsla, eller moralpanik som Dunkels kallar det.

Till skillnad från deltagarna menar forskningen att barn är mycket bra på att finna strategier och hantera risker och faror på internet. Regleringar och inskränkningar behövs inte, de förstärker bara ett existerande kommunikationsgap mellan unga och vuxna. Barn kommer inte att hindras av att något är förbjudet. Vuxenvärlden ska bara lägga sig i när det är problem, inte som "Minas" pappa gjorde. Han skulle ha visat respekt för henne och hennes frihet att agera.

Föräldrarna har ett ansvar i hur man pratar med barnen – de ska varna, lära sina barn att navigera på nätet. Samtal är mycket viktigt, väldigt tidigt. De ska tala om barns rättigheter, samtycke, integritet och att det inte är någon skillnad härvidlag mellan internet och verkligheten. Detta ska man göra hemma och det ska finnas ömsesidig respekt mellan vuxna och barn, och det ska finnas en tillit till barnets berättelse.

Föräldrar måste fråga sina barn inte bara hur det var i skolan idag, utan om hur de haft det på nätet. Deltagarna menar att föräldrar rustar sina barn dåligt vad gäller sexuellt våld – ingen skillnad om det utövas på nätet eller IRL.

Den professionella rollen

Flera av deltagarna saknar egen erfarenhet av att arbeta med sexuellt våld på nätet och det saknas även handböcker och utbildningar i just det området. De understryker dock att det viktigt att lärare, kuratorer, socialsekreterare och andra på ungdomsmottagningar, jourer etc. reagerar om ett barn inte mår bra och att de ska försöka ta reda på orsaken. Om man misstänker, eller har fått berättat, att barnet utsatts för sexuellt våld på nätet ska samtal, stöd och skydd aktiveras. Det ska ske en anmälan om brottet är grovt och om barnet vill det. Viktigt är att arbeta tillsammans med det utsatta barnet utifrån dennas upplevelse och att inte bestraffa. Deltagarna menar att de ska kunna prata i sin professionella roll och inte skuld- och skambelägga.

Deltagarna menar att de har en stor kunskap om hur de i sin yrkesroll ska hantera brottsoffer, om än erfarenhet och specifik kunskap saknas om de som utsatts på internet. Förövaren vet man i de flesta fall inte vem det är, men i förekommande fall talar man om att fokus måste ligga på att denne får den hjälp som krävs, men också på förebyggande arbete. Det är förövaren som är problemet och han skall konfronteras. Det är förövaren de professionella ska ställa krav på och identifiera ett even-

tueellt riskbeteende och bedöma hur stor risken är. Men man ska också i sin yrkesroll agera mera handgripligt med lagstöd och/eller anmälan. Det är därför viktigt att ha kunskap om var gränserna för lagligt och olagligt beteende går. Det framhålls som ett problem att det finns för få mottagningar för våldsutövare och att få unga söker sig till de som finns. Antingen finns ingen kunskap om att mottagningarna existerar, eller så ser de inte sig själva som våldsvärkare. Ett annat problem är att behandlingsmetoderna är utformade för vuxna män och därför passar dåligt för unga killar.

En yrkesverksam ska arbeta strukturellt utifrån utforskande, nyfikna, frågeställningar, agera icke –fördömande och utifrån att det finns en annan bakomliggande problematik. De ska samla kunskap och bygga upp en kunskapsbas och vara kreativ i samtal, bemöta med respekt och lyssna in: ”hur mår du i denna situation?” – inte ”hu så hemskt, har du blivit våldtagen?”. Gemensamt för deltagarna är att de understryker vikten av att bygga förtroendefulla relationer med ungdomen – oavsett om det är ett offer eller en förövare. Det kan de uppnå genom att lyssna. De ska ha samtal med de unga om normer och värderingar, om beteende och bemötande. Regler får aldrig komma före individen utan lagstiftning, regelverk, handlingsplaner och rutiner ska man ha i ryggen. Det är viktigt att sätta personen man har framför sig i centrum. Ett dilemma är att oroliga föräldrar lägger sig i behandlingen av deras barn. Men en professionell ska lyssna till barnets historia och inte till föräldrarnas. Samtidigt måste man som professionell också stötta föräldrar och guida dem genom processen.

Ett annat problem är att yrkesverksamma ofta saknar tillgång till de digitala plattformar där de unga befinner sig. Det som sker där kan de inte ta del av trots att de ska jobba med ungdomar. 50 % av ungdomars verklighet pågår där, menar deltagarna. Vi måste ha samtal med dem överallt inte bara på nätet utan också på fältet.

Begreppens betydelse – vokabulär

Uppfattningen att ”offline” är mera realistisk än ”online” leder till ett antagande att online-våld omtalas med andra begrepp än offline-våld: digital våldtäkt, virtuell våldtäkt, grooming, hämndporr och att dela bilder utan samtycke. Detta är fenomen som bara existerar på internet och det blir ett problem att intresset dras till plattformen, platsen, inte till våldet. Internet ses som möjliggörare av våldet, och ibland även som en källa till våldet. Begreppet online-våld separerar själva våldshandlingen från den plats där det utförs. Flera informanter menar att ”internet” då ses som problemet, inte själva våldet som utförts.

Informanterna talar om våldet på två olika sätt: som ”online-våld” och som ”våld online”. Användningen av dessa begrepp påverkar hur våldets förstås. ”Våld online” leder in på förståelsen att allt våld ska behandlas lika, oberoende av omständigheter,

plats och berättelser, medan ”online-våld” sätter fokus på det forum där våldet uppstått. Det är uppenbart att flera professionella omdefinierar sexuellt våld online till sexuellt online-våld för att kunna hantera det och förstå det. Andra framhåller dock att sexuellt våld på nätet inte är annorlunda än sexuellt våld IRL och därför ska hanteras på samma sätt. Tydligt är att begreppen förvirrar och att de är av betydelse för hur en våldshandling på nätet betraktas och i förlängningen hanteras.

Vad betyder begreppet våld för deltagarna? I fokusgrupperna framkommer att våld har olika betydelser i olika kontexter och att terminologin varierar, något som har betydelse för hur man ser på våldet i olika yrkeskategorier och i olika delar av socialtjänsten. Socialtjänsten använder begreppet ”våld” – fysiskt, psykiskt, sexuellt etc. i enlighet med forskningen och i viss mån lagstiftningen. I skolmiljön används inte begreppet sexuellt våld utan det talas främst om kränkningar, mobbning och trakasserier. Särskilt mobbning uppfattas som en skolterm. Några av deltagarna använder inte begreppet mobbning av den anledningen att det undergräver betydelsen av våldet. Mobbning är något barn gör mot varandra, inte en vuxen mot barn. Informanterna menar att de väljer begrepp efter kontext och efter vem de pratar med. Mobbning är inte kriminaliserat och därför enklare och mer accepterat. I mötet med skolan används således olika vokabulär, något som man menar försvårar samarbete.

Ungdomarna själva använder inte heller begreppet våld. Våld förstås av dem som något grövre än trakasserier, kränkningar och mobbning. Ungdomar vet inte att verbala trakasserier och psykologiskt våld används synonymt. De har ingen kunskap om det skifte som skett i samhället av hur sexuellt våld ska definieras.

Reflektioner

Syftet med fokussamtalen är att utbyta kunskap och erfarenheter mellan forskare och grupper av professionella och att landa i rekommendationer för det praktiska arbetet. Forskning har tillförts konferensen genom kunskapsunderlag och föreläsningar och i flera fall hänvisas det under samtalen till en föreläsare och vad hen sagt. Antingen tar man avstånd ifrån ett påstående eller bekräftas den egna erfarenheten och kunskapen. I detta avsnitt vill vi lyfta fram de punkter där ytterligare kunskap behövs och de situationer som orsakar dilemman eller osäkerhet i hanteringen av sexuellt våld på nätet.

I vilken utsträckning är de professionellas arbete i linje med befintlig kunskap? Det finns en uppenbar kunskap om genus och sexuellt våld, samt dess dynamik och former. Denna kunskap åberopas dock inte utan fokus i den problematik som upplevs ligger på internet som arena och den maktlöshet de känner inför vad som händer där. De upplever sig inte hänga med i utvecklingen samt sakna tillgång till

en arena där barn och unga befinner sig. Samma maktlöshet tillskrivs föräldrar och de upplever ett stort generationsgap – föräldrar vet inte vad barnen gör på internet och de vet inte hur de ska agera för att få ungdomarna att berätta. Samtidigt understryks att vuxna inte ska lägga sig i så länge det inte är några problem. En snårig situation uppstår där ansvariga vuxna inte ska lägga sig i *innan* något hänt, samtidigt som en vuxennärvaro kan krävas för att faktiskt upptäcka *om* något sker.

Deltagarna efterlyser kunskap, forskning, om ungas interaktionsmönster på internet – hur man interagerar, med vem och när. Att internet, och inte det sexuella våldet, ses som problemet framträder tydligt i vissa uttalanden, även om många talar om ett förebyggande arbete i allmänhet vad gäller genus och värderingar. Så när prevention diskuteras behandlas det sexuella våldet på nätet likvärdigt med sexuellt våld i "verkligheten". Däremot kvarstår att internet ses som en extra farlig plats där vuxna saknar insyn, och som en plats där sexuellt våld i större grad möjliggörs. Själva arenan där våldet sker blir ett direkt hinder i förebyggande och bemötande arbete.

I motsats till vad Elza Dunkels forskning visar upplever deltagarna – också i sin roll som föräldrar – att internetanvändning är mycket riskfylld, och då särskilt för flickor. Dunkels poängterar de ungas glädje och nytta med internet och har fullt förtroende för att de unga har kompetens och omdöme till att hantera mediet. De professionella skriver in sig i den medicinska traumadiskursen och lyfter fram de ungas oförmåga att se konsekvenser och ta ansvar för sin internetanvändning. De fokuserar på hur internet framkallar psykisk ohälsa hos ungdomar och efterlyser redskap för att identifiera potentiella offer och förövare och arbeta förebyggande, inte enbart "släcka bränder" som någon uttrycker saken. Kanske kan den tydliga skillnaden mellan de olika synsätten förklaras av vilket *fokus* man har. Många professionella, inom till exempel elevhälsan eller socialtjänsten, möter ungdomar först efter att någonting gått snett, vilket gör att de positiva aspekterna av internetanvändning hamnar i skymundan. Men om man istället kollar på ungdomar *generellt* är situationen kanske inte så alarmerande och farlig, i enlighet med Dunkels forskning. Men för dem som ska hantera de fall där någon blivit utsatt är det naturligt att fokusera på ett "worst case scenario" och de risker som, trots forskning om att de flesta unga inte är utsatta, faktiskt finns.

Tydliga arbetsbeskrivningar för att hantera sexuellt våld på nätet tycks saknas. Istället får de professionella förlita sig på sin tidigare professionella erfarenhet av bemötande av barn, samt på sin erfarenhet och kunskap om barn som förälder. En annan viktig problematik är avsaknaden av en gemensam vokabulär mellan institutioner, vilket är nödvändigt för att samarbetet ska fungera. Att begreppet våld inte används av alla aktörer ger signaler om att sexuellt våld på nätet inte uppfattas som så allvarligt – det omvandlas till kränkningar och trakasserier. Genom att etikettera

våld på nätet som online-våld, inte som våld online, förminskas våldet ytterligare. En annan svårighet för professionella är att de är osäkra på var gränsen mellan lagligt och olagligt beteende går, när de ska anmäla eller inte anmäla. Denna svårighet förstärks av att brottsoffer till sexuellt våld inte vill samarbeta och anmäla.

Riktlinjer och metodstöd efterfrågas – det är svårt att närma sig våldsproblematiken genom samtal, även om man är utbildad i samtalsteknik. Detta ska de göra utan att skambelägga vare sig offret eller förövaren (om det är en jämnårig och han är känd): samtidigt ska de förmedla riskerna med internet i förebyggande syfte. Ungas, särskilt flickors obegränsade rätt till sin egen sexualitet och att experimentera med den på och utanför nätet är en oproblematiserad förförståelse. Informanternas enda verktyg till effektiva samtal om dessa svåra saker är att skapa ”tillit” och ”förtroende” för att få de unga att prata om vad som hänt för att kunna hjälpa och stötta.

Del 3

Ensamkommande och sexuellt våld

Kunskapsunderlag

Julia Degerkvist

Mellan år 2000 och 2017 har 66 985 ensamkommande barn sökt asyl i Sverige. 9 210 av dessa var flickor (14 %) och 57 775 pojkar (86 %). Under denna period var de fem största medborgarskapen från Afghanistan (50 %), Somalia (11 %), Syrien (9 %), Eritrea (6,5 %), Irak (5,5 %) och Marocko (2,5 %). I gruppen ingår även barn från EU-länder (främst Rumänien) som befinner sig i Sverige utan vårdnadshavare (statistik från Migrationsverket). Ensamkommande barn och unga beskrivs ofta inom forskning, i myndighetsrapporter och från frivilligsektorn som en extra utsatt grupp gällande alla former av våld och utnyttjande, både under flykten och i asyllandet. Särskilt utsatta är de som av olika anledningar försvunnit från myndigheter under pågående asylprocess. Barnombudsmannen (BO) framför i en rapport från november 2017 att mellan januari 2014 och oktober 2017 försvann eller avvek 1 736 ensamkommande barn och unga i Sverige. Detta är ca 3,7 % av de ensamkommande under denna period. Av de 1 736 har ca 300 återfunnits eller kommit tillbaka – 1 436 barn lever ute i samhället utan något skydd och andra samhällseliga rättigheter. Att barn avviker är inte unikt för Sverige. Europol rapporterade att minst 10 000 barn försvunnit från asylcenter runt om i Europa, vilket är en möjlig underskattning (Barnombudsmannen 2017a). I texten kommer ”försvinnande” och ”avvikande” användas för att beskriva de barn lever utan någon kontakt med myndigheter, där graden av frivillighet varierar och i många fall är okänd.

Parallellt med det ökade mottagandet av ensamkommande barn och unga i Sverige fördes en intensiv och polariserad debatt om ämnet både i media och i politiken. Det svenska mottagningssystemet ansågs vara oförberett på det stora antalet asylsökande utan vårdnadshavare. Därtill rörde sig debatten kring andra ämnen så som åldersbedömningar, dominansen av manliga ensamkommande barn och egentligt skyddsbehov. Kriminalitet och sexuellt våld diskuterades även omfattande i relation till ensamkommande i Sverige. Både politiker och opinionsbildare deltog i samtalet där, förenklat uttryckt, en sida förespråkade en ökad medvetenhet om gruppens utsatthet för sexuellt våld, och den andra sidan såg ensamkommande som sexuella

förövare med värderingar vitt skilda från de svenska.

Temat ensamkommande barn och sexuellt våld involverar flera former av våld, såväl det våld som utövas mot som av de ensamkommande flyktingbarnen, eftersom att det är viktigt att förstå våldets alla uttryck och former. Med utgångspunkt i den generella flykt- och asylprocessen, samt i den offentliga debatten, går det att urskilja fyra situationer där sexuellt våld förekommer: a) sexuellt våld, trafficking och utnyttjande under flykten; b) sexuellt våld utövat i olika gruppboenden; c) sexuellt våld, trafficking och utnyttjande då någon försvunnit från myndigheterna och/eller befinner sig utanför asylprocessen samt d) sexuellt ofredande på offentliga platser. De olika situationerna ställer professionella grupper inför specifika utmaningar vad gäller förebyggande och behandlande arbete.

(a) Sexuellt våld, människohandel och exploatering

Redan 2003 rapporterade UNHCR om risken för sexuellt våld och exploatering under flykten och i ankomstskedet i asyllandet. De såg en koppling mellan orättvisa maktförhållanden, humanitära kriser, brist på grundläggande skydd och tillgång till materiella förnödenheter och en ökad risk för sexuellt våld, människohandel och exploatering. Kvinnor och barn ansågs vara extra utsatta (UNHCR 2003). Deras slutsatser bär stora likheter med informationen som finns att tillgå om situationen idag.

Sexuellt våld under flykten rör människohandel och exploatering såväl som övrigt sexuellt våld. Det förekommer våldtäkter och övergrepp där förövaren är en annan, ofta äldre, flykting och ibland personal som arbetar med migranter. Sexuellt våld mot barn på flykt är ett internationellt problem och har lyfts av flyktingorgan och hjälporganisationer som arbetar med flyktingar. Aktörerna pekar på risken för sexuell exploatering i flyktsituationen, såsom människohandel för sexuella ändamål, prostitution, våldtäkt, sexuellt utnyttjande och tvångsäktenskap (t.ex. UNICEF 2016; Rädda Barnen 2018a). Ensamkommande barn är i olika omfattning utsatta för samtliga av dessa former och de ses som en speciell riskgrupp (Länsstyrelsen 2018).

För svenskt vidkommande finns ett flertal myndighetsrapporter om människohandel rörande både vuxna och barn. Polismyndigheten har sedan 2000 sammanställt årliga lägesrapporter, *Människohandel för sexuella och andra ändamål*, där den senaste avser år 2018. Lägesrapporten ger polisens bild, i egenskap av nationell rapportör, av hur människohandelns omfattning och utbredning ser ut och är baserad på anmälda brott samt rapportering från andra myndigheter och från civilsamhället.

I rapporten som avser år 2017 konstateras en ökning av antalet anmälningar om misstänkt människohandel från Migrationsverket. Majoriteten av brotten har begåtts utanför Sveriges gränser. Ökningen tros bero på att Migrationsverket utbildat

flera av sina handläggare i att identifiera potentiella offer för människohandel, men och på att kriminella grupper i större utsträckning riktar sig mot flyktingar. Främst flickor och kvinnor tvingas till prostitution för att betala resan till Sverige. Polisen menar att det finns en uttalad risk för människor som flyr till Sverige från krigsdrabbade länder att utnyttjas ut av kriminella nätverk både under flykten, inom Europa och i Sverige (Polismyndigheten 2018:10). År 2016 rapporterade Polismyndigheten att man haft kontakt med 70 personer utsatta för människohandel – 65 kvinnor, 3 flickor och 2 män. Av kvinnorna hade 56 av 65 utsatts för sexuell exploatering i form av prostitution och de flesta brotten begicks i ett annat land (Polismyndigheten 2017:42).

EU konstaterar i en rapport att handel med barn och vuxna för sexuella ändamål har ökat kraftigt de senaste åren inom EU (Europol 2016). Så är även fallet i Sverige. Majoriteten av brotten antas äga rum utanför Sveriges gränser, och brottsstatistik och myndighetserfarenhet bekräftar denna bild. Dock har flertalet nya rapporter uppmärksammat en ökning av fall även inom Sverige, och just gruppen ensamkommande barn och unga pekas ut som en riskgrupp för att falla offer för människosmugglare och kriminella nätverk.

Länsstyrelsen i Stockholm har på regeringens uppdrag undersökt ärenden om människohandel med barn. Uppdraget utgjorde en del av regeringens handlingsplan att motverka människohandel med barn för sexuella och andra ändamål och har beskrivits i rapporterna *Människohandel med barn: nationell kartläggning 2012 – 2015* (2016a) och *Människohandel med barn – Genomlysning av polisärenden* (2017).

Kartläggningen visar siffror för misstanke om människohandelsbrott, inte enbart anmälda brott såsom i Polismyndighetens rapport. Kartläggningen visar att mellan 2012 och 2015 fanns misstanke om 170 fall (samtliga former av människohandel inräknade); 91 (54 %) var flickor och 79 (46 %) pojkar. 72 % av barnen var mellan 15 och 17 år gamla; 15 % mellan 11–14 år och övriga 0–10 år. 15 barn hade svenskt medborgarskap, övriga kom från Afrika, Asien och Europa. I de flesta fall av misstanke var barnen ensamkommande (64 %) och därav (55 %) asylsökande (Länsstyrelsen 2016a: 25ff).

Genomlysningen av polisärenden är baserad på förundersökningsmaterial och polisanmälningar och granskar 75 anmälda fall av människohandel med barn. Majoriteten av offren (60%) var flickor mellan 15 och 17 år och de hade annan nationalitet än svensk. De flesta hade medborgarskap i Afrika (35 %) och Asien (23 %). Vidare framgår att 38 av 75 barn (55 %) var ensamkommande asylsökande och att 11 % av dessa var barn som inte sökt asyl. Således rör 66 % av ärenden (42 av 75) ensamkommande barn varav merparten är asylsökanden. Vad gäller människohandel för sexuella ändamål hade 30 % (19 av 75) av barnen utsatts. De vanligaste anmälningarna rör dock misstanke om sexuell exploatering inom barnäktenskap. Ett fåtal

anmälningar rör sexuell exploatering för prostitution (Länsstyrelsen 2017:18,21).

Idag hittas fler och fler barn i människohandel och exploatering i Sverige. En anledning anses vara att ett antal domar gällande människohandel har vunnit laga kraft under de senaste åren, och professionella som möter barn i olika situationer har blivit bättre på att upptäcka och uppmärksamma barnens utsatthet. Men troligen ökar också förekomsten (Länsstyrelsen 2018:40).

b) Sexuellt våld på flyktingboenden

För ensamkommande barn och unga finns olika boendeformer, bland annat familjehem, nätverkshem, stödboende, jourhem eller olika gruppboenden. Utsattheten och risken för sexuellt våld varierar beroende på boendeform. Fokus i denna text är gruppboenden så som ankomstboenden (transit), HVB-hem (hem för vård och boende, efter anvisning), och gruppboenden för vuxna (när barnet fyller, eller anses vara, 18). De olika boendeformerna ställer professionella inför specifika utmaningar och varje risksituation är unik.

Länsstyrelsens nationella kartläggning (2016a) visar att misstanken om sexuell exploatering i majoriteten av fallen uppstod när det ensamkommande barnet befann sig på transitboende eller HVB-hem (Länsstyrelsen 2016a:32). Om otrygghet på dessa boenden vittnar också BOs rapport *Barn på flykt. Barns och ungas röster om mottagandet av ensamkommande barn*. BO har lyssnat på 450 barn, 9–18 år, som berättar om sina erfarenheter och upplevelser av att bo på ankomstboenden. Barnen, särskilt flickorna, uppger att de känner sig otrygga på boendena och vittnar om diskriminering och utsatthet, om än inte om sexuell exploatering (Barnombudsmannen 2017b:11). Därtill har boenden i ankomstskeket stor omsättning och barnet kommer således i kontakt med en mängd olika personer. Innan åldern är fastställd kan det även vara så att en ungdom bor tillsammans med vuxna migranter.

Mixade boenden (både pojkar och flickor) förekommer både i ankomstskeket och vid anvisning och det är något som ökar risken för övergrepp. Detta har uppmärksammats av människorättsorganisationen Human Rights Watch som i en rapport från 2016 kritiserar Sverige för att låta flickor och pojkar bo ihop. De kritiserar även Sverige för att inte erbjuda tillräckligt stöd till de barn och unga som under flykten upplevt sexuellt våld och exploatering (Human Rights Watch 2016:10).

Otryggheten på boendena framkommer även starkt i medierapporteringen. Under en period rapporterades det dagligen om bränder, våldsbrott och hatbrott. Hatten kom både inifrån boendena och utifrån. Gällande sexuellt våld rapporterades det sådant av personal mot en boende, en utomstående mot en boende och vice versa. Dessutom förekommer sexuellt våld ungdomar emellan och förekomsten av gruppvaldtäkt har blivit väl uppmärksammas i media (t.ex *Sveriges Radio* 30/12

2016). Det våld det handlar om uppges vara allt från våldtäkt till sexuellt tvång och trakasserier. Några av dessa fall har enligt uppgift i tidningsartiklarna polisanmälts och lagförts. Mycket av våldet sker på boendena, men omfattningen av dessa våldsbrott är okänd, och framgår inte heller av myndighetsrapporter. Detta våld regleras av den svenska sexualbrottslagstiftningen.

När en ensamkommande ungdom fyller 18 eller får sin ålder uppskriven kan hen antingen få ett anvisat boende (ABO) eller eget boende (EBO). De anvisade gruppboendena är tillsammans med vuxna som Migrationsverket ansvarar för. Via kommunen kan de också få tillgång till egen eller delad lägenhet, men detta blir ofta problematiskt då Migrationsverket övertar ansvaret över den myndige asylsökaren (Enligt lag 2001:453 & 1994:136). Kommunen har således inte längre ansvar att ordna boende, och ungdomen kan komma att placeras på migrationsverkets ABO i en annan del av landet.

Vid åldersuppskrivning eller efter 18-årsdagen är det många som försvinner från myndigheter istället för att placeras på ett boende med vuxna. Att unga bor tillsammans med vuxna är en risksituation och i bland annat BO's rapport (2017a) vittnar många unga asylsökande om att de är rädda för att bo med vuxna. Detta kan ha att göra med tidigare erfarenheter under flykten eller berättelser från andra jämnåriga. Rädslan kan röra sexuellt våld, alkohol och droger eller kriminalitet. Därför är boendefrågan ytterst relevant. Försvunna barn löper större risk att utsättas för sexuellt våld, exploatering och människohandel, vilket vi går in på i nästa avsnitt.

c) Sexuellt våld, människohandel och exploatering under tiden som försvunnen

Konkreta myndighetsuppgifter om antal fall av sexuell exploatering och människohandel bland de barn som försvunnit innan asylprocessen slutförts finns av förklarliga skäl inte. Tydligt är dock att dessa barn löper större risk att utsättas. I Länsstyrelsens rapport *"De kan alltid hitta mig" Om människohandel och utsatta barngruppers livsvillkor* (2018) pekas de ut som en särskild riskgrupp, tillsammans med barn i gatusituation, medföljande barn, barn från andra EU-länder, barn i nätverkshem, barn som är gifta samt barn i hushållsslaveri (Länsstyrelsen 2018:8). Texten bygger på litteraturstudier och intervjuer med nyckelpersoner, enskilda ärenden samt intervjuer med barn och unga. Intervjuerna har främst hållits med ungdomar från Marocko. Det finns skäl att anta att en övervägande majoritet av barn i denna grupp kommit i kontakt med vuxna som på något sätt utnyttjat och exploaterat dem (Länsstyrelsen 2018:8).

Gruppen avvikande ensamkommande barn uppmärksammas av poliser, socialarbetare och ungdomsjourer ute på fältet. Polisen och gruppchefen för Ensamkom-

mandegruppen, region Stockholm, Christian Frödén arbetar uppsökande i Stockholms riskmiljöer. Han konstaterar att: "Ensamkommande flickor och pojkar, oavsett ursprungsland, är en utsatt grupp där individer under vissa omständigheter kan riskera att falla offer för människohandel. Särskilt de barn som avvikit från sin placering, fått avslag på sin ansökan om uppehållstillstånd eller inte registrerats hos någon myndighet. Det finns uppgifter om att det i denna grupp av ensamkommande barn finns några som tvingats till prostitution eller till att begå brott då de inte har någonstans att ta vägen eller saknar medel för sitt uppehälle" (Polismyndigheten 2017:32).

Frödén trycker även på den särskilda utsattheten hos marockanska barn, en grupp som markant ökade under 2012. Möjligheten för dessa att få asyl är minimal och oroväckande många av dem rymmer från de boenden där de blivit placerade. Inom gruppen finns en stark misstro till myndigheter och många lever på gatan, är fast i kriminalitet och är beroende av droger. De uppges vara svårt traumatiserade och många har blivit utsatta för sexuella övergrepp och tvingats till prostitution som "betalningsmedel" (Polismyndigheten 2017:47; Barnombudsmannen 2017a:31).

Uppgifterna är mera antaganden än säkra bevis, men när de kombineras med kvalitativa källor framträder en bild av inte bara sexuell exploatering utan även av andra former av människohandel, både mot dem som finns i asylprocessen som de som försvunnit. Länsstyrelsen i Stockholm uppger att ett stort antal, både flickor och pojkar, har berättat att de sålts till personer i Sverige och här exploaterats sexuellt i prostitution, eller har utsatts av den person som fört dem hit eller tagit emot dem (Länsstyrelsen 2016b:28). Det finns även sannolika skäl för att anta att många av de ensamkommande flyktningbarn som avvikit och som lever gömda i samhället säljer sin kropp för mat och husrum.

Det är en bild som också framkommer i Barnombudsmannens rapporter. Denna bild bekräftas av fältarbetare som arbetar mot försäljning av sexuella tjänster i Malmö. Kompetenscentrum för sexuella tjänster (KST) i Malmö Stad möter gruppen ensamkommande barn och unga, främst killar, som söker stöd och hjälp för sin situation där de säljer sex eller byter sexuella tjänster mot mat och husrum. För KST är kontakt med den gruppen relativt ny, och de tror att mörkertalet är stort (*Sydsvenskan* 2018-09-13).

FNs barnrättskommitté för barnets rättigheter rekommenderade 2015 Sverige att utreda samtliga fall av ensamkommande barn som avviker och vidta alla nödvändiga åtgärder för att öka skyddet av dessa. Med anledning av denna rekommendation sammanställde BO tidigare nämnda intervjurapport, *Ensamkommande barn som försvinner* (2017a). De samtalade med barnen själva för att ta reda på orsakerna till avvikandet, men även varför vissa väljer att återvända efter en tid.

Orsakerna till att barnen försvinner är flera varav en är våld och sexhandel. Både

flickor och pojkar berättar att de utsatts för sexuella övergrepp under flykten och i Sverige. Både pojkar och flickor berättar om sexuellt utnyttjande och hur de sålt sina kroppar för att få pengar till mat och husrum under tiden de varit avvikna. Enligt BO är det ett stort antal barn som under sina förhållandevis korta samtal tar upp sexuellt utnyttjande (Barnombudsmannen 2017a: 10ff, 24, 25).

Sexuellt våld och utsatthet är att betraktas som en orsak bland andra till försvinnande, och som en risksituation när barnet eller ungdomen väl är försvunnen. Ifrån berörda myndigheter framgår en tydlig bild av ökad risk för sexuellt våld och exploatering under tiden som avviken, och även att sexuellt våld kan ligga till grund för vissa försvinnande. För en studie av sexuellt våld och ensamkommande barn och unga är det därför relevant att studera hur myndigheter kan arbeta för att förhindra försvinnande och återfinna de som redan försvunnit. Det är även relevant att studera hur det förebyggande arbetet på boenden kan utformas för att förhindra att vissa ser försvinnande som den enda utvägen.

d) Sexuellt ofredande på offentlig plats

De senaste åren, och framförallt under 2016, har intensiva debatter rörande unga migranter och sexuella ofredanden och övergrepp på allmän plats förts. De mest omdiskuterade platserna var badhus, sportanläggningar och festivaler. Startskottet för den intensiva debatten i Sverige var under festivalen We are Sthlm i Kungsträdgården i Stockholm 2014–2015. Svenska Dagbladet skrev att ”I vintras avslöjade DN stora problem med sexuella ofredanden på gratisfestivalen We are Sthlm i Kungsträdgården under 2014 och 2015. Enligt polisen förekom det att grupper av killar, som ska ha varit ensamkommande flyktingbarn från Afghanistan, omringade tjejer och tafsade på dem” (*Svenska Dagbladet* 2016–08–13). Debatten fokuserade mest på de sexuella ofredanden som utfördes av en grupp unga män på allmän plats, där just ensamkommande barn ofta pekades ut som förövare.

Avslöjandet i Dagens Nyheter fick Rikspolischefen att agera och undersöka sexuella ofredanden bland unga i Sverige. I polismyndighetens rapport *Lägesbild över sexuella ofredanden och förslag till åtgärder* (2016) har polisen gått igenom alla anmälda fall av sexuellt ofredande mot minderåriga från 2011–29 februari 2016 och rapporten inkluderar 10,000 fall. De noterar en ökning i anmälningar mellan 2011 och 2015 på 25 %, och konstaterar att en majoritet av offren är tjejer under 15 år, även om brott mot pojkar förekommer (Polismyndigheten 2016:3ff,10). Brott på festivaler och folksamlingar (evenemangsområden) utgör drygt 1 procent av brotten. De flesta gärningsmän agerar ensamma men ofredanden i grupp förekommer. I minst 10 fall har en ensam flicka omringats av 5–6 män vars ålder uppskattas till 14–16 år, ibland 25–30 år. Ett fåtal misstänkta gärningsmän har identifierats och de identifie-

rade är medborgare i Afghanistan, Eritrea och Somalia. Samtliga utredningar har lagts ner på grund av svårigheter med identifiering eller bristande bevis (Polismyndigheten 2016:10).

Sexuellt ofredande på badanläggningar har genererat 123 anmälningar 2015 (379 anmälningar mellan 2011-2016). När pojkar utsattes rörde det sig om äldre män som onanerat eller blottat sig i bastu/duschrum. 112 av fallen rörde flickor som blivit utsatta, och ca 30 % av dessa rörde blottning på utomhusbad. Flickorna var ofta under 15, och merparten av gärningsmännen under 20. I 80 % av anmälningarna från badhus var gärningsmannen av uppgiven eller fastställd utländsk härkomst; de flesta saknade personnummer och i anmälningarna uppgavs att de tillhörde grupper av asylsökande pojkar (Polismyndigheten 2016:15).

Sexuella ofredanden på caféer, restauranger och nöjesställen utgör 2,3 % av anmälningarna och det utförs övervägande av svenska förövare (Polismyndigheten 2016:14). Ofredanden i butik, varuhus och närliggande platser utgör 3,3 % av de anmälda brotten. Det rörs sig mestadels om blottning och obscena förslag och i flertalet anmälningar fanns det grund att anta att gärningsmännen var missbrukare. På skola, fritids, idrottsanläggningar sker 12 % av alla ofredanden och anmälningar visar att 30 % av förövarna hade svenskt medborgarskap, 8 % utländskt eller kunde inte fastställas (Polismyndigheten 2016:14ff). De vanligaste sexuella ofredandena, konstaterar polisen, är de som begås via sociala medier och de drabbar även små barn. Denna kategori utgör 27 % av de anmälda brotten mellan 2015 och 2016. Många gärningsmän är okända, men merparten av de identifierade gärningsmännen är svenska medborgare (85 %) (Polismyndigheten 2016:15ff).

Sammanfattningsvis utfördes en majoritet av sexuella ofredanden i simhallar av asylsökande pojkar och de ofredanden som skedde i grupp utfördes till en majoritet av utrikesfödda män och pojkar. Däremot är män med svenskt medborgarskap överrepresenterade i de sexuella ofredanden som skedde på andra allmänna platser, samt de som skedde online. Det som i media uppmärksammas mest, ofredanden på festivaler och badhus, utgör 4,6 % (498/10705) av de anmälda fallen under perioden 2011-2016.

Medierapportering och debatt

De senaste åren har sexuellt våld och ensamkommande barn och unga varit föremål för en het debatt i svensk media. En sökning på databasen retriever (sökord: "ensamkommande" plus något av följande: "sexuell*", "våldtäkt*", "gruppvåldtäkt*", "övergrepp", "sexuellt ofredande" eller "människohandel") visar att antalet artiklar om ämnet ökar markant 2015-2016 för att sedan minska under 2018.

Sökningen genererade följande antal artiklar per år:

2012: 447
 2013: 318
 2014: 242
 2015: 1378
 2016: 5006
 2017: 2726
 2018: 1623

Efter ett urval och en genomgång av innehållet i artiklarna (se även Degerkvist 2019b) framkommer att inte bara en ökning av antalet artiklar om ämnet under 2016, utan även en ökning av artiklar som diskuterar ensamkommande som *förövare* av sexuellt våld. Under 2015 diskuterade 90 % av artiklarna situationer där ensamkommande var utsatta eller sårbara för sexuellt våld (6,5 % som förövare). Under 2016 skiftar däremot fördelningen och 28 % av artiklarna handlade om ensamkommande som offer, medan 71 % diskuterade ensamkommande som förövare av sexuellt våld. Under 2017 och 2018 skiftar fördelningen igen och 63 respektive 61 % av artiklarna handlar om ensamkommande som offer.

Skiftet i medias rapportering väcker några frågor: vad händer 2016 som får antalet artiklar att öka, specifikt i kategorin "ensamkommande som förövare"? Varför ökar antalet artiklar år 2015, specifikt i kategorin "ensamkommande som offer", en trend som håller i sig till 2018?

Mellan 2012 och 2014 rörde vanliga teman mottagnings- och asylsystemet i Sverige (t.ex. *Blekinge Läns Tidning* 2014-09-27) och hur kommunerna skulle ordna boenden och social omsorg (t.ex. *Laholms tidning* 2014-12-23). Debatten hade en praktisk och organisatorisk prägel. En majoritet av de artiklar som rörde ensamkommande och sexuellt våld rapporterade om ett välkänt fall eller när ett ämne, som ensamkommande som försvinner, fick uppmärksamhet. Väl omskrivet var riskerna för människohandel och exploatering under flykten och regeringen svarade med att ålägga Länsstyrelsen i Stockholm uppdraget att samordna arbetet mot människohandel med barn i Sverige. Människohandel och sexuell sårbarhet under flykten och under tiden som försvunnen från myndigheter sattes på agendan och det resulterade i flertalet rapporter om ämnet (t.ex. Länsstyrelsen 2016a, b). Detta, bland annat, ledde till att människohandel och utsattheten för främst kvinnor, barn och barn utan vårdnadshavare framträdde i medierapporteringen under 2015 (t.ex. *Aftonbladet* 2015-10-25; *Landskrona Posten* 2015-11-10; *Svenska Dagbladet* 2015).

Även säkerheten på olika gruppboenden diskuterades i relation till några fall av sexuella övergrepp av personal mot boende (t.ex. *Sveriges Radio* 2015-11-19; *Nya*

Värmlands Tidning 2014-12-18), där bristande bakgrundskontroller av nyanställda lyftes fram som ett problem. Det rapporterades även om fall av gruppvåldtäkt där både offer och förövare var ensamkommande (t.ex. *Dagens Nyheter* 2015-09-10).

Under 2015 finns det få artiklar som tar upp, eller diskuterar, fall där ensamkommande varit förövare av sexuellt våld. Detta går i linje med en undersökning utförd av tidningen *ETC* (2016) som visar på att mellan 2000 och 2015 skrevs det 167 artiklar om ensamkommande och sexuellt våld: 152 av dem beskrev dem som offer medan 15 beskrev dem som förövare. För 2016 hittade de en artikel som beskrev dem som offer, och 75 som beskrev dem som förövare. Studien utfördes i februari 2016 och inkluderar således bara på artiklar från årets första månader (*ETC* 2016-02-06).

Tydligt framgår ett skifte i debatten om hur ensamkommande i relation till sexuellt våld diskuteras i svensk nyhetsmedia. I en studie av Svenska Institutet för Mediestudier (red. Truedson 2018) framhålls att det skedde ett skifte i media under 2015, då våldsbrott och kriminalitet i större utsträckning sammankopplades med ensamkommande barn och unga. Lars Truedsson, föreståndare för institutet, talar i en intervju om hur skiftet i medierapporteringen följde den politiska och offentliga diskursen rörande invandring och Sveriges striktare asylpolitik (*SVT Nyheter* 2018-20-15). Det som föreliggande studie, och undersökningen av *ETC*, visar är att skiftet i media först innefattar ensamkommande som sexuella förövare under 2016. Vad är det som sker mellan 2015 och 2016 som ökar antalet artiklar om ensamkommande som sexuella förövare?

På nyårsnatten 2015 rapporterades det om massövergrepp på kvinnor i Köln, Tyskland. Övergreppen beskrevs som organiserade och sades utföras av 1,000 unga män i grupp (*BBC News* 2016-01-05). Senare identifierades många förövare som arabiska och nordafrikanska unga asylsökande män och detta var starten på en intensiv internationell debatt om kopplingen mellan flyktingar och sexuella övergrepp (t.ex. *Sydsvenskan* 2016-01-17). För svenskt vidkommande tog debatten fart på allvar efter att tidningen *Dagens Nyheter* rapporterade om de sexuella övergrepp som ägt rum på festivalen *We are Sthlm* i Kungsträdgården i Stockholm, och hur detta, påstods det, hade mörkats av både polisen och Stockholm Stad (*Dagens Nyheter* 2016-01-09, 2016-01-11a, 2016-01-13). Mörkläggningen ska ha berott på att förövarna var unga ensamkommande pojkar (*Dagens Nyheter* 2016-01-11b). Debatten i Sverige cirkulerade därefter kring sexuella ofredanden i offentligheten, så som festivaler och badhus, och brotten sades vara begångna av unga män i grupp. Ensamkommande unga män pekades ut som förövare. Dessa händelser och det mediafokus som följde förklarar uppgången i antal artiklar som beskriver ensamkommande som sexuella förövare under 2016.

Under 2016 uppmärksammandes även sexuellt våld på gruppboenden ytterligare. I pressen lyfts gruppvåldtäkter fram, och vanligen var förövarna och offret boenden

på samma HBV-hem (t.ex. *Sveriges Radio* 2016-12-30). Detta låg till grund för en debatt om huruvida sexualförbrytare, även de som är minderåriga, ska ha möjlighet till uppehållstillstånd i Sverige (t.ex. *Kristianstadsbladet* 2016-12-31).

I slutet av 2017 tog debatten ännu en vändning när bilden av ensamkommande som sexuella förövare blev mer och mer kritiserad. Vidare så startade #MeToo-rörelsen som i mångt och mycket skiftade fokus från sexuellt våld som ett ”importerat” problem till att belysa de problem och det våld som sedan länge varit etablerat i det svenska samhället (t.ex. *Fria Tidningen* 2017-12-01). Den intensiva debatt med fokus på invandring och ensamkommande unga efter Köln och *We are Sthlm* blev nu mer problematiserad och nyanserad. Samtidigt skiftade debatten kring ensamkommande åter till mer asylrelaterade frågor då den omdiskuterade Gymnasielagen (lag 2018:756) planerades och genomfördes. Dessa faktorer bidrar till att antalet artiklar som rör ensamkommande och sexuellt våld går ner under 2018.

Forskning

Forskning kring ensamkommande barn och unga sträcker sig över flera discipliner och interdisciplinära fält. Erfarenheter före flykten är uppmärksammade i några studier (t.ex. Hopkins & Hill 2008; Thomas, Nafees & Bhugra 2004) och några longitudinella studier följer ensamkommande över tid i ankomstlandet (t.ex. Backlund et al. 2014a; Hesse 2009). Omfattande forskning har bedrivits med fokus på psykisk hälsa och trauma hos ensamkommande barn och unga. Dessa studier identifierar ensamkommande barn och unga som en högriskgrupp när det gäller psykisk ohälsa och posttraumatiska stressyndrom (PTSD) (t.ex. Ascher 2009; Huemer et al. 2009).

I en studie från Nederländerna jämförs den psykiska hälsan och välmående hos barn som migrerat med familj med de barn som migrerat utan vårdnadshavare. De intervjuade 129 barn (59 ensamkommande och 70 med vårdnadshavare) som gick till en psykologisk mottagning mellan 2003 och 2004. Studien visade att de ensamkommande barnen löpte större risk att utveckla PTSD och andra psykologiska besvär. Av alla som deltog i studien hade 20 % uppsatts för någon form av sexuellt våld: 36 % av de ensamkommande och 7 % av de med familj (Wiese & Burhorst 2007).

Vetskapen om att många ensamkommande lider av PTSD och andra psykologiska besvär ställer mottagningssystemet i asyllandet inför specifika utmaningar. Socialt arbete i asyllandet har uppmärksamrats både i internationella studier (t.ex. Kalverboer et al. 2017; Kohli 2006) och svenska (t.ex. Stretmo & Melander 2013; Backlund et al. 2012, 2014b). Ett vanligt koncept som behandlas är *resiliens*: motståndskraft. Lilja Cajvert (2018) beskriver resiliens som en individs förmåga att hantera och leva med tidigare trauman och hemska upplevelser och trots detta utvecklas

i en positiv riktning. Utvecklingen av resiliens är en kombination av individens egna egenskaper och av omgivningen, där en trygg, säker och stöttande miljö är avgörande (Cajvert 2018:179ff). Omgivningens betydelse för utvecklingen av resiliens har stöd i andra studier (t.ex. Björnberg 2010), och Ketil Eide och Anders Hjern (2013) lyfter fram hur en trygg miljö kan vara svårt att uppnå kring barn som lever i en oviss asylprocess och när färre tillåts att stanna i asyllandet (Eide & Hjern 2013).

Forskning med ett specifikt fokus på sexuellt våld mot ensamkommande barn och unga är mer sällsynt, och ofta omnämns sexuellt våld som en risk bland många för ensamkommande barn och unga. Risker för sexuellt våld och exploatering och människohandel i krigsdrabbade områden, på flykt och i flyktingläger har lyfts av människorättsorganisationer under en lång tid (t.ex. Rädda Barnen 2018a, 2018b; UNICEF 2016), och kvinnor, barn och barn utan vårdnadshavare anses vara extra sårbara. Sexuellt och könsbaserat våld på flyktinganläggningar i Europa studeras av Oliveira et al. (2018), och där framgår att förekomsten är hög. Från 562 informanter (375 flyktingar och 186 personal, 56 % män) rapporterades 698 fall av sexuellt eller könsbaserat våld, där alla incidenter hade inträffat det senaste året (Oliveira et al. 2018).

I en studie om människohandel med barn i Storbritannien av Farrah Bokhari (2008) framkommer att de flesta barn som utsätts för trafficking har blivit separerade från sina föräldrar, antingen innan eller efter att de har kommit i kontakt med människohandlarna. Barn med osäker asylstatus är extra sårbara och barn som utsatts för människohandel löpte större risk att försvinna från myndigheter om de någonsin får kontakt (Bokhari 2008). Bokhari använder termen ”separerade barn” istället för ”ensamkommande”, eftersom att inte alla barn som utsatta för människohandel är flyktingar och alla söker inte asyl. Här görs en viktig skillnad på dem som av människohandlare separerats från föräldrarna och från dem som av andra anledningar (t.ex. krig eller fattigdom) flyr. Distinktionen är dock inte alltid självklar, och ett barn kan potentiellt innefattas i båda beskrivningarna.

En belgisk studie av Derluyn och Broekaert (2005) studerar ensamkommande barn och unga som korsar gränsen från Belgien till Storbritannien. Det konstateras att de restriktioner som många europeiska länder infört i sin migrationspolicy har tvingat migranter att vända sig till människosmugglare, och hur människosmuggling och människohandel är svårt att åtskilja: “Violence, coercion, and exploitation are an integral part of smuggling, and therefore, it is impossible to discuss smuggling without trafficking, although it remains difficult to get a clear distinction between both concepts” (Derluyn & Broekaert 2005:32).

Sambandet mellan restriktioner i asylmottagande och en ökad risk för exploatering synliggörs här och när vägarna in till Europa stängs tvingas många flyktingar under jorden och tar hjälp av människosmugglare. De flyktingar som lever som

papperslösa är extra utsatta för alla former av våld och exploatering. Myndigheters och sjukvårdens möjlighet att arbeta med denna grupp är starkt påverkad av deras rättsliga status, vilket tas upp i en artikel av Bishop och Ramirez (2014) som riktar sig till sjukvårdspersonal i USA. De skriver att gruppen "has a considerable risk of sexual violence before, during and after migration" (Bishop & Ramirez 2014:656). I samma vetenskapliga tidskrift svarar Brown, Powell och Pelletier (2014) genom att belysa svårigheterna för sjukvårdspersonal att identifiera papperslösa barn som är offer för människohandel. Gruppen är, av nödvändighet, undvikande mot myndigheter. Ett moment 22 uppstår: de i störts behov av hjälp från myndigheter är de som, på grund av sin rättsliga status, inte kan ha någon kontakt med dem. En spiral av sårbarhet bibehålls.

Ansvarsområden

Hanteringen av ensamkommande barn och unga ligger hos många olika aktörer – både nationella, regionala och lokala. Vidare regleras hanteringen av en rad lagar och regleringar. Migrationsverket är den aktör som bär ansvaret för att ta emot och pröva asylansökningar och handlägger frågor som rör barnets ekonomiska bistånd (regleras av lag 1994:137). Migrationsverket ansvarar för att eftersöka barnets familj under asylprocessen, samt för att fastställa barnets identitet. Migrationsverket ska även fastställa om barnet har rätt att söka asyl i Sverige eller om ansvaret ligger på ett annat europeiskt land (enligt Dublinförordningen). Vid avslag på en asylansökan är det migrationsverket som arbetar för att barnet ska kunna återvända.

När att barnet ansökt om asyl och registrerats hos Migrationsverket bär ankomstkommunen ansvar för boende. Detta flyttas sedan till den kommun som Migrationsverket anvisar barnet till. Därefter bär anvisningskommunen ansvar för barnets omsorg och boende och är skyldiga att utse en god man efter att Migrationsverket eller socialnämnden lämnat in en ansökan (lag 2005:429). Kommunen är den som utreder barnets fortsatta behov av sociala insatser och detta regleras av Socialtjänstlagen (2001:453). Kommunen ansvarar även för barnets skolgång. Får barnet uppehållstillstånd är det kommunen som tar över ansvaret att eftersöka barnets familj, och kommunen är den aktör som vid uppehållstillstånd ansvarar för barnets fortsatta integrering och etablering. Vid åldersuppskrivning eller när barnet fyller 18 går ansvaret över från kommunen till Migrationsverket. De har inte längre rätt till en god man, och Migrationsverket tar över ansvaret för boende.

Ansvarig över hälsa- och sjukvården är Landstinget (lag 2008:344), där även tandvård och psykiatrisk vård ingår. Om barnet fyller 18 under asylprocessen har de endast rätt till akut vård eller vård som inte kan vänta. Inspektionen för vård och omsorg har tillsyn över hälsa- och sjukvård och socialtjänst, medan Socialstyrelsen

DEL 3 ENSAMKOMMANDE OCH SEXUELLT VÅLD

tar fram föreskrifter och vägledning för sektorerna. På regional nivå utövar Länsstyrelserna tillsyn över bland annat överförmyndarens verksamhet, och de har det övergripande ansvaret över beredskap och kapacitet i mottagandet av ensamkommande barn (se Migrationsverket).

Genomförande fokuskonferens 2

En fokuskonferens på temat Ensamkommande flyktingbarn och sexuellt våld arrangerades den 25 oktober 2018. Huvudansvarig för konferensens innehåll och utformning var Julia Degerkvist. För arrangemanget ansvarade Julia Degerkvist i samarbete med Linn Björklund, Inger Lövkrona och Gabriella Nilsson.

Representanter från följande sektorer och civilsamhället deltog i konferensen, totalt 28 personer och olika 18 verksamheter, inklusive civilsamhället:

- Ensamkommandes förbund
- Skåne Stadsmission
- RFSU
- Rädda Barnen
- Socialstyrelsen
- Länsstyrelsen Skåne
- Polismyndigheten
- Ungdomsmottagningen Skåne
- Social Jour Malmö Stad
- Tre olika HVB-hem Malmö Stad
- Socialförvaltningen Hässleholms Kommun
- Familjerättsbyrån Malmö Stad
- Kriscentrum Lunds Kommun
- Elevhälsan Malmö Stad
- Flyktingenheten Lunds Kommun
- Hedersrelaterat våld och förtryck Lunds Kommun
- Kompetenscentrum mot våld i nära relationer Skåne
- Sexuell hälsa Malmö Stad

Dagen inleddes med en introduktion till temat av Julia Degerkvist, ”Ensamkommande flyktingbarn & sexuellt våld” där mediedebatten om ensamkommande flyktingbarn presenterades tillsammans med en genomgång av olika risksituationer. Degerkvist avslutade med att lyfta fram de utmaningar som professionella har framför sig i arbetet med ensamkommande, vilket vi återkommer till senare i detta avsnitt (Degerkvist 2019a).

Därefter föreläste Katia Wagner, undersökande journalist och författare specialiserad på berättande journalistik med fokus på unga på flykt och migration. Titeln

på hennes bidrag var ”Unga på flykt och ett samhälle som sviker”. Wagner beskrev sin egen erfarenhet av möten med unga ensamkommande och hur mottagnings-systemet påverkar de unga på flykt.

Under dagen hölls tre pass med fokusgruppdiskussioner, med vardera tre parallella fokusgrupper med 6–8 deltagare från olika verksamheter i varje grupp (totalt nio olika gruppkonstellationer). Projektgruppen fungerade som moderatorer och diskussionerna spelades in. Grupperna fick följande frågor att diskutera:

Pass 1 – Omfattning och former

- Möter du sexuellt våld mot och av ensamkommande barn och unga i din yrkesroll?
- Hur skulle du beskriva problemet i termer av omfattning och uttryck?

Pass 2 – Signaler och åtgärder

- Vilka signaler finns det på att någon är eller har varit utsatt?
- Hur kan du arbeta för att upptäcka fler?
- Vad kan du göra när du har upptäckt övergrepp?

Pass 3 – Samverkan

- Vilka positiva erfarenhet av samverkan med olika aktörer har du?
- Vilka brister har du uppmärksammat vid samverkan med andra aktörer?

Med dessa frågor har vi försökt brett ringa in olika aspekter av problematiken unga och sexuellt våld under flykten, på boendena och som avvikare. Sexuellt våld på offentliga platser berörs bara marginellt. De inledande föreläsningarna fungerade som tänkt – att fördjupa och perspektivera – och gav upphov till flera kommentarer och reflektioner.

Fokusgrupperna genererade ett stort och detaljerat empiriskt material, och ger en många olika inblickar i arbetet med ensamkommande och de frågor och problem som kan uppstå. Diskussionerna spelades in och konferensen genererade ett omfattande kvalitativt material som ligger till grund för nedanstående sammanställning. Nedanstående text är även i stora delar baserad på Julia Degerkvist masteruppsats (Degerkvist 2019b)

Fokusgrupper

Ensamkommande och sexuellt våld

Texten är strukturerad som en sammanhängande redogörelse för och analys av innehållet i diskussionerna. Inledningsvis är diskussionerna tematiserade efter kategorisering av de fyra risksituationerna som presenterats ovan. Sammanställningen visar bara undantagsvis vad var och en har sagt i vilken roll, men den visar hur olika yrkesroller kan ha olika perspektiv på problemet, både vad gäller definition och hantering.

Omfattning och former (Pass 1)

a) Sexuellt våld i hemlandet och under flykt

Informanterna var väl medvetna om att ensamkommande barn och unga är särskilt sårbara för sexuellt våld, exploatering och människohandel i hemlandet och under flykt. Dock byggde inte den kunskapen nödvändigtvis på vittnesmål från individer de själva mött, utan på en allmän kunskap om situationen för barn på flykt. Ett fåtal hade erfarenhet av att unga ensamkommande berättat om våldtäkter eller övergrepp, och de med den erfarenheten upplevde förekomsten av sexuellt våld som hög. En informant menade att alla ensamkommande hen träffat antingen själva hade varit utsatta, kände någon som varit utsatt eller hade hört om någon.

De informanter som mötte ensamkommande i ankomstskedet (till exempel social jour) vittnade om att de i många fall misstänkt att barnet varit utsatt för människohandel eller exploatering, antingen på vägen till eller i Sverige. Det var främst i möte med de nordafrikanska pojkarna som misstankarna uppstod och framförallt för dem som uppehållit sig i Sverige under en längre tid innan de kontaktat myndigheter och sökt asyl. Däremot uppgav de professionella som mötte dem tidigt att de hade svårigheter med att agera på sina misstankar eftersom att de upplevde att deras relation till barnet eller ungdomen var för ny och att tillit saknades.

Hos de flesta deltagare fanns en stor medvetenhet om riskerna för de Nordafrikanska barnen som ofta tagit sig till Sverige genom en lång rad europeiska länder.

Många var även medvetna om att de som tagit sig till Sverige via Turkiet och Grekland löpte stor risk att utsättas för olika former av övergrepp och utnyttjande. En deltagare hade erfarenhet från grekiska flyktingläger där hen visste att det fanns bordeller och att prostitution var vanligt förekommande. Detta var något som ibland kom på tal med de barn och unga hen mötte i sitt arbete. Dock upplevde hen att de var motvilliga till att berätta om sina egna upplevelser, och istället skämtades det om bordeller och prostitution på vägen till Sverige.

Fenomenet *Bacha bazi*, dansande pojkar, i Afghanistan var ett ämne som berördes av några deltagare. I mötet med vissa unga pojkar från Afghanistan hade de haft en *misstanke* om utsatthet, men det var ingenting som de hade fått bekräftat.

Flertalet informanter hade ingen erfarenhet av att aktivt arbeta mot sexuellt våld, och de uppgav att de inte mött någon som berättat om utsatthet. Viktigt att ha i åtanke är att några arbetar på ett övergripande och administrativt plan (som till exempel inom Länsstyrelsen) och inte alls möter ensamkommande i sin yrkesroll. Dock finns det en stor medvetenhet hos alla deltagare om riskerna för ensamma barn på flykt och de deltagarna som möter ensamkommande i sitt yrke vad medvetna om att många kan ha varit utsatta. Att få klarhet i problemets utbredning är svårt och deltagarna ger inga klara uppgifter. Många har vid flertalet tillfällen fattat misstanke om utsatthet men känt sig osäkra på hur de ska hantera situationen och ta ärendet vidare. Främst beror osäkerheten på att ämnet är svårt att tala om, men osäkerheten kan också bero på att de inte vet vem de ska vända sig/hänvisa vidare till.

De flesta är överens om att sexuellt våld (i hemlandet och under flykten) inte är en prioriteringsfråga för dem i deras vardagliga arbete då det finns många andra behov att tillgodose, så som mat och husrum, trygghet, och skola. Detta gäller särskilt för dem som möter barnen tidigt i processen och bara för en kort period. De anser inte att tid finns för att ordentligt utreda om barnet varit utsatt för någonting på vägen till Sverige och de ser de som sin främsta uppgift att se till att barnen har de bra i stunden. Gällande polisens representant som arbetar med människohandelsärenden i regionen uppgav hen att de sedan starten för några år sedan inte haft ett enda ärende med ett ensamkommande barn eller ungdom.

b) Sexuellt våld på gruppboenden

Gällande sexuellt våld på gruppboenden är många informanter överens om att den största risken finns på boenden för vuxna. När en ensamkommande ungdom hamnar där är de antingen över 18 år, eller så har de fått sin ålder uppskriven. En informant som möter ungdomarna i sin dagliga verksamhet vet att det finns en rädsla för att bo med vuxna och härleder det till erfarenheter från flykten. Några informanter uttrycker en oro, både sin egen och sådan de fått höra från barn och unga själva, över ensam-

kommande ungdomar som bor med vuxna. I den situationen ses sexuellt våld som en risk bland många, där kriminalitet, alkohol och droger även bidrar till riskbilden.

Men även på boenden för minderåriga finns det risksituationer. Sveriges användning av könsblandade boenden har, som nämnts tidigare, kritiserat av Human Rights Watch (2016) och i rapporten pekar organisationen på att, framförallt, unga flickor som blivit utsatta för sexuellt våld inte får det stöd och den vård de har rätt till. Kritiken är i linje med en oro uttryckt av en deltagare som menar att flickors utsatthet på boenden lätt kan förbises, då flickorna är få (14 %) i förhållande till de ensamkommande pojkarna (86 %). Hen menar att tjejerna försvinner i det samtidigt som de är mer ensamma och sårbara, både i Sverige och under flykten. Men, intressant nog, uttryckte hen även en oro över att missa killarnas utsatthet på grund av stereotypa föreställningar om sexuellt våld och vilka som blir utsatta för det. Hen menar att de unga killarna kan utsätta varandra för övergrepp, och beskriver hur detta potentiellt kan missas på grund av att personal på boenden, eller andra ansvariga, inte letar efter sexuellt våld i den situationen. Några deltagare tar upp att det kan bli missförstånd gällande synen på homosexualitet då det finns en okunskap om hur samkönat sex betraktas i andra kulturer.

Många informanter har hört talas om eller har erfarenhet av både pojkars och flickors utsatthet på boenden, och vanligt är att flickor beskrivs som mer utsatta än pojkar. Man efterlyser forskning på detta tema, och några speciella åtgärder för att ta hand om flickor tycks inte finnas. Detsamma gäller för det våld som sker pojkar emellan där ensamkommande unga är både offer och förövare. Ungdomarna emellan förekommer alla typer av våld, så som hot, kränkningar, sexuellt våld och sexköp, menar en informant.

I en fokusgrupp diskuteras romantiska relationer mellan personal och boenden, och det konstateras att det är förekommande, dock oklart i vilken utsträckning. En deltagare hävdar att om en ung kvinna (över 18) från personalen inleder en relation med en minderårig kille så kan det hända att detta inte tas på allvar. Romantiska förhållanden mellan personal och boende har kartlagts av Rädda Barnen i en undersökning i Helsingborg som visade att detta var utbrett. Detta förklaras med att personalen på boendena ofta är unga, utbildade och oerfarna. Rekrytering av personal på kort tid har varit ett stort problem för kommunerna, vilket också lyfts av några deltagare. Dock, menar en informant, i takt med att antalet ensamkommande till Sverige minskar så minskar också behovet av personal och det gör att de som arbetar på boendena idag är mer kompetenta än under snabbrekryteringen.

Sårbarheten och utsattheten på boendena noteras och bekräftas av deltagarna, men samtidigt så framhålls hur just arbetet mot sexuellt våld inte är en prioriteringsfråga för de flesta i deras vardagliga yrkesliv. Om något kommer upp hanteras det efter bästa förmåga, men inget *aktivt* arbete med problemet framkommer.

c) Försvunna barn och sexuellt våld

När en ungdom försvinner från sitt boende är risken för sexuell utsatthet och utnyttjande mycket stor, oberoende av hur frivillig avvikelser är. Många deltagare var medvetna om de risker som barnen utsätts för när de lever utan myndigheters övervakning. De kan till exempel bo hos någon som utnyttjar dem för mat och husrum eller utnyttjas av kriminella nätverk där de tvingas begå brott. Människohandel tas upp som en stor risk vid försvinnande: både som anledning till att ett barn försvinner och som en risk efter att det skett. Den vanligaste förklaringen till avvikelser är, enligt informanterna, rädsla för avslag på asylansökan, rädsla för verkställande av en utvisning eller en stark misstro till myndigheter. Utsatthet för sexuellt våld på boendet är inte en vanlig förklaring. De barn som oftast avviker kommer från Nordafrika – Marocko och Algeriet, och där försvinner många redan innan de ansökt om asyl. En anledning tros vara att ungdomarna är medvetna om sina små chanser till asyl.

Många informanter menar att just asylfrågan är viktig då försvinnanden ofta går att koppla till en pågående asylprocess, eller en avslutad med avslag. Situationen för papperslösa (de som saknar nödvändiga tillstånd att vistas i landet) i Sverige diskuterades flitigt av några deltagare. Representanter från frivilligsektorn uttryckte sin frustration över att myndigheter inte kan hjälpa gruppen och hur det hamnar på deras bord. Handlingsutrymmet är mycket begränsat och de uppger att det är svårt att rekommendera en brottsutsatt att anmäla brott om denne är papperslös. En deltagare menar att hen vill kunna uppmana alla brottsoffer att anmäla direkt, men hur detta blir ett omöjligt råd till någon som riskerar utvisning. Att papperslösa således är rättslösa i praktiken tas upp av några deltagare.

Utsattheten hos dem som fyllt, eller blivit uppskriven till, 18 under asylprocessen lyfts som ett stort problem. Anledningen är att ansvaret för deras boende flyttar från kommunen till Migrationsverket och de erbjuder ofta plats på ett gruppboende för vuxna som kan ligga i en annan del av landet. Då väljer många att stanna kvar i kommunen de etablerat sig i och försöker ordna boende på egen hand. I den situationen är de sårbara och kan utnyttjas av personer för ett tak över huvudet, mat och prylar.

d) Sexuella trakasserier på offentlig plats

Sexuellt våld som utövas på offentlig plats var ett vanligt förekommande tema i nyhetsrapporteringen. Den mest omskrivna formen rörde sexuellt ofredande på festivaler och övergrepp utförda i grupp. Denna form av våld diskuterades inte nämnvärt i fokusgrupperna, men flera deltagare konstaterar att den negativa bild som målats upp i media och i offentligheten påverkar hur folk i deras omgivning ser

på deras jobb. De beskriver att de möts av fördomar och upplever ett behov att nyansera bilden av ensamkommande barn och unga. En beskriver det som att hen känner sig som en fanbärare för barnen och måste kompensera den negativa bilden genom att berätta om allt positivt som finns.

Här blir det tydligt att deltagarna har påverkats av den negativa medierapporteringen, och den allmänna uppfattningen, om ensamkommande. Dock uttrycker de inte att de påverkas professionellt av detta, utan diskussionerna tar de utanför jobbet med familj, vänner och bekanta. Inga av deltagarna talade direkt om hur problemet med sexuellt våld på offentlig plats ska förebyggas och bemötas. Några konstaterar att socialtjänsten först hanterar ett sådant ärende om någon är misstänkt för brott och polisen kontakter dem. Således är problemet i mångt och mycket på rättsväsendes bord, och i gruppsamtalen saknades det representanter från berörda sektorer. Få av deltagarna kommer i direkt kontakt med problemet och det kan förklara varför det inte diskuteras i större utsträckning.

Signaler på våldsutsatthet och åtgärder (Pass 2)

Det är de som arbetar inom kommunen och i socialtjänsten och har direktkontakt med de ensamkommande under en längre period som har den största erfarenheten av att identifiera och hantera misstänkt utsatthet. De som enbart träffar de ensamkommande i ett initialt skede och en kort tid säger sig inte har några möjligheter att efterforska tidigare sexuell utsatthet – det är inte det första de frågar efter i en akut situation.

a) Signaler – hälsa och beteende

Informanterna har stor erfarenhet av och kunskap om vilka tecken som kan tolkas som att någon mår dåligt eller har hamnat i en utsatt situation. Man söker identifiera de som lider av trauman efter flykt och krig eller något som hänt innan i hemlandet. Tecken på trauman är självskadebeteende, utåtagerande, ångest, oro, sömnsvårigheter, mardrömmar och psykosomatiska åkommor som mag- och ryggont. Trauman är ett vanligt forskningstema vad gäller ensamkommande barn och det finns således vetenskaplig kunskap att luta sig mot. Personalen får utbildning i traumasorg och det finns inarbetade rutiner för hur detta skall handläggas och den ensamkommande slussas vidare till vården eller BUP.

De allra flesta signaler som tas upp i fokusgrupperna kan klassas som *förändrat beteende*. En lång rad sådana beteenden listas i fokussamtalen: barnet hamnar i missbruk eller säljer droger, utbyter tjänster, har plötsligt dyra kläder, mobiltelefoner, förändrar sina dusch- och sovvanor, sina hemkomsttider, skolk och problem i sko-

lan, nya ”kompisar”, besöker eller bor hos en främmande vuxen. Dessa yttre tecken på att allt inte kanske står rätt till kombineras inte sällan med deltagarnas ”intuition”. Ett annat tecken kan vara att barnet har befunnit sig en tid i landet innan de kontaktat myndigheter: detta kan tyda på människohandel.

b) Samtal som verktyg

Vid misstanke om både tidigare och pågående sexuell eller annan utsatthet, såsom drogmissbruk, är det första steget att bygga upp en relation till barnet för att få hen att berätta, vilket kan göras på flera olika sätt. Här har man utvecklat lite olika strategier beroende på den egna erfarenheten, utbildning och roll i asylprocessen.

Personalen på boenden försöker skapa situationer som inbjuder till att tala om sexualitet, t.ex. på kvällarna efter dagens aktiviteter då man visar filmer om sexuella normer och beteenden, från Youtube, YOUMO, RFSU m.m. Man talar om och visar kondomer och dildos och hur man inleder en sexuell relation med samtycke. Kondomer finns öppet tillgängliga på boendena för att användas. Man hoppas härigenom visa att det går att tala om sexualitet ”här” och med ”oss”.

Mycket av arbetet för socialtjänsten och elevhälsan består av individuella samtal. Det gäller att då ställa de rätta frågorna; att inte sluta fråga om man fått ett nej, att inte ge upp. Berättelsen om sexuellt våld eller annan utsatthet är inte det första barnet berättar. Sexuellt våld är mycket skambelagt. Deltagarna understryker att det är svårt att få barnen att öppna sig om just sexuella övergrepp och att de själva känner ett visst motstånd, men det är ganska individuellt hur man känner sig och går till väga. Någon menar att kunskapen om hur sexuellt våld ska hanteras har man redan; däremot saknas personal. Omsättningen på personal är stor i socialtjänsten.

Hos deltagarna finns en osäkerhet över hur de ska göra för att inte kränka någons integritet – hur mycket kan man fråga, gräva? Möjligen kan man ”pressa lite” säger en informant. Oftast får man då en historia som inte är sann. Någon uttrycker att de inte vill pressa för mycket, eftersom att ämnet är så känsligt. En deltagare menar även att de inte vill ”gräva för mycket” innan de vet om barnet eller ungdomen får stanna i Sverige. De vill inte påbörja en behandling som sedan avbryts, med rädsla för att göra saken värre.

Någon grundad kunskap om sexuell utsatthet bland ensamkommande barn och unga finns inte, och inte heller några systematiska rutiner för att upptäcka, behandla och förebygga. De handledningar och föreskrifter som finns tar mycket sällan upp frågan om sexuell sårbarhet. Sexuellt våld är ofta omnämnt som en risk bland andra i de ensamkommandes verklighet. Socialstyrelsen har inte heller riktlinjer för uppföljandeprocessen efter att man fått reda på ett sexuellt övergrepp. Vilken typ av uppföljning som är möjlig är beroende av vilket yrke den som fått

informationen har, och för vissa försvårar sekretesslagstiftningen en uppföljning. Om till exempel en boendepersonal misstänker att en ungdom far illa och gör en orosanmälan till socialtjänsten får de inte veta vilka åtgärder som vidtas i fallet (om inte ungdomen själv berättar).

c) Tillit

Samtliga deltagare påpekar betydelsen av tillit och att bygga upp en relation till barnet. Tillit är en förutsättning för att förmå ungdomarna vilja berätta sin historia. De unga har många vuxenkontakter under asylprocessen men hinner sällan bygga upp tillit till dem. De får ofta byta personal, socialsekreterare, flyttar mellan olika boenden och/eller byter gode män ett antal gånger under några år. Ibland har den unge berättat om sexuella övergrepp men det har fastnat i dokumenten på grund av personalbyte. Barnen går hellre till ideella organisationer än till myndigheter, då förtroendet för myndigheter är lågt hos många.

d) Utbildning

Personalen utbildas genom liknande material som de ensamkommande – filmer och annat specialdesignat utbildningsmaterial. Kompetenscentrum mot våld i nära relationer är här en viktig aktör som vänder sig till professionella. Filmer används med efterföljande grupparbeten kring problematiken. Värderingsövningar nämns som ett sätt att reflektera över sina egna normer.

Någon nämner att det är lätt att bygga upp en bild av den "andre" och det land hen kommer ifrån, som inte stämmer. Det innebär att alla barn "puttas" in i den bilden. Det understryks att det också är viktigt att lära sig den andres kultur för att inte generalisera och ha fördomar, särskilt när negativa historier dyker upp i media. Mediedebatten verkar dock inte påverka de yrkesverksamma i någon högre grad, förutom att vissa upplever att de måste bemöta den negativa bild som media målar upp och som utomstående bär på. Det är en bild som inte stämmer överens med den nyanserade bild som de professionella har genom sitt arbete. Man försöker sprida en sann bild av de ensamkommande som mycket begåvade, som kämpar för att anpassa sig och klara sig. Många av dem har arbetat med ensamkommande under många år och byggt upp en kompetens i den problematik som finns – och vilar tryggt i den kompetensen.

Samarbetet aktörer emellan (Pass 3)

Konferensens deltagare representerade flera organisationer, i första hand på regional och lokal nivå. Diskussionerna i fokusgrupperna kom därför mycket att handla om samverkan på och mellan dessa nivåer. Deltagarna använder omväxlande "samverkan", "samarbete", "samråd", "samtal", "möten" och "kontakter". I texten nedan specificerar vi inte om det inte klart framgår vad som avses.

Positiva exempel på samverkan

Samverkan med de verksamheter som är relevanta fungerar bra, till och med mycket bra, är nästan alla deltagare eniga om. I flera fall finns tydliga rutiner för vad som ska göras, t.ex. om ett barn försvinner. Man talar om bra information, kommunikation och stabilitet. Ett visst missnöje uttrycks i samarbetet med gode män och med Migrationsverket. Dock bör tilläggas att inga representanter från Migrationsverket eller överförmyndaren var på plats.

Samverkan sker till exempel på möten, i samtal, nätverksgrupper, samverkansgrupper, träffar, eller gemensamma utbildningar. Vad som anses negativt påverka samverkan är kompetensbrist och brist på engagemang och kunskap från vissa professionella, eller på ledningsnivå. Systemet finns på plats men är ändå beroende av eldsjälar som vill driva frågan inom sin organisation. Samverkan sker inte utan att några tar initiativ och själva driver på, även om strukturen finns på plats.

Sekretessfrågor togs upp som problematiskt för samarbete. Myndigheter emellan är det förbjudet att överföra information om en klient utan dennes medgivande, och berörda professionella behöver alltså samtycke från den ensamkommande för att kunna delge information. Boendepersonal ska meddela ansvarig socialsekreterare om oro över barnets välfärd finns, men får inte ta del av utredningen eller åtgärden som följer. Viss osäkerhet råder kring sekretesslagstiftningen och hur de ska arbeta i enlighet med den och samtligt främja en produktiv samverkan.

Socialstyrelsen samverkar med andra berörda myndigheter och organisationer i Sverige och har även startat ett Kunskapscenter för ensamkommande på uppdrag av regeringen. I centret har flera "samverkansspår" skapats, samt ett forskarnätverk. Socialstyrelsen försöker samordna kunskapsbildningen, som uppfattas som "jättesprettig". Det delas ut uppdrag till en "massa myndigheter" och man "jobbar på massa olika sätt". Samordningen nationellt tycks svårare än den på lokal nivå då fler aktörer är inblandade och det rent organisatoriskt är mer komplext.

Polisens representant menar att den har en "fantastisk samverkan" särskilt med Migrationsverket och även med ideella organisationer. Dock menade journalisten Katia Wagner i sin föreläsning att samverkan med polisen, enligt hennes erfarenhet,

fungerade mycket dåligt. Även representanterna från frivilligsektorn framhåller hur de absolut inte kan samarbeta med polisen då många av dem de hjälper är papperslösa. I det läget blir samverkan med den myndighet som ska verkställa utvisningsbeslut omöjlig, även om individen är brottsutsatt. En person som medverkar i en brottsutredning ges minst sex månaders tidsbegränsat uppehållstillstånd (Regeringskansliet 2009). Dock är inte detta ett bra alternativ för många som inte anser sig kunna återvända efter utredning och eventuell rättegång, eller för dem som tvivlar på att anmälan leder till åtal. Deltagare från frivilligsektorn menar att de står inför ett svårt beslut när de ska ge rådgivning till brottsutsatta papperslösa då en anmälan utsätter individen för risk.

Vi ställde frågan om deltagarna hade någon vision, önsketänkande om hur en perfekt samverkan skulle kunna se ut. Två av deltagarna lyfte fram Barnahus-modellen som ett ideal: barnet behöver då inte berätta sin historia för en flera olika personer och myndigheter utan till en person med specialkompetens. Ett annat önskemål var att hela asylsystemet förändrades, för att samverkan skulle vara möjligt. Om fler barn hade möjlighet att stanna i Sverige skulle samverkan, med framförallt frivilligsektorn, främjas. Det framkom även förslag på att införa så kallade ”brandväggar” inom polisen. En deltagare menar att en brottsutsatt person som vistas olagligt i Sverige ska kunna anmäla brott utan att ärendet lämnas vidare till gränspolisen som sedan verkställer utvisning. Socialstyrelsens representant såg samverkan som en viktig ledningsfråga – för att enskilda socialsekreterare ska kunna samverka krävs sanktionering uppifrån.

Reflektioner

Det våld som förekommer under flykten erbjuder särskilda utmaningar för professionella. Det finns inga möjligheter att förebygga det våld som de ensamkommande utsatts för innan de kommer till Sverige. Det faktum att många har utsatts för våld under krig och i flykt kräver att professionella kan identifiera och möta tidigare erfarenheter. Att bemöta och behandla tidigare våldserfarenheter är i själva verket också en preventiv åtgärd. NCKs studie från 2014, *Våld och hälsa. En befolkningsundersökning om kvinnors och mäns våldsutsatthet samt koppling till hälsa*, visar att barn under 18 år som utsatts för sexuellt våld löper större risk att bli utsatta även som vuxna. Identifikation och relevant behandling av tidigare våldsutsatthet är således ett viktigt steg i att förhindra en framtida våldsutsatthet. Det är också en preventiv åtgärd för att förhindra att de unga försvinner från grupphemmen eftersom att sexuellt våld påverkar deras möjligheter att stanna där.

Uppmärksamheten på sexuellt våld på boendena framstår som en utmaning för de professionella på grund av den komplexa förövar/offersituationen. Olika boen-

den innebär olika utmaningar. På transitboenden där barnen stannar en kortare tid och där många barn kommer och går har inte personalen tid att identifiera potentiella risksituationer. Detsamma gäller för dem som möter barnen under deras första tid i Sverige. Barnen blir snabbt flyttade till andra platser i Sverige. De som följer barnen över tid och kan bygga upp en långtidsrelation måste kunna identifiera tidigare övergrepp samt förhindra framtida övergrepp.

Vad gäller försvinnande är det mest angelägna åtgärden förebyggande eftersom att förebygga övergrepp sedan den unge försvunnit inte är möjligt. När ett barn eller en ungdom har försvunnit bör alla tillgängliga åtgärder vidtas för att de ska återfinnas. När de väl har återvänt ligger utmaningen i att identifiera och behandla de övergrepp som har skett under tiden som avviken.

Det är uppenbart att olika risksituationer är förbundna och att en situation möjliggör en annan. Därför är det viktigt med ett holistiskt perspektiv. Professionella måste ha kännedom om samtliga situationer och kunna bemöta varje form av sexuellt våld för att kunna garantera säkerhet under hela asyprocessen. Utmaningarna kan vara praktiska och rör åtgärder såsom utbildning, resurser och samarbete mellan olika aktörer och myndigheter. Frågan är vad som hindrar att dessa åtgärder vidtas?

Där framträder mer abstrakta utmaningar av två kategorier: *utveckla tillit* och frågan om ”*nödvändighet*” kontra ”*lyx*”.

Bygga tillit

Inom socialt arbete och hälsoarbete anses tillit var essentiellt för att kunna bygga ett framgångsrik och produktiv relation mellan den professionella och klienten. Särskilt viktigt är detta i relation till sexuellt våld (Lefevre 2017). De professionella ska samtidigt som de upprätthåller en hög professionalism arbeta på att skapa en tillitsfull relation. I den sociala interaktionen mellan klient och professionell skapas betydelse genom tolkning och definiering av situationen. Klienten måste känna att den professionella har tillräcklig kunskap och kompetens för att förstå deras problem, och att de kan erbjuda adekvat hjälp (Behnia 2008). Processen med att skapa tillit består av tre nyckelfaktorer: uthållighet (persistence), pålitlighet (reliability) och varaktighet (consistency) (Lefevre 2017). Detta är något som ofta återkommer i fokusgruppsdiskussionerna – hur deltagarna trycker på vikten av att alltid finnas där, att visa intresse och ihärdighet och att fortsätta ställa frågor om utsatthet. Många menar att tillitsbyggande är en väsentlig del av arbetet, särskilt relation till sexuellt utnyttjande. Tillit, eller bristen på tillit, kan vara ett stort hinder i arbetet mot sexuellt utsatthet.

Tillitsbyggande ser olika ut beroende på när i processen en professionell möter dem, och under hur lång tid. De som arbetar med barnen på ett initialt stadium har

problem med att bygga upp tillräcklig tillit för att fråga om känsliga frågor. De kan ha svårt att visa de nödvändiga kvaliteterna, eller nyckelfaktorerna som nämndes ovan, över kort tid. Det finns ingen varaktighet i deras interaktion och de upplever att de inte kan fråga om känsliga frågor på en gång. Uppenbart är att informanterna, oavsett var i processen de möter barnen, delar uppfattningen att tillit är en förutsättning för att kunna identifiera och behandla sexuellt våld.

Men utöver den tillit som klienten måste ha till den professionella måste de även känna förtroende för det system som denne representerar. En deltagare beskriver hur en *misstro* till asylopolitiken och till myndigheter överlag blir ett direkt hinder i arbetet mot sexuellt våld. Hen beskriver hur vårt nuvarande asylsystem skapar en sårbarhet hos människor, samtidigt som förtroendet för myndigheter minskar ju fler man ser som får avslag. Hen frågar sig hur ungdomar med tillfälliga uppehållstillstånd ska kunna lita på myndigheter och berätta sin historia när de vet att fristaden är tillfällig.

Ett barns rättsliga status får direkta konsekvenser för hur en professionell kan agera vid misstanke om utsatthet. Det kan till exempel röra sig om att en professionell inte vågar gräva för mycket även om man misstänker att någon är utsatt. Rädslan ligger i att förvärra situationen för barnet om de, under en pågående behandling för trauma, får avslag på sin asylansökan. En deltagare beskriver det som att hen kan vara tveksam till att "öppna den dörren" och "riva upp sårén" innan hon vet om barnet får stanna i Sverige. Hen upplever det som att hen sviker deras förtroende och river upp dessa sår i onödan om det inte går att följa upp på lång sikt. Då kanske man inte frågar om utsatthet, även fast man misstänker, av rädsla för att göra saken värre.

Detta skapar en komplex situation som väcker viktiga frågor: *kan* de professionella inge förtroende när de är representanter för svenska myndigheter? Och *vill* de inge förtroende för ett system som kan avvisa barnen, när det finns en rädsla att detta gör saken värre?

Nödvändighet eller lyx?

Att asylprocessen som helhet skapar och upprätthåller en sårbarhet är en nedslående tanke, särskilt när informanterna talar om hur den är ett direkt hinder för att arbeta mot sårbarheten den skapat. De finner situationen för de barn och unga de möter som så överväldigande och de bara kan fokusera på det allra nödvändigaste, såsom att ge barnen tak över huvudet och mat. Detta uppfattas som så allvarligt och frustrerande att andra frågor inte tas upp. De kan inte fokusera på detaljer. Sexuellt våld blir i denna situation inte ett akut prioriterat problem utan en "lyx-fråga". Kanske kan man göra något för de som är under 18 år och finns på boenden och

som har möjlighet till asyl. Men vad göra åt dem som lever på gatan och utanför asylprocessen? Att prata om små förändringar i praxis på myndighetsnivå, vilket endast gynnar dem som har en trygg plats i asylprocessen, beskrivs av en deltagare som att sätta ett litet plåster på ett stort blödande sår. För många är detta en fråga om liv och död, avslag eller asyl.

Det är kanske på den här punkten som media–berättelsen om ensamkommande och om en striktare asylpolitik får som störst påverkan på de professionella, om diskursen kan sägas ha påverkat politiska strömningar. När de professionella upplever situationen för asylsökande som så akut att de bara har tid och resurser för det allra nödvändigaste kan de inte aktivt arbeta mot sexuell utsatthet. Ett fokus på sexuellt våld blir en lyx.

Socialt arbete med ensamkommande är i högsta grad beroende av den personliga kompetensen, de personliga kvaliteterna och engagemanget hos de professionella. De verkar ha sina egna tricks för att hjälpa barnen och därför påverkas hjälpen och tjänsterna som ges av den professionelles personliga investering och professionella kompetens. Många deltagare trycker på att det är upp till eldsjälarna att försöka driva frågor och att göra det där lilla extra. En informant uttrycker det som att hen vet ”vilka knappar man ska trycka på” för att få rätt respons av till exempel socialtjänsten när hen fattat oro för ett barn. En annan menar att det utvecklas strategier, ”sub-kulturer” som hen även kallar det, av dem med ett särskilt mål i fokus: det bästa för barnen. Där försöker man hjälpa barnen att navigera i ett komplext asylsystem och socialt skyddsnät.

I ett läge där de professionella känner sig överväldigade av situationen är det kanske svårt att implementera ytterligare arbetsuppgifter som ska utföras. Men genom en grundad kunskap om risksituationerna för sexuellt våld kanske vissa kan undvikas bara genom de beslut som tas varje dag av professionella som strävar efter förändring.

Medier/opinion

Det är svårt att säga hur mycket media och den allmänna opinionen om ensamkommande har påverkat förändringarna i migrationspolitiken och vice versa. Det går emellertid att se när berättelserna om de ensamkommande som förövare började spridas och hur detta korrelerar med en striktare asylpolitik. Även om inte deltagarna ger uttryck för det, är det tänkbart att den polariserade debatten påverkar de yrkesverksamma och skapar dilemman: arbetar de med farliga unga män eller med offer och utsatta ungdomar?

Vilken annan påverkan den offentliga opinionen har på migrationspolitiken återstår att besvara. Finns det ett samband mellan lagändringar och skiftet i den i den

offentliga opinionen där flyktningbarnen först framställdes som offer och sedan som hot? Hur påverkas mottagningssystemet av förändringar i asylpolitiken, mediabilden och den offentliga opinionen?

Vad som går att fastställa är att narrativet om ensamkommande som sexuella förövare fick fäste under 2016 (kriminalitet och våldsbrott under 2015) och hur detta korrelerar med en striktare migrationspolitisk där chanserna till asyl minskade. När ett ämne blir väl omdiskuterat både politiskt och medialt kan det vara svårt att få en uppfattning om hur problemet verkligen ser ut och i vilken omfattning det sker. Detta leder i förlängningen till bristande skydd för barn och unga och erbjuder utmaningar för de professionella som möter dem att identifiera, bemöta och förebygga alla former av våld.

Deltagarna i projektet diskuterade mest situationer där ensamkommande är sårbara för sexuellt våld (flykt, boenden och försvinnande). Det som i media framträdde kraftigast var ensamkommande som förövare av sexuellt våld – någonting som berördes lite av deltagarna. De var medvetna om ett grupp beteende hos pojkar som kunde vara potentiella risksituationer och där de utsätter varandra. Deras vittnesmål kan sägas vara mer mångfaldiga och innefatta flera former av våld och risksituationer medan medierapporteringen har zoomat in på ett dilemma och lägger all fokus på det. Inte sagt att media *inte* ska rapportera om fall där ensamkommande begår sexuella övergrepp, men för att ett perspektiv och narrativ otvivelaktigt har gynnats i media.

Del 4
Könsstämpning i Sverige

Kunskapsunderlag

Inger Lövkrona

En fråga om mänskliga rättigheter – den globala diskursen

FN och dess organ WHO, UNICEF, UNDP, FNs barnfond m.fl. har sedan 1970-talet aktivt verkat för att stoppa könsstympning av flickor och kvinnor. Organisationen har initierat ett stort antal globala överenskommelser; nu senast slås fast i *Agenda 2030* (mål nr 5: 3) att könsstympning (och barnnäktenskap) ska vara utrotade till år 2030. Den 6 februari har utsetts till FNs internationella dag mot könsstympning, *International Day of Zero Tolerance for Female Genital Mutilation* (International Day 2018).

Det är i första hand WHO (World Health Organisation) som står bakom direktiven för medlemsländernas arbete. Den bild av könsstympning som förmedlas av WHO, den s.k. ”globala diskursen” (NCK 2011:21f), är grundad i en omfattande forskning om antal utsatta, motiven för praktiken, hur den utförs, dess kort- och långsiktiga konsekvenser för flickors och kvinnors hälsa- och livskvalitet. WHO har vidare sammanställt flera rapporter med råd och föreskrifter om hur könsstympning ska förebyggas samt hur kvinnor som genomgått ingreppet ska behandlas och stödjas för att förbättra deras reproduktiva och sexuella hälsa samt livskvalitet (t.ex. Female Genital Mutilation 2018).

Med könsstympning avses: alla ingrepp som rör borttagande, helt eller delvis, av de externa genitalierna eller annan åverkan på de kvinnliga könsdelarna av icke-medicinska skäl. Ingreppen klassificeras i fyra typer: 1. Klitoridektomi – delvis eller totalt borttagande av klitoris och/eller klitoris förhud; 2. Excision – delvis eller totalt borttagande av klitoris och de inre blygd-läpparna, med eller utan excision (bortskärande) av de yttre blygd-läpparna; 3. Infibulation – förminskning av den vaginala öppningen genom skapande av en försegling i och med att man skär och sammanfogar de inre och/eller de yttre blygd-läpparna, med eller utan excision av klitoris (även

kallad faraonsk), samt 4. Prickning, snittning, skrapning och brännande. Globalt svarar de två första typerna för 90 % av alla fall (Types of Female Genital Mutilation 2018).

Fler än 200 miljoner flickor och kvinnor har enligt FNs uppskattningar utsatts för något av dessa ingrepp i ca 30 länder, huvudsakligen i Afrika, men även i Mellanöstern och i länder i Asien. De flesta drabbade är unga flickor och barn under 15 år. Könsstympning utförs utan bedövning av traditionella kvinnliga omskärare, som har en central roll i ett samhälle såsom medhjälpare vid förlossning. På flera platser utförs ingreppet numera av sjukvårdspersonal, s.k. medikalisering av praktiken. WHO befarar att medikaliseringen kan medföra att åldern för könsstympning sjunker till 4 – 5 år (Prevalence of FGM 2018).

Könsstympning är, enligt WHO, en kulturell praktik som saknar stöd i religionen, och är en mix av sociokulturella faktorer inom familjer och samhällen. Förklaringarna till praktiken skiftar från en region till en annan och har varierat över tid såsom: att säkra familjens heder, en rituell förberedelse till äktenskap, bevara oskuld och renhet. Könsstympning beskrivs som en "harmful tradition practice/harmful cultural practice" och har blivit prototypen för alla sedvänjor som legitimeras med "culture" såsom "widow immolation", "prenatal sex selection", "female infanticide", "child marriage", "arranged and forced marriage", "polygami", "seclusion and veiling" samt "food tabues for women" (FGM. Key Facts).

FN's globala diskurs utgår från en radikalfeministisk tolkningsmodell, som introducerades i slutet av 1990-talet. Den indikerar att överordnade motivet för ingreppet är att kontrollera flickors och kvinnors (för)äktenskapliga sexualitet och sexuella lust. Könsstympning förklaras som ett brott mot flickors och kvinnors mänskliga rättigheter och som en extrem form av diskriminering. Benämningen "kvinnlig könsstympning" (Female Genital Mutilation, FGM) är ett medvetet (köns)politiskt val av FN för att markera praktikens (köns)maktdimensioner: "FGM reflects deep rooted inequality between the sexes, and constitutes an extreme form of discrimination against women" (t.ex. Female Genital Mutilation/Cutting 2013). Den globala diskursen stöds och reproduceras av de medlemsländer som undertecknat FNs och EUs resolutioner och rekommendationer, och därmed även av Sverige.

Den globala diskursens bild av könsstympning står inte oemotsagd. Västerländska såväl som afrikanska forskare och aktivister i de länder där praktiken förekommer, ställer sig helt eller delvis kritiska till bilden, också till benämningen "kvinnlig könsstympning". Beteckningen "könsstympning" (FGM), som introducerades av FN 1991 som den officiella benämningen, menar dess förespråkare – som förvisso inte är en enhetlig grupp – är alltför negativ och kategorisk och begreppet har inte stöd hos de som tillämpar praktiken eller har utsatts för den. Alternativa benämningar är "kvinnlig omskärelse" (Female Circumcision, FC) och "Female Genital Cutting",

(FGC, som inte har någon bra svensk översättning). Detta senare begrepp används av flera forskare i engelska texter, ibland i kombination med könsstympning (FGM/FGC), som också används av UNICEF. Argumentet för att använda FGC är att dess innebörd bättre överensstämmer med de begrepp som de berörda grupperna själva använder och är mindre stigmatiserande. ”Könsstympning” (FGM) ses som ett politiskt och aktivistiskt begrepp skapat i en viss politisk kontext (NCK 2011:22, Johnsdotter 2019:1). I den här rapporten använder vi begreppet könsstympning som är den officiella svenska benämningen.

Könsstympning i Sverige

Könsstympning har genom migration kommit att bli en fråga även för västländer och i synnerhet Europa. Socialstyrelsen uppskattade 2015 att närmare 38.000 flickor och kvinnor boende i Sverige kan ha blivit utsatta för någon form av könsstympning, de flesta i sitt hemland innan migrationen. Vidare uppskattas antalet flickor under 18 år boende i Sverige att vara i riskzonen för att bli könsstympade till ca 19.000 (Flickor och kvinnor 2015, Kvinnlig könsstympning 2015). Men kunskapsläget är otillräckligt, oklart eller omtvistat.

I Sverige har kritik mot den globala diskursen förts fram sedan slutet av 1990-talet av professorerna Sara Johnsdotter, socialantropologi och Birgitta Essén, internationell mödravård, Malmö respektive Uppsala universitet. De representerar vad som här kommer att kallas en ”anti-diskurs” till den globala diskursen. I boken *Kvinnlig omskärelse/könsstympning i Sverige – en kunskaps och forskningsöversikt* (NCK 2011), skriven av Johnsdotter och Essén på uppdrag av Nationellt Centrum för Kvinnofrid (NCK) lyfter de fram viktiga delar av den kunskap om könsstympning som finns, men också bristen på adekvat kunskap, som påverkar yrkesverksammas arbete.

De frågor som Johnsdotter och Essén främst fokuserat är förekomsten av och risken för att utsättas för könsstympning i Sverige, ingreppets hälsokonsekvenser samt frågor rörande lagstiftning och lagföring. Måltavlan för deras kritik är Socialstyrelsen som har regeringens uppdrag att stoppa könsstympning och sprida information och utbildningar till kommuner, landsting och andra berörda institutioner i samhället. Sverige. Det offentliga Sverige, myndigheter och motsvarande, ideella organisationer och civilsamhället i stort ansluter sig till den globala diskursen som sätts av FN/WHO och numera även av EU genom *Istanbul-konventionen* (2011), som antogs av Sverige 2014.

Kritik mot den officiella svenska hållningen framförs inte sällan i mediasammanhang och kan karakteriseras som starkt polemisk och håller ett mycket högt tonläge. Socialstyrelsen uttalar sig mera sällan i medierna och för heller ingen diskussion om de olika positionerna i sitt myndighetsmaterial. Kritikerna får därmed stå oemot-

sagda och dominerar informationsflödet, något som kan antas skapa osäkerhet hos de verksamheter som har ansvar för hanteringen av könsstympning. Å ena sidan får yrkesverksamma information och fakta från Socialstyrelsen, i utbildningar, handledningar och föreskrifter; å andra sidan får kritikerna tillspetsade, alarmistiska rubriker i media.

Könsstympade kvinnor i Sverige

Omfattning

Frågan om könsstympning har aktualiserats under senare år genom en ökande migration till västerländska länder av grupper som praktiserar könsstympning, från främst Afrika. Regelbundna beräkningar görs för att få en bild av omfattningen av könsstympade kvinnor och flickor i EU-länderna, samt av hur många som kan vara i riskzonen. För Sveriges vidkommande finns inga senare beräkningar än för år 2012; någon skattning efter den stora vågen av migration under 2015 har inte gjorts ännu.

Socialstyrelsens beräkningar av antalet könsstympade i Sverige genomfördes 2012, *Flickor och kvinnor i Sverige som kan ha varit utsatta för någon form av könsstympning*. Myndigheten uppskattade då att närmare 38.000 kvinnor och flickor boende i landet kan ha blivit utsatta för någon form av könsstympning; de flesta antas vara könsstympade innan de kom till Sverige. Av dessa är 7.400 flickor under 18 år (Flickor och kvinnor i Sverige 2015:10). Skattningen bygger på en kombination av metoder, som inkluderar prevalensdata (uppgifter om förekomsten i länder där könsstympning är vanligt) vilka har applicerats på svenska registerdata (kön, ålder, födelseland). Motsvarande metod används i vissa europeiska länder.

Enligt Socialstyrelsen är detta en grov uppskattning och sedan dess har migrationen ökat, vilket har påverkat prevalensen (Socialstyrelsen 2018:25). De största grupperna könsstympade i Sverige är flickor och kvinnor som är födda i Somalia, Eritrea, Etiopien, Egypten och Gambia. Riskpopulationen är en heterogen grupp – alltifrån kvinnor som kom till Sverige på 1970- och 1980-talen som barn och som är uppvuxna här, till kvinnor som nyligen kommit till Sverige. Det finns inga uppgifter om vilken typ av könsstympning de har. Den vanligaste typen av könsstympning i de nordiska länderna är dock typ 3, infibulation, som står för cirka hälften eller fler av fallen (Flickor och kvinnor i Sverige 2015).

Socialstyrelsens skattning av omfattningen av könsstympade kvinnor i Sverige används fortfarande som källa i myndighetsmaterial om könsstympning, även i det senaste från 2018. I regeringens utredning Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet. Slutbetänkande av utredningen om starkare skydd mot barnäktenskap, tvångs-äktenskap och brott med hedersmotiv hänvisas till Socialstyrelsens siffror, men med

tillägget att ”det finns olika uppskattningar av förekomsten av könsstympning” (Ökat skydd 2018:63, 69) utan att närmare redogöra för vad som åsyftas.

Oenigheten om hur många könsstympade kvinnor som finns i Sverige är dock inte så stor som oenigheten vad gäller riskpopulationen och sannolikheten för att flickor bosatta i Sverige könsstympas.

Könsstympas flickor bosatta i Sverige?

Socialstyrelsens skattar riskpopulationen i Sverige till ca 19.000 flickor. Med riskpopulation förstås flickor under 18 år som har en vårdnadshavare som är positiv eller ambivalent till könsstympning även efter migrationen. Totalt fanns i Sverige 2012 omkring 8.000 flickor som är födda i ett land där könsstympning är vanligt; av dessa uppskattar Socialstyrelsen att ca 7.000 varit könsstympade då de kom till Sverige. Uppskattningen av riskpopulationen har beräknats utifrån uppgifter ur det medicinska födelseregistret samt hur många flickor som kommit till Sverige som 0–18-åringar (Flickor och kvinnor 2015). Enligt EIGE's (European Institute for Gender Equality) beräkningar som avser år 2011 är antalet i ett lägsta scenario 2.016 flickor i riskzonen i Sverige och som högst 11.145. I det lägsta scenariot har hänsyn tagits till antagandet om attitydförändringar efter migration (Estimation 2015:77).

Socialstyrelsen understryker att inte alla flickor i riskpopulationen befinner sig i riskzonen, men att här finns ett stort mörkertal. Sverige måste räkna med att i framtiden ett stort antal flickor och unga kvinnor kommer att vara i riskzonen för att könsstympas. Detta skulle vidare betyda att flickor bosatta i Sverige könsstympas, vilket är förbjudet i lag sedan 1982. Socialstyrelsen pekar särskilt ut utlandsresor, framför allt till hemlandet eller områden där könsstympning praktiseras, som en risksituation. Detta antagande har starkt kritiserats av Johnsdotter och Essén, som menar att det är ytterst få av de (somaliska) flickor som lever i Sverige som löper risk att könsstympas. Vidare menar de båda forskarna att antalet flickor i riskzonen är starkt överdrivet (Dagens Nyheter 23/3 2002, NCK 2011:40ff).

Deras och andras forskning visar att det sker en långsam attitydförändring efter migration eftersom det sociala trycket minskar. En tidigare positiv inställning till könsstympning förändras till en negativ ju längre en person bott i Sverige (Johnsdotter 2002:245, NCK 2011:40ff, Johnsdotter 2012:98f). Johnsdotter kan redan 2002 i sin avhandling, *Created by God. How Somalis in Swedish exile reassess the practice of femlale circumcision*, konstatera att bevisen för att könsstympning förekommer i Sverige är svaga för att säga icke-existerande. Avhandlingen är kvalitativ och baserad på fältarbete och intervjuer i stadsdelen Rosengård i Malmö. Det enda sättet att ”mäta” risken för könsstympning är att analysera hur människor talar om ingreppet, slår Johnsdotter fast (Johnsdotter 2002:15).

En fokusgruppsstudie, tillika kvalitativ, med främst svensk–somalier, i olika åldrar och väl integrerade i det svenska samhället, utförd 2014 av docent Sofia Strid visar på förändrade attityder efter migration, men av andra skäl än antal år i Sverige. Deltagarna i studien upplevde risken för att bli utsatt för könsstympning som lägre i Sverige än i ursprungslandet samt att risken minskade i båda länderna. Denna förändring förklarades av deltagarna med utbildning och existensen av lagstiftning samt social, kulturell och ekonomisk mobilitet. De intervjuade ser kunskap som den främsta nyckeln till förändrade attityder (Estimation 2015:71ff). Liknande resultat visar en relativt ny avhandling från Uppsala universitet, 2017, av Anna Wahlberg, baserad på såväl kvantitativa som kvalitativa metoder. Wahlberg fann att 17 % av de tillfrågade hade en allmänt tillåtande attityd till könsstympning och en lika stor andel hade vidare en tillåtande attityd till att låta sedvänjan fortsätta (Wahlberg 2017). Dessa siffror tolkas av Birgitta Essén som att stödet för könsstympning i Sverige är ”svagt” (Uppsala Nya Tidning 8/9 2017). Den svenska regeringen väljer att ta Socialstyrelsens siffror på allvar och menar att de siffror som visas i Uppsala-avhandlingen (ovan) ska uppfattas som oroande ”höga” (Handlingsplan 2018). Studier i Norge visar liknande resultat (Bråten & Elgvin 2014:108ff).

En nyanserad bild av risker ger folkhälsoforskaren vid Lunds universitet, Vanja Berggren. Enligt henne finns det ingen anledning att tro att antalet flickor som blir könsstympade i Sverige efter migrationen skulle vara lägre än i andra länder (Våga se! 2015:87, jfr Det hedersrelaterade våldet 2018:58). I ett globalt perspektiv har dock andelen flickor som könsstympas sjunkit med 24 % sedan år 2000. I en intervjustudie 2013 av tre forskare, inklusive Berggren, med åtta migrerade kvinnor framgår att flera av dem, trots att de är emot könsstympning på grund av praktikens negativa hälsoeffekter, ställer sig positiva till dess kulturella aspekter. Författarnas slutsats är att deras studie indikerar att flickor immigrerade till Sverige löper en risk för att utsättas för könsstympning efter immigrationen (Isman m.fl. 2013).

Socialstyrelsen anser att de inte kan använda sig av forskningen om attitydförändringar hos de migrerade grupperna. I avsnittet ”Könsstympning i en migrationskontext” i ovan nämnda rapport påpekar den bristen på forskning och brister i denna forskning: befintlig forskning är främst kvalitativ och omfattar relativt små urval, och är inte generaliserbar, säger myndigheten. Istället hänvisar den till en nederländsk studie som kan ge en ”viss kunskap om de bestämningsfaktorer som kan påverka attityder till könsstympning, om än inte i vilken utsträckning de ”faktiskt gör det” (Flickor och kvinnor 2016).

Regeringen håller fast vid Socialstyrelsens skattningar och i den senaste (och första) Handlingsplan mot könsstympning av flickor och kvinnor, 2018, satsas stort och brett på ett utökat förebyggande arbete, förbättrad uppträckt och starkare skydd för flickor och kvinnor; effektivare brottsbekämpning samt förbättrad kunskap och

metodutveckling”. Av handlingsplanen framgår att ”attitydförändring” anses viktig och Jämställdhetsmyndigheten ges i uppdrag att hitta effektiva arbetssätt för detta och sprida till de aktörer som möter kvinnor och flickor i riskzonen (Handlingsplan 2018:9). I planen finns ett stort fortsatt fokus på hur flickor i riskzonen ska kunna identifieras, något som är en viktig del i Våga se! (2015), Länsstyrelsens i Östergötland ”vägledning för stöd, vård och skydd av flickor och kvinnor som är eller riskerar att bli könsstympade”. Könsstympning kallas här ”den tysta frågan” och de yrkesverksammas uppgift är att ”bryta tystnaden” och ”fråga” – samtal, dialog och byggande av förtroende är lösningen och vägen till att identifiera de i riskzonen (Våga se! 2015:15ff). I Handlingsplan 2018 ligger fokus på det förebyggande arbetet ”i dialog med målgruppen”. Socialstyrelsens metoder och annan information förmedlas också i ett antal web-utbildningar producerade av Socialstyrelsen riktade till olika samhällssektorer (Handlingsplan 2018).

I utredningen, Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet var könsstympning från början ”bortglömt”. Utredningens fokus (det ursprungliga) ligger på tvångs/barnäktenskap och könsstympning tillfogas efter att ha definierats som ett hedersrelaterat brott. I ett tilläggsdirektiv juni 2017 uppmanas utredarna att ”analysera och ta ställning till” den internationella dimensionen av barnäktenskap samt könsstympning. Vidare till hur arbetsmetodiken kan förbättras vad gäller samverkan mellan berörda aktörer vad gäller könsstympning. Utredningens (något spektakulära) förslag för att förhindra dessa brott är att i ”skyddande syfte” införa utreseförbud för barn som riskeras föras utomlands för äktenskap resp. könsstympning. Man anser att med dagens lagstiftning är möjligheterna till beskydd begränsade (Ökat skydd 2018:53f).

Utredningen grundar sina förslag på statistik från Brå från 2016. Detta år anmälades 70 fall av äktenskapstvång och 27 av könsstympning. Av de samtal som kom till den nationella stödtelefonen, 455 ärenden, gällde emellertid inte könsstympning. Utredaren hänvisar även till en enkät 2017 av tidningen Dagens samhälle utskickad till 131 kommuner. Av dessa kommuner svarade 13 att det fanns misstankar om bortförande i äktenskapssyfte – ingen misstanke gällde könsstympning. Utredarna påpekar dock att ”mörkertalet sannolikt är stort” – det verkliga antalet är större än vad anmälningsstatistiken ger anledning att tro (Ökat skydd 2018:140ff).

Få eller många?

Tolkningarna liksom metoderna går således starkt isär – är det tusentals flickor i Sverige som riskerar att utsättas för könsstympning? Eller är risken försumbar? Kvantitativa skattningar av populationer ger höga siffror och risker; kvalitativa studier med små populationer ger låga risker. Intervjustudierna visar tydligt att attityder

förändras hos både män och kvinnor efter migration – ett resultat som överensstämmer med exempelvis danska och norska studier – men inte huruvida attitydförändring påverkar handlingar och val. Ett annat argument som framförs för osannolikheten att många flickor är i riskzonen är de få rättsfallen. Men inte heller detta är en okomplicerad slutsats.

Bilden är komplex och forskning saknas. Det är mycket svårt att bevisa att könsstympning utförs på flickor från Sverige och att de skickas till sina ursprungsländer för detta syfte. Det är också osäkert att dra slutsatser om hur beteenden förändras vid migration och vilka konsekvenser detta har för enskilda individers val – utifrån vad människor säger (jfr Johnsdotter 2004:11f, Johnsdotter 2012:99f, Wahlberg 2017:20f).

Mediedebatten om flickor som sänds utomlands på sommarlovet och saknas i sina klasser till hösten, har fått genomslag i den offentliga debatten och begrepp som ”sommarsstympning” och ”köksbordsstympning” förekommer i tidningarna. Det senare syftar på att flickor i hemlighet könsstympas i Sverige. Mediedebatten initierades redan 2001 av en dokumentär i SVT 1, ”De gömda flickorna”, där namngivna religiösa ledare anklagades för att skicka flickor utomlands för könsstympning. Samma dag som dokumentären sändes publicerades en debattartikel av socialdemokraten Maj Britt Theorin, ordförande i Europaparlamentets utskott för kvinnors rättigheter och jämställdhet, som krävde att de religiösa ledarna skulle åtalas: ”Åtala de svenska könsstymparna” (Aftonbladet 6/9 2001). Theorin hävdade att svenska invånare stympar sina döttrar i Kenya och Somalia under sommarlovet och att ”omskärerskor flygs in till Sverige för att stympa.” Uppgiften att omskärerskor flygs in till Sverige återkommer i debatten 2017, då Göteborgs-Posten publicerar en artikel med rubriken ”Barnmorskor flygs hit på könsstympningsfester” (6/2 2017). Sara Johnsdotter och Birgitta Essén svarar emellertid att berättelser om könsstymperkor som flygs in till Europa är en ”urban myt”, en form av modern vandrings-sägen. Ingen forskare har kunnat finna något spår efter den sortens aktiviteter, menar de. Bevisen för att flickor könsstympas utomlands (eller i Sverige) är ytterst få, att döma av antalet domar – 3 på 37 år.

Anmälan och lagföring – paradoxalt låga siffror

I kontrast till Socialstyrelsens och EIGEs uppskattningar om riskpopulationer står de låga siffrorna för anmälda och lagförda och dömda fall av könsstympning. Sverige är det land i västvärlden som tidigast införde speciallagstiftning mot könsstympning, den 1 juli 1982. Syftet med lagen är att förhindra att könsstympning utförs i

Sverige och sedan 1998 även i annat land; sedan 2017 är det även förbjudet att planlägga eller underlåta att påtala könsstympning, även utanför Sverige; oavsett samtycke i samtliga fall (Våga se! 2015:84). 1998 byttes begreppet ”omskärelse” i den ursprungliga lagstiftningen ut mot ”könsstympning”. ”Omskärelse” används idag endas om pojkar. Den motivering som anges för byte av begrepp är att könsstympning av kvinnor, till skillnad från manlig omskärelse, i flertalet fall är mer eller mindre invalidiserande och ”har dessutom till direkt syfte att vara det” (Kvinnofrid 1995:295f).

Generellt är antalet fall av könsstympning som dömts i domstol i EU-länder ytterst litet, men lägst i Sverige. Sedan lagen mot kvinnlig könsstympning infördes har två män och en kvinna dömts för brott mot lagen, två av fallen 2006 och det tredje 2018. Ingreppen har skett utomlands – det finns inga kända fall av könsstympning som utförts i Sverige (Handlingsplan 2018:5, SVT Nyheter 10/1 2018). Siffrorna är låga också i förhållande till antalet polisanmälningar – sedan 1982 har knappt 90 misstänkta fall anmälts till polis och åklagare. Anmälarna kom i några fall från hälso- och sjukvården, i flertalet från dagisverksamhet och socialtjänsten. I ett internationellt perspektiv är dock anmälningsbenägenheten hög i Sverige – men också avskrivningsbenägenheten. Exempelvis, av de 14 fall om misstanke om könsstympning som anmäldes under 2010 lades samtliga ner i brist på bevisning (NCK 2011:33ff). Hur ska detta förklaras?

Den bevisning som krävs vid misstanke är ett medicinsk yttrande – en gynekologisk undersökning kan företas för att konstatera ett eventuellt ingrepp. Johnsdotter har i en nyligen genomförd studie granskat 122 (hemliga) polisrapporter (de flesta med somaliska flickor), avseende tillämpning av gynekologiska undersökningar och vad som kommit fram i dessa. I 61 fall (av de 122) gjordes en gynekologisk undersökning som ett led i en utredning. Några fall visade abnorma genitalier, men de kunde förklaras på naturlig väg. Inget fall kunde bevisas utifrån gynundersökningen och ledde till åtal. Johnsdotter drar slutsatsen att det är synnerligen svårt att bedöma på minderåriga barn huruvida de genomgått könsstympning eller ej, något som även framkommit i tidigare granskningar. Avvikelserna från vad som anses ”normal anatomi” skiljde sig mellan bedömarna, den medicinska expertisen. Gynekologerna saknade dessutom kunskap om de olika typerna av könsstympning. Då konsekvenserna för de enskilda familjerna av en anmälan är omfattande – förlorad vårdnad av barnet, utpekande – är lagstiftningen om obligatorisk gynekologisk undersökning onödigt brutal, menar författaren. Till detta ska läggas att undersökningarna inte gett önskat resultat och inte lett till fällande dom. Däremot finns stor risk att utpekandet av en särskild etnisk grupp kan leda till fördomar. Det är inte olagligt att tillhöra en familj med rötter i Somalia, men systemet behandlar flickorna som om det vore det, sammanfattar Johnsdotter (2019:6, Jfr NCK 2011:29ff, Johnsdotter & Mestre 2015).

Johnsdotters studier av polisanmälningar och utredningar visar svårigheterna att bevisa att könsstympning ägt rum. De visar även hur komplicerad och otydlig befintlig lagstiftning är. Yrkesverksamma som ska hantera misstänkta fall av könsstympning har flera lagar att följa. Könsstympning regleras i Socialtjänstlagen 2001:45 (SoL), om yrkesgruppers anmälningsplikt vid misstanke (s.k. orosanmälan); Lag med särskilda bestämmelser om vård av unga (Lag 1990:52, LVU), används av socialtjänsten som ett komplement till socialtjänstlagen och ger möjlighet till att genomföra en genital undersökning samt till omedelbart omhändertagande om det inte finns något annat sätt att skydda flickan. Om vårdnadshavare inte går med på genital undersökning, kan en åklagare ansöka om att en särskild företrädare utses av tingsrätten enligt Lag (1999:997) om särskild företrädare för barn. Offentlighets- och sekretesslag, 2009:400, reglerar bl.a. under vilka förhållanden i allmän verksamhet som sekretess måste iakttas. Sedan 2006 gäller att sekretess mellan myndigheter kan brytas i fall av misstänkt könsstympning, oberoende av brottets svårighetsgrad. Diskrimineringslag, 2008:567 aktualiseras om myndigheter vidtar åtgärder enbart med hänvisning till etnisk bakgrund, vid misstanke om könsstympning måste andra argument utöver att de berörda har sitt ursprung i länder där FGM praktiseras. Därutöver ska principen om barnets bästa ska vara vägledande för socialtjänstens insatser (Leviner 2008, NCK 2011:24ff, jfr Rejmer 2019, 2020).

För en utomstående låter detta snårigt. En undersökning visar att yrkesverksamma känner sig osäkra på tillvägagångssättet vid anmälan om misstanke om könsstympning. Avvägningen mellan olika lagar och föreskrifter upplevs som svår, särskilt avvägningen mellan diskrimineringslagen och principen ”barnets bästa”. Flera yrkesverksamma hänvisade till rädsla för att bli kallad ”rasist” eller ”fördomsfull” (Våga se! 2015).

Könsstympning – vagina design?

Lagen om könsstympning har kritiserats för att fungera som etnisk särlagstiftning och anklagas för att vara rasistisk. Lagen har tillkommit för att skydda främst kvinnor med afrikansk bakgrund mot könsstympning, och är åldersneutral. Västerländska vuxna kvinnor kan lagligt modifiera sina könsorgan, intimkirurgi, medan samma eller liknande ingrepp på afrikanska kvinnor klassas om könsstympning. Sara Johnsdotter, startade tillsammans med Birgitta Essén debatten 2004 i Läkartidningen med artikeln ”Estetiska och sexuella motiv godtas – men inte religiöst traditionella. Analys av lagstiftningen rörande ingrepp i kvinnliga genitalier” (Johnsdotter & Essén 2004). De båda forskarna menar att nuvarande lagstiftning borde kunna omformuleras på ett sätt så att den är tillämpbar på alla medborgare, genom att t.ex. sätta en åldersgräns. Varje vuxen kvinna ska själva kunna bestämma över sin kropp.

De båda forskarna återkommer till problematiken 2010 i artikeln "Genitals and ethnicity: the politics of genital modifications". Författarnas slutsats är att alla former av modifikationer av könsorgan är relaterade till politiska överväganden. De handlar aldrig enbart om anatomi eller fysiologi utan är förenade med kulturella normer och ideologier. Intimkirurgi blir härmed en arena där medicinsk och kulturell förståelse av sex och kön flyter samman (Johnsdotter & Essén 2010).

De båda forskarna ifrågasätter även huruvida s.k. prickning (den fjärde typen könsstympning) ska likställas med de andra typerna av könsstympning. Prickning orsakar inte bestående förändring och innebär inte att frisk vävnad tas bort, menar de. Prickning liknar i mycket flera av de intimkirurgiska ingrepp som görs på västerländska kvinnor i kosmetiskt syfte. Prickning är enligt WHO en form av könsstympning som blir alltmer efterfrågad och Anna Wahlbergs studier visar ett utbrett stöd bland svensksomalier för prickning, som visats ovan (Wahlberg 2017). Förarbetena till lagen liksom de efterföljande propositionerna vid lagändringarna är dock entydiga på denna punkt I slutbetänkandet Kvinnofrid, 1995, slås fast att "...de mindre omfattande ingreppen medför även de bestående kroppsskada och har till syfte att minska möjligheterna till ett normalt sexliv" (Kvinnofrid 1995:297).

Socialstyrelsens etiska nämnd klargjorde redan 2004, med anledning av Johnsdotters och Esséns artikel, att intimkirurgi inte strider mot lagen om könsstympning, och att prickning är ett skadligt ingrepp och ett brott mot kvinnors mänskliga rättigheter när det påförs av tvång. Lagen handlar enbart om könsstympning och ett andra syfte med lagen är att markera ett avståndstagande från den kvinnosyn som könsstymningsbruket är ett uttryck för. Lagen om könsstympning är i likhet med kvinnofridslagstiftningen en (köns)politisk lag, som ska fungera som ett verktyg för att markera vad som anses moraliskt förkastligt och samtidigt ha en preventiv funktion (Leviner 2008:57f). Någon diskussion om lagändring vad gäller könsstympning har inte förts annat än rörande en eventuell straffskärpning (Handlingsplan 2018).

Frågan om sambandet könsstympning och intimkirurgi har debatterats i medier, omformulerad till huruvida intimkirurgi är lagligt eller inte i förhållande till lagen om könsstympning. Sedan 2000-talet har denna fråga diskuterats av bl.a. plastikkirurger och representanter för idéburna organisationer, senast 2017. Inte överraskande menar professionen att intimkirurgi inte är olagligt, och de idéburna organisationerna varnar för att jämställa könsstympning med intimkirurgi med hänvisning till WHO och den globala diskursen. Möjligtvis är en omtolkning av prickningens konsekvenser på gång – denna typ nämns inte i Istanbul-konventionen i samband med de andra ingreppen.

Hälsorisker och komplikationer

Utmaningar för hälso- och sjukvården

Hälso- och sjukvårdsmyndigheterna befaras att ställas inför stora utmaningar, då de ska sörja för god förlossningsvård för köNSTYMPADE kvinnor samt för deras sexuella hälsa och livskvalitet. Det finns emellertid en stor osäkerhet när det gäller kvinnornas vårdkonsumtion, konstaterar Socialstyrelsen. Brister i dokumentationen i patientjournalerna har medfört en underrapportering i patientregistret. Det finns även anledning att tro att en del kvinnor med besvär inte söker vård – att de lärt sig att leva med sina besvär – men den relativt sett låga vårdkonsumtionen skulle även kunna tyda på att myndighetens siffror är en överskattning av antalet köNSTYMPADE kvinnor och/eller att det är förhållandevis få med besvär som kräver vård (Flickor och kvinnor 2015:21).

En annan förväntad utmaning för hälso- och sjukvården är de köNSTYMPADE kvinnor som kommer att föda barn i Sverige och som måste ”öppnas” vid förlossningen (sk. deinfibulation). På AMEL-mottagningen för kvinnor och flickor med erfarenhet av köNSTYMPNING på Södersjukhuset i Stockholm har nybesöken ökat med 80 procent de senaste två åren, vilket tolkas som att det nu längre inte är så tabuerat att tala om köNSTYMPNING (Våga se! 2015:58, SVT Nyheter 6/2 2019). Det finns också en ökande andel kvinnor som (i samband med deinfibulation) önskar genomgå en klitorisrekonstruktion i syfte att återfå sina sexuella funktioner och/eller av estetiska skäl, dvs. ett plastikkirurgiskt ingrepp. Ny forskning visar att den kirurgiska tekniken för att rekonstruera såväl klitoris som blygdläppar har förbättrats. Här finns dock en risk för postoperativa komplikationer och ett negativt resultat, visar forskningen (Jordal 2017, Sigurjonsson & Jordal 2018, jfr Johnsdotter 2020, Våga se! 2015:59). Vissa kvinnor önskar ”reinfibuleras”, dvs. att sys ihop igen efter förlossningen, något som är förbjudet i Sverige enligt lagen om köNSTYMPNING, då det innebär ett ingrepp som kan likställas med köNSTYMPNING (Leviner 2008:60).

Livslångt lidande

I den globala diskursen beskrivs köNSTYMPNING som ett hot mot en individs rätt till hälsa och sexuell hälsa, säkerhet och fysisk integritet, rätten att inte bli torterad och utsatt för grym, omänsklig eller förnedrande behandling, samt individens rätt till liv när ingreppet resulterar i död. Kvinnlig köNSTYMPNING, konstaterar FN/WHO, har inga positiva hälsoeffekter, enbart skadliga konsekvenser såsom smärta, blödningar, problem med urinering, cystor, infektioner och komplikationer vid förlossning samt påverkar den sexuella lusten (Almroth 2008:88).

Bilden av risker och hälsokonsekvenser i den globala diskursen av hälsorisker har ifrågasatts och anses sakna vetenskapligt stöd. De kortsiktiga komplikationerna kan förvisso beläggas, medan vad gäller de långsiktiga är forskningsbilden splittrad. Johnsdotter och Essén skriver att det statistiskt sett är ”större obstetriska risker förknippade med rökning under graviditet än att en kvinna är omskuren” (NCK 2011:22). Birgitta Essén menar att det förvisso är ett ”trauma” för ett barn som utsätts, men att: ”när det väl hänt, så är det, gudskelov, inte det största problemet för de här kvinnorna” (SVT Nyheter 6/2 2019). I flera kvalitativa intervjustudier säger sig kvinnorna inte ha problem med vare sig smärta eller vara sexuellt dysfunktionella (Johnsdotter & Essén 2010). Istället har forskare som antropologen och hälsoforskaren Lisen Dellenborg framhållt köNSTYMPNINGENS positiva effekter och smärtans sociokulturella betydelse för kvinnor som köNSTYMPATS (Dellenborg 2008, 2009, 2013). Dessa slutsatser motsägs emellertid i norska studier där smärta och komplikationer följer kvinnorna livet igenom, men att det varit tabu att prata om det. Först i exil har kvinnorna kunnat förmedla dessa berättelser (Johansen 2006). Oavsett om ingreppet anses ha goda sociokulturella betydelser, ”rituell smärta” knuten till kulturella värden, visar forskning att den personliga smärta som kvinnor ger uttryck för aldrig beskrivs som ”god”, utan som just som ”fel” och outhärdlig, och något som förföljer dem livet igenom. I en svensk studie av 40 kvinnor som blivit köNSTYMPADE som barn hade fem procent besvär i vuxen ålder – graden beroende på vilken typ av ingrepp de hade (Flickor och kvinnor 2015:13f). Hälsoproblematiseringen framgår också i den intervjustudie som bl.a. Vanja Berggren gjorde 2013 med 8 kvinnor från Somalia: det största orsaken till att kvinnorna var emot köNSTYMPNING var de negativa komplikationerna (Isman m.fl. 2013).

I forskningen kan vidare iakttagas tendenser att gradera konsekvenserna i relation till ingreppens art. Prickning, som tidigare visats, anses inte ge några negativa komplikationer. I den nyligen genomförda hederskartläggningen i Malmö stad uttalar sig en gynekolog om ingreppens konsekvenser: få hen har mött har de mer omfattande ingreppen som ger de mest allvarliga symptomen. ”När det gäller de vanligare, mindre invasiva formerna av köNSTYMPNING upplever de flesta inga, eller lindriga fysiska besvär. Däremot kan de emotionella följderna i form av oro och skam över hur köNSTORGANET ser ut vara påtagliga” (Det hedersrelaterade våldet 2019:59f).

Johnsdotter och Essén m.fl. är kritiska till att de beskrivningar av köNSTYMPNING som når allmänheten är alltid ”the worst scenarios” som väljs för att väcka känslor hos västerlänningar, en politisk exploatering av köNSTYMPNING, istället för att bidra till att nyansera och begripliggöra en komplex verklighet. Bilder som illustrerar köNSTYMPNING, med rakblad, barns särade ben som hålls fast av kvinnohänder och unga flickor med ansikten förvridna av smärta är vanliga i olika FN-organers informationsmaterial liksom i de idéburna organisationernas broschyrer och webbsidor

och uttrycker, menar Jonsdotter, tidsbunden västerländsk moralisk indignation över en ”kulturs sedvänja”, med ett inslag av voyerism. Jonsdotter vill istället avdramatisera könsstympning och se praktikens betydelse för den kulturella identiteten (Jonsdotter 2010:189f, 192f, NCK 2011:22).

Genomförande fokuskonferens 3

En fokuskonferens på temat Könsstympning i Sverige hölls den 28 mars 2019. Huvudansvaret för konferensens innehåll och utformning hade Inger Lövkrona och för arrangemanget stod Inger Lövkrona och Julia Degerkvist i samarbete med Linn Björklund och Gabriella Nilsson.

Representanter från följande 14 verksamheter deltog i konferensen, totalt 20 individer:

- Kompetenscentrum mot våld i nära relationer
- Socialtjänsten, Insats och stödteamet
- Ungdomsmottagningen (UMO)
- Team Flykting, Arbets- och försörjningsstöd
- Malmö skolor
- Kunskapscentrum Migration och Hälsa, Region Skåne
- Stöd och Rådgivning, Arbetsmarknads och Socialförvaltningen
- Enheten social hållbarhet, Länsstyrelsen Skåne
- Gynakuten
- Funktionsstödsförvaltningen
- Elevhälsan
- Plattform Malmö
- Kriscentrum boende heder
- Avdelningen för kunskapsstyrning, Socialstyrelsen

Dagen inleddes med en introduktion av Inger Lövkrona av regeringens handlingsplan mot könsstympning, *Handlingsplan mot könsstympning av flickor och kvinnor*, 2018. Detta är den första svenska handlingsplanen specifikt för könsstympning. Planens syfte är att förebygga och motverka könsstympning samt att förbättra stödet till redan utsatta. På 11 år fram till 2030 (Agenda 2030) är målet att Sverige med hjälp av kunskap, information, samtal, dialog och samverkan ska ha avskaffat könsstympning.

Därefter föreläste docent Annika Rejmer, rättssociolog vid juridiska institutionen, Uppsala universitet, under rubriken ”37 år av förbud – tre fällande domar. Könsstympning utifrån ett rättssociologiskt perspektiv”. Rejmer presenterade och förklarade lagstiftningen runt könsstympning – den svenska lagen från 1982 (1982:316), Barnkonventionen 1989, artikel 3 Barnets bästa, artikel 19 Skydd mot våld samt

artikel 24 Skydd mot stympning, Istanbulkonventionen 2011 m.fl. Vidare kommenterade Rejmer Socialtjänstlagen, LVU (1950:52), Hälso- och sjukvårdslagen (1982:763). Hon konstaterade att i ett svenskt perspektiv är resultatet av förbudet mot könsstympning magert. En förklaring är att lagarna står delvis i strid mot varandra avseende vem som ska eller bör göra vad – inte någon *ska* göra en polisanmälan, men alla *bör*, något som får konsekvenser (Rejmer presentation den 28 mars 2019, Rejmer 2020 kommande).

Docent Sofia Strids, Örebro universitet, föreläsning hade titeln ”Hon som flodrar. Flickors risk och utsatthet: en studie av migrerade minoriteters attityder till könsstympning i Sverige”. I studien undersöks utsatthet och risk för könsstympning bland flickor i EU – länderna Sverige, Portugal och Irland. Hon konstaterar att följande faktorer bidrar till minskad risk: modernitet, mötet med alternativa synsätt, lagstiftning och mobilitet (social, ekonomisk och kulturell rörlighet) (Strid presentation 28 mars 2019, Strid 2020, kommande).

Under eftermiddagen hölls två workshops (I och II) med fyra parallella fokusgrupper där deltagare från olika verksamheter hade blandats. Workshop I fokuserade på bemötande och hantering av flickor och kvinnor som redan är könsstympade – hur omfattande problemet är, hur det hanteras och bemöts. Vidare togs samverkansformer upp samt vilka verktyg som finns att tillgå och/eller som skulle behövas i arbetet. Workshop II hade fokus på information och prevention och de flickor som finns i riskzonen för ett ingrepp. Samtalen handlade hur man identifierade de i riskzonen, hur många de är samt samverkan och verktyg för arbetet. De specifika frågorna återges i sammanfattningen av resp. workshops-diskussion nedan.

Fokussamtalen spelades in och har transkriberats. De genererade ett omfattande och detaljerat empiriskt material, som presenteras nedan tematiskt strukturerat. Författarnas reflektioner och analys grundar sig på detta empiriska material, Kunskapsunderlaget samt refererar till befintliga riktlinjer och handlingsplaner. Vi vill understryka att analysen visar vad de som deltog i konferensen har berättat och kan inte utan vidare generaliseras.

En observation som kan göras är att den indelning av frågorna i efter och före ingrepp tycks ha varit svår att hålla isär i samtalen, särskilt vad gäller frågor om bemötande och hantering, men även rörande samverkan och verktyg. Detta beror delvis på att informanternas egna erfarenheter av könsstympade kvinnor och kvinnor och flickor i riskzonen är mycket begränsad.

Fokusgrupper

Könsstympning i Sverige – Workshop I

Frågor – Hantering och bemötande efter ingrepp

- Hur möter du könsstympning av flickor och kvinnor i din yrkesroll?
- Hur omfattande är problemet med flickor och kvinnor som utsatts för könsstympning?
- Hur bemöter du problemet?
- Vilka aktörer samarbetar du med i dessa frågor?
- Vilka verktyg skulle du vilja ha i ditt arbete? Vad saknas? Vad fungerar?

Omfattning

I Kunskapsunderlaget redovisar vi Socialstyrelsens siffror på hur många kvinnor och flickor som är bosatta i Sverige som kan vara könsstympade. Myndigheten uppskattar siffran till närmare 38.000 t o m år 2012, av dessa är 7.400 flickor under 18 år. Någon skattning efter invandringen 2015–2016 har inte gjorts och det antas att här finns ett stort mörkertal. Av de 38.000 kommer ca 21.000 från Somalia, återstoden främst från Eritrea och Etiopien.

Mot bakgrund av dessa siffror visar fokussamtalen att anmärkningsvärt få av de deltagande yrkesverksamma har egen erfarenhet av att möta könsstympade kvinnor. På UMO möter de anställda barnmorskorna och sjuksköterskorna dagligen flickor och pojkar som är utsatta för våld i hederns namn, men de möter ”sällan” någon som har besvär på grund av könsstympning, dvs. som de själva uppger. Det rör sig om en eller två gånger om året. En deltagare från UMO har under tjugo år inte träffat på ett enda fall. Hen ”vet” att mottagningens barnmorska har haft tre fall under senaste året – flickorna var mellan 15 och 20 år. Det är mycket sällan någon bokar tid för problem med könsstympning på UMO – de bokar i förekommande fall med anledning av menssmärtor, magont osv. Deltagaren konstaterar att de hör

och ser väldigt lite med tanke på siffrorna – och tycker det är märkligt att det inte dyker upp fler fall.

Till gynakuten söker sig få kvinnor specifikt för problem med könsstympning. Kvinnorna söker för buksmärta och menssmärta och könsstympningen kan då vara ett ”bifynd”, som konstateras, men man går inte vidare med saken eller för statistik. Majoriteten av de migrerade kvinnorna som söker sig till gynakuten är ca 60–65 år och har magsmärter eller någon annan gynekologisk komplikation. Några av dem är könsstympade. De på mottagningen vet således inte hur omfattande problemet är men det är ”inte så ovanligt” – deltagaren har träffat på en hel del varav flera är födda i Sverige. Det senare innebär att kvinnan antingen könsstympats här eller skickats utomlands som barn, (vilket är ett lagbrott). Deltagaren arbetade tidigare som undersköterska på BB och där träffade hen på ca 10 fall om året.

Till Kriscentrum boende heder är det inte många som söker skyddat boende på grund av könsstympning. Ingen av dem som kommit dit har sagt att de har problem, eftersom ingreppet skedde när de var små. De har trott att det var normalt och detta är heller inget man pratar om.

Inte heller flyktigmottagningen (där de tar emot kvotflyktingar), Team Flykting, har erfarenheter av könsstympning. Flyktingarna genomgår en hälsoundersökning på vårdcentralen och vid ett tillfälle rapporterades ett fall. Ett annat fall upptäcktes vid en förlossning.

En skolkurator, som arbetat i yrket två terminer, har hitintills inte träffat på ett enda fall. Inte heller socialarbetaren på Plattform Malmö har träffat någon under sin tjänstgöring; dock har hen vid ett informationstillfälle för somaliska ensamkommande flickor berättat om sexuell hälsa och om slidkrans och liknande. När de arbetar uppsökande på stan samtalar de mycket om sex, men tar sällan upp könsstympning. Det verkar som de flesta är osäkra på om de har könsstympats eller inte. Det är stor skillnad mellan vad man ser och vad man läser om, konstaterar deltagaren.

Socialekreteraren Insats och stödteamet i Lund har inte heller sett många fall, men menar att det beror på att de inte frågar. Hens chef styrker detta: ”men det betyder inte att de inte finns”. Vi kan inte fånga upp könsstympade kvinnor om vi inte frågar eller om någon inte berättar spontant, menar de. En annan deltagare inom samma verksamhet frågar alla hen möter i öppenvården därför att det är viktigt att fånga upp kvinnorna då könsstympning har fysiska och psykiska konsekvenser. Enheten för social hållbarhet, Länsstyrelsen, har till uppgift att sprida information och talar inte i termer av omfattning utan om mörkertal, målgrupper och riskgrupper.

Deltagarna reflekterar kring vad det kan bero på att så få fall dyker upp. Beror det på att den grupp som är könsstympade inte kommer till mottagningen eller att de inte upplever besvär. Möjligen söker de någon annanstans, kanske på vårdcentralen

eller på akutmottagningarna. Det finns även en risk att flickorna inte vågar söka hjälp, eller att de inte får för familjen – eller att de kanske inte själva vill. Det kan vara farligt för flickorna/kvinnorna om familjen får veta att de sökt hjälp. På motsvarande sätt resonerar deltagare från funktionsstödförvaltningen. Hen möter de som har kognitiv funktionsnedsättning och de har inte ens insett att det hänt eller att de skulle vara ett övergrepp. Hen har ingen aning om omfattningen. Det enda sättet att upptäcka det är att flickorna/kvinnorna själva berättar, vilket är svårt när vi träffar dem i grupp, vi vill inte peka ut någon, menar hen, men de flesta vet att vuxna kvinnor från Somalia är köNSTYMPADE.

Det är inte så konstigt att flickorna/kvinnorna inte berättar själva då ämnet är tabubelagt och det är svårt att tala om någons underliv, menar flera deltagare. Det finns kanske också en rädsla för att prata om köNSTYMPNING då de flesta vet att det är förbjudet i Sverige. Vad ska hända med mig, min familj? Fängelse? De ställer sig kanske frågan ”är jag annorlunda” och känner skam. Möjligen kan man tänka sig att skammen lättas något om vi, yrkesverksamma, ännu mer trycker på att det finns hjälp att få för både fysiska och psykiska problem. Skol- och elevhälsan hade här kunnat vara mycket tydligare och dit är det lättare att gå under skoltid än till UMO.

Bemötande och hantering

De flesta yrkesverksamma är väl insatta i den problematik som köNSTYMPNING medför, även om de efterlyser mer kunskap i sin yrkesutövning och utbildning. Exempelvis socionomutbildningen på socialhögskolan i Lund som anses ligga i framkant, har ingen undervisning om köNSTYMPNING, säger den studentpraktikant som är med i konferensen. Det innebär att som färdigutbildad har man inga verktyg och ingen fördjupning om hedersproblematik eller om köNSTYMPNING, för att kunna bemöta och hantera problemet.

På UMO finns dock en viss erfarenhet. De som bokar tid på UMO gör det för mensvärk och därifrån kan man nysta upp problematiken – de frågar om någon skurit, opererat eller sytt i deras underliv. Det går inte att fråga direkt om de utsatts för köNSTYMPNING. Mottagningen försöker få kvinnorna att boka tid för vidare samtal och gyn-undersökning, så att de kan fastställa vad som hänt dem. Det viktigaste är att de själva får veta att de är köNSTYMPADE, vilken typ de har och vad de kan förvänta sig när de inleder en sexuell relation. De visar bilder på hur ett underliv kan se ut och förklarar för patienten att de problem hon har kan bero på köNSTYMPNINGEN. Kvinnan får en remiss till kvinnokliniken för att öppnas, om hon själv vill. De flesta som informanten träffar på vill ha hjälp.

På gynakuten frågar läkaren eller sjuksköterskan ibland om den sökande är köNSTYMPAD. I förekommande fall konstateras att det förhåller sig så, men man går inte

vidare med det. Det dokumenteras dock i journalen. Enbart om personen har besvär görs en utredning och en behandlingsstrategi. Man skulle nog kunna göra fler insatser, menar deltagare. En grupp mot hot och våld har bildats och där diskuteras att kvinnor vid varje vårdkontakt ska frågas om hot och våld, inklusive könsstympning. I likhet med UMO är det lätt för dem att prata om kropp och sex med patienterna, men de frågar inte alla om våldsutsatthet, vilket inte är tillfredsställande, menar informanten.

Till Kriscentrum boende heder kommer ungdomar på grund av hot och våld, tvångsgifte eller bortförande. Vi frågar dem då om någon gjort dem illa i underlivet, berättar deltagaren, en fråga som de måste ställa.

På socialtjänsten i Lund finns inga rutiner, men de använder ett frågeformulär om sexuell hälsa som möjligen kan fänga in problemet. Deltagaren understryker att det är viktigt att ha både rutiner och kunskap och att man ställer specifika frågor. Hen menar att det måste finnas rutiner för hur man frågar, vad man frågar om och vad man gör av svaret. Detta är ett återkommande önskemål från flera verksamhetsrepresentanter. På elevhälsan, exempelvis, frågar de om heder, men inte specifikt om könsstympning. Det räcker emellertid inte att säga att ”med oss kan du prata om allt, vi måste vara beredda att ta de här frågorna”.

En fråga som diskuterades var hur man ska förhålla sig till lagstiftningen – orosanmälan och polisanmälan – när man möter flickor och kvinnor som redan är könsstympade. Vad gäller de vuxna kvinnorna, de över 18 år, har ingreppet skett för flera år sedan, troligtvis innan migrationen, och kvinnan vet kanske inte ens att hon har genomgått könsstympning. I det läget menar deltagarna att det inte är anmälan som gäller utan hjälp för besvär. Här är omsorgsperspektivet om individen det viktiga. Däremot om kvinnan har småsyskon kan det vara läge för en orosanmälan till socialtjänsten. En orosanmälan kan möjligen också vara befogad om man tittar på helheten, om flickan kvinnan kommer från en traditionell miljö, från en grupp där könsstympning är vanlig etc. för att förhindra ett eventuellt tvångsgifte. I dessa fall kan yngre syskon vara i riskzonen för könsstympning. Lagen kan här användas som verktyg till att förhindra nya övergrepp. Polisanmäla menar man är socialtjänstens ansvar.

UMO har gjort en orosanmälan till socialtjänsten för en flicka som var 15–17 år och som blev könsstympad i hemlandet vid 5–6 årsåldern och sedan kom till Sverige, då där fanns många yngre syskon som bedömdes vara i riskzonen.

Socialstyrelsens representant menade att det viktigaste är kanske inte att polisanmäla utan att ge flickorna stöd och hjälp: att få flickan att berätta genom att informera om att i Sverige har alla som har problem rätt till hälso- och sjukvård. Vid mensvärk som går att härleda till könsstympning bör man dock gräva vidare och se om det ingår i en bredare problematik med hedersvåld. Här måste det individuella

behovet balanseras mot det nationella. Det är inte mycket hjälp att anmäla en kvinna som blev könsstympad för fem år sedan, bara om hon har yngre syskon. Det är bra att fälla föräldrar som gör så mot sina barn.

Riskbedömning är en annan svår fråga för deltagarna, särskilt vad gäller de i riskzonen, vilket vi återkommer till. Men riskbedömning är också viktigt för de som redan är könsstympade, eller befaras vara det, med tanke på framtida konsekvenser för dem själva och småsyskon och framtida egna barn.

På Kriscentrum boende heder ställs en rutinfråga om sexuellt våld och om flickan har gjorts illa i underlivet när hon var liten. Då berättar man att det kanske inte är ett bekymmer nu, men att det kan bli det och försöker övertala flickan att boka tid på UMO. Sedan "snokar" man inte vidare och hoppas att det går bra. Flickan får gärna komma tillbaka och prata, om hon vill, men det är viktigt att inte göra något till ett problem som inte är det. Det är dock viktigt att följa lagen och man informerar om lagstiftningen, understryker informanterna.

Samarbeten

Flertalet deltagare uppger att de har samarbete med eller inom socialtjänsten. I vissa avseenden formaliserat men i andra mera på individnivå. Man önskar dock ett bättre samarbete generellt. Rutinerna är inte så utförliga som de önskar och vissa saker borde skrivas ner. Inte minst för att öka säkerheten. Erfarenheterna gäller generellt arbetet med utsatta barn och barn i hederskontext, inte specifikt könsstympning.

Gynakuten samarbetar med skolan vad gäller orosanmälan. Kompetenscentrum mot våld i nära relationer, som utbildar yrkesverksamma, samarbetar förutom inom socialtjänsten med UMO, ideella föreningar såsom fryshuset, kvinnojourer och socialiska föreningar. Man önskar utveckla samarbetet ytterligare t.ex. med religiösa föreningar. Samarbete tar dock tid, men är nödvändigt. UMO samarbetar med kvinnokliniken, resurs heder men efterlyser enklare samarbete med socialtjänsten. Där är det alltid tidskrävande att få tag i folk och folk byts ut. Socialtjänsten drar också in föräldrar vilket gör arbetet motigare. Vidare tycker deltagarna att det är svårt att förstå hur socialtjänsten är organiserad – den är helt enkelt en "bökgig" samarbetspartner som "vi drar oss för att kontakta".

Team flykting samarbetar redan nu bra med kriscentrum och kvinnojouren – Vi ringer dem alltid när det handlar om våld, menar deltagare. Elevhälsan samarbetar utöver socialtjänsten med vården, psykiatri och föreningar såsom United Sisters.

Kompetenscentrum efterlyser modeller för samverkan – särskilt i hedersärenden måste man samverka mycket. Det måste finnas en politisk förståelse och en förståelse från chefer att prioritera hur vi kan arbeta inom ramen för sekretess, menar

deltagaren. Vi måste få tillstånd att berätta saker för varandra. Sekretessfrågan lyfts av flera som problematisk i vissa sammanhang.

UMO menar att Länsstyrelsen borde bygga upp en arena för samverkan. Länsstyrelsen bjuder dock in till utbildningar för frivilligorganisationer och har försökt få med kliniker, sjukvård, elevhälsa, kvinnofridssamordnare och region Skåne. En deltagare menar att det är svårt att samarbeta med elevhälsan – ibland är de med, ibland inte.

Insats och stöd-teamet saknar kontakter med Migrationsverket, som anses vara en viktig aktör. Man har kontaktat dem i vissa ärenden men aldrig om könsstympning.

Verktyg

På Team Flykting finns ett introduktionsprogram där könsstympning ingår. Information ingår även i BIS-grupper (barn i stat) där föräldrar träffas. Deltagaren därifrån säger emellertid att hen känner sig osäker på hur hon skulle hantera könsstympning, om ett fall dök upp, och efterlyser riktlinjer och stöd. ”Hade varit tryggt att veta vad jag ska göra, vilken min uppgift är, vem jag ska hänvisa till”. Teamets uppgift är att utreda om flyktingarna behöver ekonomisk och praktisk hjälp. De har börjat ställa frågor om våld, men känner att de inte har samma ”naturliga” ingång som UMO till att prata om kropp och sex. Hade varit bra att få med sådana frågor i det existerande frågeformuläret. Vad ingår i vårt uppdrag, undrar deltagaren?

Återkommande efterlyses rutiner, lathundar, handlingsplaner och riktlinjer, särskilt för hur man ska samtala med klienter; bli duktigare på att fråga och veta vad man ska göra med svaret. På gynakuten vill de också veta hur de ska agera om någon inte vill ha hjälp. Även rutiner för samarbeten mellan olika instanser behövs – psykiatri, polis, sjukvård. Idag är kontakten med polisen alltid på individnivå. Det måste vara på organisationsnivå om något ska hända. Det kan fungera handläggare och handläggare emellan, men det behövs mer specifika rutiner även på den nivån. På gynakuten får man som nyanställd ett kompendium med vanliga gynbesvär, men där står överhuvudtaget inget om könsstympning. Det måste man lära sig av erfarenhet. En skolkurator efterlyser kunskap om hur man anmäler, om fysisk undersökning behövs och vill kunna hänvisa till rätt person. Uppenbart att manualer måste uppdateras och ledarskapet och organisationen aktiveras.

Helhetsperspektivet kräver kunskap, så ut med kunskap och metodstöd redan från början upp på organisationsnivå, menar man. Det får inte hänga på individer och vilken socialarbetare som klienten träffar. På gynakuten saknas också uppföljningsrutiner för att se vem som behöver ytterligare hjälp

Deltagaren från team insats och stöd menar att de borde försöka hitta arenor där

unga flickor och kvinnor kan möta dem, utan familjemedlemmar. Det är inte tillräckligt att en person får representera familjen – de måste ge alla information var för sig. Annars finns en risk att inget händer. Det är mycket svårt att påverka föräldrarna via Komvux och SFI, då de som går där kontrollerar varandra och ungdomarna. I skolan kan man dock inte dela på pojkar och flickor enligt de riktlinjer som finns, tanken är att alla ska få samma information. Myndigheter har ett ansvar för att se till att alla får tala för sig själv, ingen ska kunna få föra någons talan, vilket inte är lätt i praktiken. Denna fråga aktualiseras också vid användning av tolk. När kvinnor söker vård vill vi inte ha anhöriga med vid undersökningen, menar man. Inga anhöriga som tolkar så att individen försätts i fara.

UMO menar att de har en fördel som är vana att prata om sex och kroppen, de är inga problem att säga slida, flytningar etc. De har på så sätt ett försprång och en gratis ingång. De har bra verktyg från start och de har också tydliga sökord i journalen att använda sig av. De frågar: har du blivit utsatt för våld? Och på den frågan går det bara att svara ja eller nej. De unga svarar ibland nej och då förklarar vi vad vi menar med våld, och får då många berättelser, menar deltagaren.

Fokusgrupper

Könsstympning i Sverige – Workshop II

Frågor – Bemötande av flickor i riskzonen

- Hur ser du på risken för flickor att utsättas för könsstympning?
- Hur skulle du definiera att ”vara i riskzonen” för könsstympning?
- Hur gör du bedömningen?
- Hur stor är omfattningen?
- Vilken problematik ställs du inför när du möter flickor i riskzonen?
- Vilka aktörer samarbetar du med i dessa frågor?
- Vilka verktyg skulle du vilja ha i ditt arbete? Vad saknas? Vad fungerar?

Riskgrupper – identifiering

Socialstyrelsen uppskattar antalet flickor under 18 år i Sverige som är i riskzonen för att bli könsstympade till ca 19.000 (2012). EIGEs uppskattning ligger under denna siffra med mellan drygt 2.000 och 11.000 (2011). Oavsett siffra är det ett stort antal unga flickor som kan antas råka ut för könsstympning i Sverige. Socialstyrelsen pekar särskilt ut utlandsresor till hemländer där könsstympning praktiseras. Risken är störst för de som är mellan 5 och 15 år men med medikaliseringen har praktiken gått ner i åldrarna.

Ingen enhetlig rutin för bedömning av risk finns. Olika verksamheter har olika metoder beroende sin uppgift. Vem som har vilket ansvar diskuteras inte och tycks vara okänt. En tumregel tycks vara att utgå ifrån vilken grupp flickan tillhör – alla ”vet” att somaliska flickor är en riskgrupp. Vidare undersöks om flickan tillhör en hederskontext, dvs. om familjen är ”traditionell”, om modern, äldre syskon eller någon annan familjemedlem är könsstympad, hur flickan är klädd osv. Denna metod väcker dock en hel del förbehåll, det är en ”svår situation”, och man vill inte framstå som en person med fördomar och bli anklagad för att diskriminera. Å andra

sidan framhålls stödet av lagtexten – det är deras ansvar att reagera och att agera. Deltagaren från UMO menar att identifiera riskgrupper inte har med fördomar att göra utan med erfarenhet. Det handlar om ett förhållningssätt, att se förhöjd risk utan att diskriminera.

Deltagarna lyfter också en rädsla för att göra en felbedömning och ”den mänskliga faktorn”. En av UMO-barnmorskorna menar att det är lätt att göra en felbedömning, ”om man har en dålig dag”. Då ska man bolla med en kollega. De undersöker inte alla patienter, bara de som har mensvärk och frågar lite extra om någon kommer från ett land där köNSTYMPNING är vanligt. Att göra en felaktig riskbedömning för med sig att flickan kan utsättas för köNSTYMPNING utan att de hinner reagera. Men hon kan också hamna i den situationen utan bedömning, säger deltagaren från gynakuten.

På kriscenter för heder ställs rutinfrågor till alla om sexuellt våld och man hoppas att på så sätt hitta de som riskerar utsättas. De går också på andra indikationer såsom om någon är kontrollerad, hur hon klär sig, vilka hon umgås med och uppför sig. De har ingen aning om omfattningen av riskgruppen. På gynakuten ställer man däremot inga rutinfrågor om hot och våld, vilket informanten säger vara ett stort problem; därför är det svårt att identifiera någon i riskzonen. Vissa på akuten frågar, men det kan också vara så att alla inte vet att köNSTYMPNING är inkluderat i våld. Akuten kan inte se om flickan är i riskzonen, utan ser det som en uppgift och ansvar för förskola, skola och socialtjänst. Men det handlar om att vara uppmärksam och lära känna familjen och se om det finns äldre syskon som är köNSTYMPADE. Också viktigt att fånga upp riskerna inför en semesterresa och informera föräldrarna om att det är straffbart. Faran med att identifiera en riskzon är att man missar några eller går in med förutfattade meningar. Skönt med ett automatiskt sökord i journalsystemet, menar hen.

Representanten från Team flykting tror att de nyanlända unga kvinnor som bor på Migrationsverket löper en större risk för att utsättas för köNSTYMPNING, än de som bott i landet en längre tid, och hänvisar till forskningen om förändrade attityder. Informanten har själv inte behövt göra en riskbedömning men följt en gravid kvinna som var köNSTYMPAD till förlossningen. Då finns en risk för att kvinnan också utsätter sin dotter. Det är svårt med riskbedömningar – då de kan få både positiva och negativa konsekvenser. Man måste vara försiktig.

Som skolkurator med individuella möten med elever kan deltagaren se saker som indikerar risk och agera utifrån det och ha en dialog med eleven. Det gäller att lägga ihop flera parametrar, men det kan vara olika från fall till fall. Eftersom köNSTYMPNING är mera vanligt i vissa länder gäller det att vara vaksam och samtidigt bygga en relation till familjen och hoppas att flickan kommer tillbaka. Man menar att det är ovisst om religion och etnicitet indikerar riskzon. Deltagarna arbetar med samtal för att skapa relationer för framtiden. Ansvar ska inte ligga på den utsatta utan på samhället.

Informanten från Kompetenscentrum har kunskap från hedersutredningen och påpekar att det finns större risk om flickan lever i "inneslutenhet", dvs. om hon lever i en grupp där könsstympning är normalt och sällan träffar andra. Där är det svårare att ändra normer och värderingar. Här behöver man ställa andra frågor för att få en uppfattning om hur traditionell familjen är. Det är en mycket känslig fråga och har man ingen relation till personen får man inget svar. Det är också så att flickor från vissa länder är mer i riskzonen än andra. Det kan vara stigmatiserande att ställa frågan om någon gjort dig illa i underlivet – om de vet att vi inte ställer samma fråga till alla.

De flesta deltagare "tror" att det finns ett mörkertal. Risken är betydande, understryker deltagaren från Insats och stöd-teamet. Flera håller med att det finns en stor risk och även om de själva inte har egen erfarenhet har de hört andra berätta och hänvisar till nationella och internationella undersökningar. På barnmorskeutbildningen pratar de en hel del om riskgrupper liksom på sjukhusen och i facktidningen. Informanten från Insats och stöd-teamet säger att hen talar en hel del om könsstympning med de kvinnor hen möter i sitt arbete och kvinnorna bekräftar att det förekommer eller att de har familjemedlemmar, släktingar, som är könsstympade.

Samordnaren för Kompetenscentrum påpekar att det är BVC som träffar de små barnen, hos elevhälsan är det för sent. Det är inte många som könsstympas i nian. Där måste man hjälpa de som redan har problem. Det är inte vanligt att bli könsstympad efter 12 år. Vi måste förstå rädslan hos de unga som är utsatta för kollektivt våld, menar hen. Det är mycket farligt och det är nödvändigt att bolla med kollegor, annars orkar man inte. Vi har dock rejäla verktyg att arbeta med vad gäller hedersvåld, fortsätter hen. Det finns rutiner för skyddsbedömning. Det kan dock gå illa om någon i kedjan gör fel. Riskfyllt. Men viktigt att hela tiden utgå från mänskliga rättigheter och lagstiftningen, oavsett vad som skrivs.

Frågan ställs aldrig rutinmässigt utan i samband med andra frågor. På UMO är man bra på att ställa frågor och frågan om flickan är "opererad" eller "skuren" i underlivet. En barnmorska kan spontant prata om toalettbesök, hur man urinerar, blödningsar osv. och under samtalen kan man finna fram till de rätta orden, begreppen.

Ungdomar förstår inte begreppet "våld", de använder själva "opererad", det avdramatiserar det hela. Det vore bra att veta vilka egna ord somalierna använder, påpekar en deltagare. Opererad kan också ses som ett sätt att förminska problemet. Ämnets känslighet får inte innebära att vi "tassar runt", vi måste synliggöra problemet, menar hen. En person kan känna sig kränkt av att behöva prata om saker som är tabu, eller vill eller kan inte och hen tror att en del av känsligheten handlar om vår egen rädsla. Men det är viktigt att yrkesverksamma använder samma begrepp.

Orosanmälan och polisanmälan

För att göra en orosanmälan till Socialtjänsten krävs att man får en ”hint” av en elev att det finns en risk för könsstympning eller att en resa är planerad, berättar en deltagare. Anmälan kan också göras om man får en ”känsla” av att det håller på att hända ett yngre syskon. Men, menar deltagaren, tyvärr får skolan aldrig veta vad som sedan hänt med orosanmälan.

Kanske ska man inte agera akut på en misstanke utan inleda en dialog. ”Inget kommer att hända i morgon”. Det verkar inte speciellt vanligt att föräldrarna när de väl är i Sverige skickar iväg sina döttrar till hemlandet för att bli könsstympade. Däremot verkar det som att den större hederskontexten hålls kvar, menar flera informanter. Generellt görs en orosanmälan om någon är under 18 år, över 18 år bestämmer kvinnorna själva. Orosanmälan kan göras om någon tros kunna utsättas eller om en flicka nyligen utsatts för könsstympning. Få av deltagarna har dock gjort en orosanmälan, om ens någon, om könsstympning. Det är otydligt vem och hur man skall anmäla, säger en annan informant. Deltagaren från insats och stöd påpekar att de är skyldiga att göra en orosanmälan om det finns yngre syskon. Detta berättar hen vid första mötet med flickan.

Det är inte bara att göra en polisanmälan och sedan rullar det på. Socialtjänsten har också skyldighet att skydda. Om rätten gör en annan bedömning finns ingen möjlighet att skydd barnet. De som är från samma grupp sluter sig samman och berättar inget. Misstänker man något ska självklart en orosanmälan göras till socialtjänsten som ska ta över riskbedömningen. Risken ökar om hedersvåld finns i familjen och med könsstympning följer ofta tvångsäktenskap. Till gynakuten kommer flickor som måste behandlas med stark sekretess och föräldrarna får inte veta om det bara handlar om en vanlig gynundersökning eller abort. Det skulle kännas dumt och konstigt att göra en orosanmälan, då blir ju föräldrarna involverade. Det kan leda till att flickorna inte vågar söka vård.

Prevention

Vad gäller det preventiva arbetet är deltagarna mycket kunniga och kreativa. BVCs och mödravårdens roll i preventionen framhålls av flera som viktig aktörer i det preventiva arbetet. Det finns ett glapp i åldersgrupperna 5–15 år då ingen tittar på barnet naket, som BVC gör. Det blir ett bra tillfälle för föräldrarna att könsstympa ett barn då. Skolsköterskan tar bara förskoleklassens vikt och längd. Skolsköterskan skulle kunna ställa frågor vid hälsoundersökningen, och hålla ett slags enskilda samtal utan att föräldrarna är med. När barnet är över 15 år är det för sent. En bra prevention är annars att försöka nå mammorna, men även papporna. Kanske vid obli-

gatoriska träffar om ekonomiskt stöd – informera där om jämställdhet, lagar, barn-äktenskap, könsstympning. Annars finns en risk att föräldrarna tänker att andra har ju gjort det och det hände inget. Faktum är att könsstympade kvinnor har startat egna grupper för att föreläsa om könsstympning – det har kanske större verkan om de gör det själva. Föreningar gör också bra preventivt arbete. Skolans sexualundervisning som också når pojkarna är ett annat verktyg. Hedersutredningen visar att en stor grupp pojkar tycker det är ok med könsstympning och tvångsäktenskap och dessa måste det nås ut till.

Det finns vidare mycket information som kan förmedlas om jämställdhet, barns rätt, anmälningsplikt hur socialtjänsten fungerar, vad betyder barnets bästa, vad är ok enligt svensk lag vid uppfostran av barn, hur man behandlar vuxna med psykisk ohälsa – inte bara nyanlända behöver den kunskapen. Kanske ska man börja redan på BVC? För att fånga upp kvinnor som inte kommer till cellprov, mammografi etc. kan vi kanske nå dem genom att åka ut till bostadsområdet med en utrustad buss och prata om sexuell hälsa och könsstympning, dvs. med mobila team och uppsökande verksamhet, föreslår en deltagare. Fånga upp de yngre barnen via BVC och mödrarna också genom mödravården – om de går dit. Viktigt att också vända sig till de äldre kvinnorna som varit här länge, de är enligt Sofia (föreläsaren Sofia Strid) mer mottagliga. Kanske även de äldre männen. Gör dem till ambassadörer – män som jobbar med män. Någon brist på förslag till åtgärder finns som synes inte.

UMO blir ibland kontaktade av Röda korset eller någon annan organisation som arbetar med en grupp ensamkommande barn och behöver basinformation om hur vi gör i Sverige. Då kan de komma till UMO där vi pratar om sex och kropp och i det sammanhanget har könsstympning kommit upp. Eller har någon av ungdomarna kommit upp till oss efteråt och frågat. Preventivt är det viktigt att jobba med vuxna som är könsstympade – att hålla gemensamma samtal med hela familjen i förebyggande syfte. Det finns en stor medvetenhet bland barnmorskor, menar deltagaren. Vi ställer frågor och vill fortsätta på den vägen. Det är också viktigt att andra samhällsaktörer dras in, tvärprofessionell samverkan. Nu vet vi inte riktigt vart vi ska vända oss.

Insats och stöd kommer ganska sent in i processen, efter socialtjänsten förebyggande arbete. Men vi kan jobba med familjer och föräldrar, menar deltagaren. Vi borde samla familjen och prata om de saker de inte får prata om själva. Komvux och SFI borde ha grupper där man återkommande tar upp vissa frågor; även skolan och sjukvården. Alltså fler delar av samhället borde vara inkopplade. Det var ett stort misstag att lägga ner Hem och skola-föreningen. Där hade vi ett bra samarbete med föräldrarna, säger UMO.

Samarbeten

Gynakuten, samarbetar med skolan men får inte bryta sekretessen. Kan också kontakta polisen anonymt – men de har olika fokus, patientfokus resp. klientfokus.

Länsstyrelsen, social hållbarhet, samarbetar mycket med frivilligorganisationer; har dialoggrupper i skolan, också med kulturföreningar. De vänder sig ofta till en hel årskurs, ibland till de som är i riskzonen. Det ser olika ut från skola till skola, men också lokalt i regionen. De behöver arbeta mera för att nå ut till SFI och Komvux, anser deltagaren. Annars kallar vi in resursteam och olika kompetenscenter, även det nationella stödcentrat.

Deltagaren från flykting-teamet berättar att de tar hjälp, om de upptäcker något som är fel, av krisgruppen, kvinnojourer, gruppen för hedersrelaterat våld. ”De kommer och hjälper oss med samtalen, ibland redan samma dag vi ringer”. De anser sig vara bra på att uppmärksamma problem. Deras uppdrag är att jobba med försörjningsstöd, missbruk, våld och skulder. Det är en utmaning att få med allt.

UMO har ett bra samarbete med vårdcentraler, barnhälsovård och barnmorskemottagningar. Skolan är dock svår att samarbeta med. Ingen därifrån kommer på deras temakvällar.

Verktyg

De som behöver bolla frågor hänvisas till Kompetenscentrum för heder, Länsstyrelsen i Östergötland och ibland till resursteamet heder Region Skåne.

Flera deltagare återkommer till den roll sexualundervisningen spelar, eller skulle kunna spela om den moderniserades. Nu visas bara anatomin, inte ens hbtq-frågor inbegrips. Den anses vara ”gammeldags”. Trots att det är obligatoriskt får flickor ibland inte delta i den undervisningen. Detta måste implementeras i läroplanen och komma uppifrån – det ska inte vara ett val. Byt namn och kalla det Livskunskap igen, inte sex- och samlevnad, menar deltagarna. Efter #metoo har rättigheter kommit mer upp på agendan och det för med sig att vi i skolan pratar mera om sexuellt våld.

Reflektioner

Inget i fokussamtalen stöder Socialstyrelsens antagande att skola, socialtjänst, hälso- och sjukvården m.fl. verksamheter står inför ett stort problem med att ta hand om *stora grupper* könsstympade kvinnor. Det faktum att så få av informanterna har egen erfarenhet har föranlett reflektioner kring vad de läst, lärt och hur verkligheten ser ut. Huruvida detta skapar ett ”dilemma” för verksamheterna är svårt att säga. På

organisationsnivå skulle det kunna vara hur till exempel hälso- och sjukvården ska planera för kommande öppningsoperationer inför förlossning.

Vad gäller *risken* för att könsstympas ”tror” de flesta att riskgruppen är stor, även om de egna erfarenheterna av att misstänka könsstympning är ganska liten och att ingen har gjort någon orosanmälan för specifikt könsstympning. Erfarenheterna grundar sig i arbete med utsatta ungdomar generellt och med de som lever i hederskontext. Också här söks förklaringen till att man kommer i kontakt med så få i riskzonen, i svårigheter att ”samtala”, att få flickan att ”våga” säga något och i ”räds-la” för att göra felbedömningar och att frågan är ”känslig” etc. Därför efterlyses mer riktlinjer, stöd, rutiner och samarbeten, trots att det finns många vägledningar om hur ”den tysta frågan” ska bli verbaliserad och att tabueringen ska försvinna.

Till viss del tycks informanterna söka förklaringen i egna bristande kunskaper och rutiner – de är osäkra på hur frågan ska tas upp, med vem och hur sekretessen fungerar. Den egna erfarenheten av få konkreta fall ställs mot Socialstyrelsens ”många” och orsakar ett ”dilemma”, där den egna kompetensen ifrågasätts, inte Socialstyrelsens siffror.

Många av kommentarerna tyder på att de har den kompetens och kunskap som behövs och samarbetena fungerar i andra sammanhang – i de flesta fall. När det handlar om könsstympning blir informanterna dock osäkra, på grund av liten erfarenhet av just detta våld – och kanske på grund av de alarmistiska mediedebatterna om skolflickor som skickas utomlands och det ansvar som utkrävs av samhället. Kanske ändå större påverkan har debatten om hedersvåld och diskriminering haft, där det tidiga politiska ställningstagandet för den globala diskursen starkt kritiserats av forskare för att vara diskriminerande.

Den slutsats vi kan dra av fokussamtalen vad gäller *hälsorisker*, är att ytterst få könsstympade kvinnor söker hjälp för underlivsbesvär orsakade av könsstympning – oavsett om de är under 18 år eller vuxna kvinnor. Flera av de som söker för besvär vet inte ens om att de är könsstympade, då ingreppet har ägt rum för många år sedan.

En anledning till att socialtjänsten och andra verksamheter inte kan fånga upp fler kan vara att flickorna/kvinnorna inte vågar söka för sina besvär. Flickorna och kvinnorna vet att könsstympning är olagligt och är rädda för att föräldrarna ska straffas. Flickor under 18 år måste dölja för sina föräldrar att de sökt kontakt med myndigheter för sina besvär. Vuxna kvinnor är också rädda för att söka vård, även om de inte formellt är skyldiga att lyda sina föräldrar utan är myndiga.

Resultatet skulle också kunna tolkas som att hälsoproblemen med könsstympning är mindre allvarliga än vad den globala diskursen menar. Eller att kvinnorna biter ihop och ser underlivsproblemen som ”normala”, något de måste leva med. Det finns dock ett stort antal studier, särskilt internationella, som lyfter fram hälsoproblemen, vilket vi redovisar i Kunskapsunderlaget.

I de flesta verksamheter har de yrkesverksamma således inte själva haft kontakt med flickor och kvinnor som är könsstympade och har ingen erfarenhet av att bemöta dem. Däremot har de en viss erfarenhet att möta ungdomar som är utsatta för hedersrelaterat våld, något de reflekterar kring återkommande. Yrkesverksamma vet inte vilka av de som söker vård eller stöd som är könsstympade, då som ovan framgått, ingen söker för könsstympning utan för olika andra gynekologiska besvär. Kvinnorna och flickorna säger sig inte heller veta om de är könsstympade eller talar självmant om detta. Upptäckten av könsstympning blir ett ”bifynd”, som registreras enbart om besvären leder till medicinsk utredning.

De yrkesverksammas uppgift är att kunna identifiera de könsstympade kvinnorna och flickorna och erbjuda dem konsekvent vård. De berättelser om hantering och bemötande som återges överensstämmer i stort med Socialstyrelsens riktlinjer, även om dessa inte direkt åberopas. I dessa riktlinjer framhålls samtal och försiktiga frågor som en väg till att få veta om kvinnan könsstympats. Könsstympning är, understryker Socialstyrelsen, ett mycket ”känsligt” ämne för en utsatt och kan leda till skamkänslor men också rädsla för vad som ska hända.

En viktig lärdom från arbetet med temat Könsstympning i Sverige som vi särskilt vill lyfta fram här, och som sannolikt är tillämplig på liknande ”nya” eller mindre spridda problematiker, är hur professionellas självbild påverkas av mediedebatten. Vi har sett i fokusgruppsamtalen att liten egen erfarenhet av att möta problematiken könsstympning i den egna yrkesverksamheten riskerar att leda till ett ifrågasättande av den egna kompetensen att ”se” problemet – bristande förmåga att ställa rätt frågor t.ex. – inte ett ifrågasättande av om problemet verkligen är ett så vanligt och allvarligt problem som tonläget i mediedebatten antyder, och som den officiella politiken i Sverige stadgar. Det vill säga när två olika verkligheter framträder – den politiska/massmediala och den egna erfarenheten – är det den egna verkligheten som problematiseras. En alltför alarmistisk mediedebatt skapar osäkerhet bland yrkesverksamma. För framtiden visar detta att det blir ännu mer viktigt inkludera professionellas erfarenheter och situation både i formuleringen av forskningsfrågor och i genomförandet av vetenskapliga studier. Att exempelvis studera prevalens utan att inkludera professionellas erfarenheter tycks icke-konstruktivt – detta gäller forskning som representerar såväl den globala diskursen och det som vi beskrivit som en anti-diskurs.

Del 5

Avslutande metodologisk reflektion

Projektets syfte och resultat

Det här projektet har genomförts genom tillämpning av vad vi valt att benämna fokuskonferenser. Begreppet syftar delvis på vår ambition att rikta fokus mot tre specifika teman i starkt behov av belysning – Sexuellt våld mot unga på internet, Ensamkommande och sexuellt våld samt Könstympling i Sverige. Men med begreppet fokuskonferens har vi även velat utveckla och pröva en modell för samverkan genom att hämta delar från mer etablerade metoder för forskning och forskningskommunikation – konferensen, café-metodiken och fokusgruppintervjun.

En konferens är ett större sammanhang där verksamma med intresse av ett gemensamt kunskapsområde kan mötas och utbyta erfarenheter. Att en konferens vanligen hålls över en heldag som i vårt fall, eller flera dagar, innebär att de som deltar aktivt har prioriterat att lägga fokus på just konferensens tema under denna längre tid. Härigenom skapas en känsla av samhörighet med en större grupp människor och en upplevelse av att ämnet för konferensen är viktigt. Konferensen öppnar för möjligheter till informella möten, men detta ställer krav på deltagarna att själva ta ansvar för nätverkandet. Snarare riskerar kunskapsutbytet att bli endimensionellt och icke-interaktivt, då den ena parten talar och den andra parten lyssnar. Denna form av kunskapsöverföring kan fungera i fortbildning, men för att uppnå projektets syfte var det inte tillräckligt. Istället hade vi även inspirerats av café-metodiken och hur denna kan fungera vid implementering.

Tvärtemot konferensen syftar café-metodiken till att framtvunga ett utbyte av kunskap och erfarenheter mellan deltagarna i det större sammanhanget, genom formaliserade gruppkonstellationer. Gruppernas begränsade tid möjliggör för så många deltagare som möjligt att mötas och därmed flertalet perspektiv att brytas. För att göra detta upplägg möjligt att beforska, valde vi att inkludera den etablerade kvalitativa metoden fokusgruppintervju i vår modell.

Fokusgruppen är en enkel metod för att skapa delaktighet genom att en grupp personer tillfrågas samtidigt om en viss frågeställning eller ett visst tema. Fokusgruppen syftar till att få fram många olika aspekter kring en sakfråga eller ett fenomen. Så till vida kan fokusgruppen användas som ett kartläggningsverktyg där man utgår från gruppens bedömning om vad som är viktigast i en viss fråga. Diskussionen i en fokusgrupp kan gå åt ett håll som intervjuaren inte tänkt sig, varför det kan vara

enklare att bilda sig en uppfattning om deltagarnas egentliga åsikter vid en fokusgruppsintervju, jämfört med vid en vanlig intervju. En utmaning är att lyckas styra samtalet samtidigt som diskussionen tillåts flyta fritt.

Mer konkret kan de aktiva delarna i projektets metodologiska upplägg – fokuskonferensen – sägas ha varit följande:

- Ett skriftligt kunskapsunderlag, utskickat en vecka före konferensen, för att skapa en gemensam kunskapsbas.
- Ett aktivt urval av deltagare för att skapa en bred representation av relevanta verksamheter.
- Ett program utsträckt över en heldag för att försäkra att de som valt att delta aktivt prioriterat medverkan.
- Inbjudna talare med varierande bakgrund - forskare, experter och aktivister - i syfte att fördjupa kunskapen och stimulera till nya tankar inför det fortsatta arbete, men som genom sina inlägg inte förstärkt befintlig polarisering i frågan.
- Ett program med gott om tid för individuellt nätverkade i form av fika och lunchpauser.
- Flera olika pass med parallella fokusgrupper för att öka antalet konstellationer av möten och perspektiv (mellan 9-12 gruppkonstellationer per konferens).
- Inspelade gruppsamtal för att möjliggöra fördjupad analys i efterhand.

Den ursprungliga visionen när vi först initierade projektet var att vi genom samverkan med erfarna yrkesverksamma, i fokusgrupperna och genom analysen efteråt, skulle kunna hitta fram till fungerande handlingsmodeller för svårlösta problem och etiska dilemman. Inledningsvis skissade vi på en rad ”nya” problem inom ramen för sexuellt våld mot unga, av vilka vi kom att välja ut tre, som vi upplevde präglades av en särskild otydlighet kring hur problemen skulle hanteras för att undvika att etiska dilemman uppstod. I efterhand kan vi konstatera att kunskapsbrist i form av ett sviktande forskningsläge (där forskningen till stora delar inte bara var polariserad, som vi anat, utan de facto helt saknades) i kombination med att många deltagare saknade egna yrkesmässiga erfarenheter av att möta, och arbeta med, specifikt dessa problematiker (istället utgjordes deras erfarenhet ofta av vad de ”hört”) försvårat för möjligheten att uppnå detta mål. De problem vi adresserat tycks ha varit för ”nya”, för ”vaga” eller för ”ovanliga” för att diskutera utifrån ett erfarenhetsbaserat perspektiv på lokal nivå. Det stora intresset att delta i konferenserna har snarare haft med ett kunskapsbehov att göra än med en vilja att lösa ett reellt upplevt problem.

Vi kan konstatera att de tre olika konferenserna i det här avseendet delvis genererade olika resultat trots att de genomfördes med samma modell. Vi hänför delvis dessa skillnader till hur tydligt avgränsat temat upplevdes vara. Exempelvis förefaller ”sexuellt våld på internet” ha upplevts som vagare och mer svårgripbart än t.ex. ”könsstämpning” trots att även det senare omfattar en stor variation av handlingar

och situationer. Men även olikheter i förkunskaper bland deltagarna på de olika konferenserna kan ha påverkat resultatet i bemärkelsen hur konkreta och handlingsorienterade diskussionerna blev. Med en metodologisk utgångspunkt där deltagarna själva är "experterna", är detta ofrånkomligt, och vi har kunnat konstatera att i de fall kunskapsnivån om den specifika sakfrågan varit hög bland deltagarna, så har gruppsamtalet flutit på utan större ingripanden av moderatorn. Detta behöver emellertid inte per definition vara helt och hållet positivt. Även om diskussionerna gick lättare i de fall deltagarna hade kunskap och erfarenhet av sakfrågan, förekom det att de i dessa fall hade svårare att ta till sig andras erfarenheter och uppfattningar. Men mindre förkunskaper, visade det sig i vissa fall, var det lättare att hålla ett mer öppet sinne och reflektera över olika möjligheter. Det optimala hade kanske varit deltagare som alla känt sig lika säkra i sin erfarenhet och yrkesroll, men som var inställda på att samverkan kräver kompromisser.

Med detta sagt vill vi reflektera över huruvida vi besvarat de mer konkreta syften som vi skisserat inför genomförandet av projektet:

1) Underlätta för praktiker att förstå och ta till sig vetenskapliga resultat och perspektiv på den egna verksamheten genom problematiserande inspel från relevanta forskare.

Upplägget med inledande föreläsningar av forskare och experter har fungerat väl, vilket även framhållits i utvärderingarna. De har fungerat både som en kunskapsfond, men också som ett sätt att leda tankarna i den riktning som vi önskat. Återkommande under fokusgrupperna har deltagare refererat till vad som sagts under föreläsningarna.

En svårighet vid valet av föreläsare har varit att de ledande forskarna i Sverige ofta representerat ena sida i ett polariserat kunskapsfält. I flera fall valde vi bort möjligheten att tillfråga högt meriterade forskare, då själva syftet med konferenserna just varit att undvika polarisering för att istället främja handlingsorientering och pragmatism. I andra fall har vi varit medvetna om en experts tydliga "position" i frågan och försökt kompensera det genom att själva presentera alternativa perspektiv.

En av poängerna med konferensen har varit att föra samman vetenskapliga perspektiv och praktisk erfarenhet, men det kan konstateras att vissa deltagare upplevt det svårare att ta till sig de mer teoretisk inriktade föreläsningarna och tillämpa resonemangen i fokusdiskussionerna. Detta hade kanske underlättats om frågeställningarna i fokusgrupperna haft en mer konkret anknytning till det som sagts i föreläsningarna, men samtidigt var inte målet med föreläsningarna att deltagarna skulle "lära sig" det som presenterades utan snarare inspireras av det. Dock kan konstateras att möjligheten att smälta det som presenterats under en vetenskaplig

föreläsning tillsammans med kollegor och i tvärsektoriella möten, har underlättat för de yrkesverksamma att ta till sig vetenskapliga resultat.

I de tre konferenserna har vi laborerat med olika schematekniska upplägg. I den första konferensen hölls fokusgrupper efter varje föreläsning, medan föreläsningarna i de två följande konferenserna hölls sammanhållet på förmiddagen och fokusgrupperna sammanhållet på eftermiddagen. Båda uppläggen har sina för- och nackdelar. Att blanda föreläsningar och workshops har varit bra så till vida att diskussionen härigenom tydligare kunnat avgränsas innehållsmässigt, men samtidigt har det upplevts bra med flera fokusgrupper på rad, för möjligheten att fördjupa tankarna och hålla tidigare diskussioner i huvudet.

2) Möjliggöra för praktiker att tillsammans med representanter från andra yrkesgrupper reflektera kring den egna verksamheten och dela sina erfarenheter med andra.

Detta syfte ser vi som uppfyllt i och med konferensernas genomförande. Café-metodiken med korta diskussioner och byte av grupper har fungerat väl, om än vi även här laborerat med olika tider och gruppkonstellationer med skilda effekt – både inomprofessionella och sektorsöverskridande grupper. Medan blandade yrkesgrupper gav intressanta diskussioner då olika perspektiv ställdes i kontrast mot varandra, så fanns det även fördelar med diskussioner i grupper där deltagarna hade liknande upplevelser och erfarenheter. Fokusgruppsamtalen har helt klart fungerat ögonöppnande för många av deltagarna, framgår det av det inspelade materialet.

En ofrånkomlig svaghet är dock att möjligheten att ”dela erfarenheter” har försvårats av att många deltagare helt saknat egna erfarenheter. Av den anledningen har den deltagare i en mindre grupp som faktiskt har egna erfarenheter kanske kommit att dominera och gälla som sanningen. I framtiden kan detta motverkas genom att vara ännu mer noggrann med vilka som deltar i konferenserna, men samtidigt visar det huvudsakliga resultatet att erfarenheter tenderar att saknas i den här typen av nya frågor, varför ett bättre urval kanske inte hade varit möjligt. Istället hade frågeställningarna kunnat anpassas mer till det faktum att deltagarna inte hade egna erfarenheter.

3) Pröva och utveckla metoder för samverkan mellan forskare, praktiker och organisationer och öppna för långsiktiga nätverk.

Många av deltagarna framhåller som en brist, avsaknad av organisation och riktlinjer för samverkan, och påpekar att i de fall sektorsöverskridande samarbeten fungerar i den egna verksamheten handlar det om relationer som byggts upp på individ-

nivå. I brist på att någon instans tar ansvar för att organisera hanteringen av specifika, särskilt problematiska frågor, kan den modell som prövats här fungera för att öka samverkan både då den ger inblick i olika verksamheters förutsättningar och arbetssätt (att det blir möjligt att "förstå" andra organisationer och deras regelverk, vilket flera deltagare efterfrågat) och genom att den skapar kontaktnät och individuella relationer mellan olika professionella. Kanske hade det varit värdefullt om deltagarna redan på förhand hade fått ta del av en beskrivning av de olika representerade verksamheterna och hur de möter problemet.

Ett reellt problem som det inte funnits möjlighet att lösa inom ramen för projektet, är behovet av att följa upp de diskussioner som förts, och de professionella relationer som initierats, under konferenserna. Deltagarna efterfrågade allt från e-postlistor till mer utvecklade digitala plattformar för fortsatt samverkan och mer långsiktigt nätverksskapande.

4) Samla in praktikers erfarenhet för att därigenom ytterligare kunna fördjupa forskningen om våld och dess dilemman i form av utformandet av rekommendationer och modeller.

Metoden att arbeta med fokusgruppsamtal som spelas in och sedan transkriberas är välansvänd inom flera vetenskapliga discipliner. Fördelen med fokusgrupper, jämfört med individuella intervjuer, är att deltagarna tar hjälp av varandra för att öppna för en reflektion över teman som de annars kanske inte tänkt på. Nackdelen med denna metod är att resultatet riskerar att blir ytligt och svepande, såsom ett samtal i grupp vanligen ter sig, varför det framförallt ska fungera som en metod som ger indikationer på vilka forskningsfrågor som bör föras vidare. Samtidigt är en klar fördel att bearbetningen av det material som genereras redan så att säga är påbörjad genom metoden i sig; istället för att träffa varje person enskilt och utföra flera intervjuer för att sedan jämföra dem, träffade vi flera samtidigt. Deras samtal blev just den jämförelsen som vi annars skulle ha gjort i efterhand.

För att fokusgruppsamtal ska fungera kvalitativt ställer det krav på moderatorernas förmåga att både vägleda, styra och öppna upp samtalet. En lärdom av projektet är att de diskussionsfrågor som ställs bör vara väl genomtänkta och ha ett tydligt syfte med vad som ska uppnås. Här har vi under konferensernas gång laborerat med olika upplägg, där vi i en av konferenserna arbetade med case, men kan konstatera att ju mer konkreta frågor, desto bättre diskussion.

Generella lärdomar för att underlätta arbetet med svåra frågor:

- Behov av samordning av sektorsövergripande samarbete på organisatorisk nivå, inte individuell. Samarbete fungera ofta genom individuella relationer, men det blir inte hållbart givet personalomsättning.

DEL 5 AVSLUTANDE METODOLOGISK REFLEKTION

- Behov av gemensamt sektorsöverskridande språk och terminologi för att kunna prata om problemet med yrkesverksamma inom andra organisationer än den egna på samma sätt.
- Behov av kunskap om hur andra organisationer fungerar, hur de är uppbyggda, hur verksamheten ser ut, vilken kompetens andra professioner har etc.

Inför framtiden

Vänder vi blicken framåt blir det intressant att reflektera över hur den kunskap som projektet genererat kan omsättas i praktik. Hur bedriver vi ett kunskapsbaserat förändringsarbete som är sektoröverskridande?

Vi har lyckats ”inventera” och sammanställa den kunskap och de tillvägagångssätt som råder inom olika professioner inom de tre områdena. Vi har belyst både kunskapsluckor och snåriga situationer där olika aktörer arbetar på olika sätt. Dock saknas fortfarande konkreta riktlinjer som är utformade för att passa olika verksamheter och organisationer. För att utforma sådana krävs ett mikro-perspektiv på varje profession och verksamhet, och detta måste ske på lokal nivå eftersom att mycket kan skilja sig åt mellan regioner.

Tydligt är att arbetet inom offentlig sektor (till exempel skolan, socialtjänst och sjukvård) är komplext och beroende av flera olika aktörer. Inte sällan har de olika aktörerna skilda arbetssätt och rutiner och på grund av detta kan samverkan försvåras. Dock visar resultaten att samverkan är oundgängligt för att erbjuda ett adekvat skydd för barn och unga. Inom olika instanser finns det olika kunskap och möjlighet att aktivt åtgärda ett problem.

Att implementera ett förändringsarbete inom flera sektorer är således en komplex fråga och det krävs ett intresse både från ledningshåll och från medarbetare för att aktivt arbeta med detta. Ett förändringsarbete i de här fallen skulle bestå av kunskapsspridning, förändring av rutiner och kompetensutveckling av personal. Stort fokus skulle ligga på att öka kunskapen om de olika former av sexuellt våld som barn och unga är utsatta för och i förlängningen erbjuda bättre stöd och skydd.

Exakt hur detta kan utformas är för tidigt att fastslå och kommer kräva ett fortsatt nära samarbete mellan forskare, praktiker och beslutsfattare.

Referenser

Del 1 Inledning

- Brown, J. 2002. *The World Café: A Resource Guide for Hosting Conversations That Matter*. Mill Valley, CA: Whole Systems Associates.
- Brå 2018. Swedish Crime Survey 2017. Brå report 2018:1.
- Ekstam, L. & Nilsson, G. 2016. "Theoretical and Methodological Challenges and Advantages When Combining Methods and Using Cross-Scientific Perspectives in the Study of Senior Camps" Oral Presentation at the Third ISA Forum of Sociology in Vienna, Austria, July 10–14.
- Fudge N, Wolfe CD & McKevitt C, 2007. Involving older people in health research. *Age and Ageing* 36(5):492–500.
- Hansson, K & Nilsson, G, 2017. Att implementera tillgänglighet i sjukvården. I Nordgren, L. (red). *Tillgänglig hälsoservice. Vägar och trösklar*. Lund: Gleerups.
- Hewlett, S., Wit, M., Richards, P., Quest, E., Hughes, R., Heiberg, T. and Kirwan, J. 2006. Patients and professionals as research partners: challenges, practicalities, and benefits. *Arthritis & Rheumatology*, vol. 55, no. 4, pp. 676–680.
- Horne, M & Costello, J, 2003. A public health approach to health needs assessment at the interface of primary care and community development: findings from an action research study. *Primary Health Care Research and Development*, vol 4 (4).
- <http://malmo.se/Social—familje/fragor/Vald-i-nara-relation/Kompetenscentrum-mot-Vald-i-nara-Relationer.html>
- Makt, mål och myndighet. Feministisk politik för en jämställd framtid. En nationell strategi för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor. Regeringen, Skr 2016/17:10.
- Nilsson G. & Lövkrona I, 2015. *Väldets kön. Kulturella föreställningar, funktioner och konsekvenser*. Lund: Studentlitteratur.
- Payne, Jenny Gunnarsson, 2015. "Det flytande kafét": Mobila seminarier, besvärlig kunskap och metakognition. I: *Seminarier i högre utbildning: Erfarenheter och reflektioner*. Red. Lotta Jons. Lund: Studentlitteratur.
- Socialstyrelsen 2017. Barn som kommer till Sverige och uppges vara gifta.
- Socialstyrelsen 2018. Om så kallade oskuldskontroller och oskuldsintyg. *Meddelandeblad* nr 1 2018. Skr 2016/17:10. En nationell strategi för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor.
- UN Women 2013. Report on the Expert Group Meeting on Prevention of Violence against Women and Girls. EGM/PP/2012/Report.
- UN Women 2017. Female genital mutilation/cutting and violence against women and girls;
- WHO 2014. Health care for women subjected to intimate partner violence or sexual violence.

Del 2 Unga och sexuellt våld på Internet

- Bladini Moa, 2017. Hat och hot på nätet – Kartläggning av den rättsliga regleringen i Norden i ett jämställdhetsperspektiv. Göteborg: nordisk information för kunskap om kön (NIKK)
- Björklund Linn, 2019. Talking About Girls Online. Professional Work Life Experiences of Sexual Violence Against Children on the Internet. Lund: Institutionen för Kulturvetenskaper, Lunds Universitet, Studentuppsats (examensarbete).
- Dunkels Elza, 2016. Nätmobbning, näthat och nätkärlek: kunskap och strategier för en bättre vardag på nätet, (1. uppl.) Stockholm: Gothia Fortbildning
- Dunkels Elza, 2018. Vad gör unga på nätet?, (3., [uppdaterade] uppl.). Malmö: Gleerups Utbildning.
- EU Kids Online, 2014. EU Kids Online: findings, methods, recommendations. London: EU Kids Online. <https://lsedesignunit.com/EUKidsOnline/>
- Europol, 2018. Online sexual coercion and extortion is a crime. <https://www.europol.europa.eu/activities-services/public-awareness-and-prevention-guides/online-sexual-coercion-and-extortion-crime>
- Friends, 2017. Friends Nätrapport 2017.
- Jonsson Linda & Svedin Carl Göran, 2017. Barn utsatta för sexuella övergrepp på nätet. Linköping/ Stockholm: Barnafrid, Linköpings Universitet, Stiftelsen Allmänna Barnhuset.
- Karlsson Bogg Sara & Toresbo Emelie, 2017. ”Hur har din dag varit på nätet?” Kuratorers erfarenhet av barn och ungdomars exponering på sociala medier. Falun: Högsolan Dalarna, Studentuppsats (examensarbete).
- Larsson Moa, 2016. ”Det var ju bara på internet”. En utredning om det straffrättsliga skyddet för barn mot grova virtuella sexuella övergrepp. Lund: Jur. fak. Lunds Universitet, Studentuppsats (examensarbete).
- Lindqvist Johnny & Thorslund Ewa, 2011. Unga och internet. Ett diskussionsmaterial för vuxna om ung, digital kommunikation, (1. uppl.) Stockholm: .SE (Stiftelsen för Internetinfrastruktur).
- MUCF, 2014. Ses offline? Ett metodmaterial om unga, sex och internet, (utökad uppl.) Ungdomsstyrelsen.
- Polismyndigheten, 2016. Lägesbild över sexuella ofredanden samt förslag till åtgärder. Rapport från Nationella operativa Avdelningen 2016-05-16.
- Rädda Barnen, 2015. #Nätsmart – Tips och råd för att förebygga sexuella övergrepp mot barn på internet. www.raddabarnen.se/
- Socialstyrelsen 2016. Kunskapsguiden. www.kunskapsguiden.se.
- Svensson Måns & Dahlstrand Karl, 2014. Nätkränkningar. Svenska ungdomars normer och beteenden. Myndigheten för Ungdoms- och Civilsamhällesfrågor [MUCF].
- Unga, sex och Internet – i en föränderlig värld. 2014. (Red.) Svedin Carl Göran m.fl. Stiftelsen Allmänna Barnhuset, Barnafrid & Lunds universitet.
- Väld. Handbok om socialtjänsten, hälso- och sjukvårdens arbete med våld i nära relationer. 2016. Socialstyrelsen 2016-6-37.

Del 3 Ensamkommande och sexuellt våld

- Aftonbladet*, 2015 10/25. ”Larmet: Flyktningbarn tvingas till sex - för att ta sig till Sverige”.
- Ascher Henry, 2009. Respekt och omsorg kan begränsa tidigare trauman. *Läkartidningen*, 2009-04-28.
- Backlund Åsa, Eriksson Riita, von Greiff Katarina & Åkerlund Eva-Marie, 2012. *Ensam och flyktningbarn – barnet och socialtjänsten om den första tiden i Sverige*. Stockholm: FoU-Nordväst, FoU-Nordost och FoUSödertörn.

- Backlund Åsa, Eriksson Riita, von Greiff Katarina & Åkerlund Eva-Marie, 2014a. *Ensamkommande barn och unga - ett longitudinellt perspektiv*. Stockholm: FoU Nordväst, FoU Nordost och FoU Södertörn.
- Backlund Åsa, Eriksson Riita, von Greiff Katarina & Åkerlund Eva-Marie, 2014b. *Socialsekreterarens arbete med ensamkommande flyktingbarn*. Stockholm: FoU Nordväst, FoU Nordost och FoU Södertörn.
- Barnombudsmannen, 2017a. *Ensamkommande barn som försvinner*.
- Barnombudsmannen, 2017b. *Barn på flykt – barn och ungas röster om mottagandet av ensamkommande*.
- BBC News, 2016 01/05. "Germany shocked by Cologne New Year gang assaults on women".
- Behnia Behnam, 2008. Trust development: A discussion of three approaches and a proposed alternative. *British Journal of Social Work*, 38. doi:10.1093/bjsw/bcm053
- Bhabha Jacqueline, 1999. Out of the frying pan and into the fire? Unaccompanied child asylum seekers in the United States. *Social Politics*, 6:2.
- Bishop Douglas S. & Ramirez Rina, 2014. Caring for unaccompanied minors from Central America. *American Family Physician*, 90:9.
- Björnberg Ulla, 2010. Socialt kapital, tillit och resilience hos asylsökande barn och föräldrar. I *Mellan det förflutna och framtiden: Asylsökande barns välfärd, hälsa och välbefinnande*. Göteborg: Centrum för Europaforskning, Göteborgs Universitet (CERGU)
- Blekinge Läns Tidning, 2014 09/27. "Nytt avtal om ensamkommande barn".
- Bokhari Farrah, 2008. Falling through the gaps: Safeguarding children trafficked into the UK. *Children & Society*, 22:3.
- Brown Theodore R, Powell Clydetta & Pelletier Allen L., 2015. Physicians must be vigilant for sex trafficking in unaccompanied minors. *American Family Physician*, 91:10.
- Cajvert Lilja, 2018. *Att möta människor i trauma - Om ensamkommande barn och unga*. Lund: Studentlitteratur.
- Dagens Nyheter, 2015 09/10. "Tonåringar gripna för gruppvåldtäkt".
- Dagens Nyheter, 2016 01/09. "Kvinnors rätt att festa säkert kan inte offras".
- Dagens Nyheter, 2016 01/11a. "Polisen mörkade övergreppen".
- Dagens Nyheter, 2016 01/11b. "Polisen: Vi borde ha berättat om övergreppen på festivalen".
- Dagens Nyheter, 2016 01/13. "Stockholms stad kände till övergrepp i flera år".
- Degerkvist Julia, 2019a. Föreläsning "Ensamkommande flyktingbarn och sexuellt våld". Lunds Universitet, 2018-10-25.
- Degerkvist Julia, 2019b. *Alienating Narratives: The professional challenge of preventing and responding to sexual vulnerability amongst unaccompanied refugee minors in Sweden*. Lund: Institutionen för Kulturvetenskaper, Lunds Universitet.
- Derluyn Ilse. & Broekaert Eric, 2005. On the way to a better future: trafficking and smuggling of unaccompanied minors. *International Migration*, 43.
- Eide Ketil & Hjern Anders, 2013. Unaccompanied refugee children – vulnerability and agency. *Acta Paediatrica*, 102:7.
- ETC, 2016-02-06. "Ensamkommande skildras oftare som hot än som offer".
- Europol, 2016. *Situation Report - Trafficking in human beings in the EU*.
- Fria Tidningen, 2017 12/01. "Metoo utmanar den svenska, vita jämställdhetsidentiteten".
- Hessle Marie, 2009. *Ensamkommande men inte ensamma. Tioårsuppföljning av ensamkommande asylsökande flyktingbarns livsvillkor och erfarenheter som unga vuxna i Sverige*. Stockholm: Stockholms universitet.

- Hopkins Peter E. & Hill Malcolm, 2008. Pre-flight experiences and migration stories: The accounts of unaccompanied asylum-seeking children. *Children's Geographies*, 6:3.
- Huemer Julia, Karnik Niranjana, Voelkl Sabine, Granditsch Elisabeth, 2009. Mental health issues in unaccompanied refugee minors. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 3:13.
- Human Rights Watch, 2016. *Seeking Refuge - Unaccompanied Children in Sweden*.
- Kalverboer Margrite, Zijlstra Elianne, von Os Carla, Zevulun Daniëlle, ten Brummelaar Mijntje, Beltman Daan, 2017. Unaccompanied minors in the Netherlands and the care facility in which they flourish best. *Child & Family Social Work*, 22:2.
- Kohli Ravi K. S., 2006. The comfort of strangers: social work practice with unaccompanied asylum-seeking children and young people in the UK. *Child and Family Social Work*, 11:1.
- Kristianstadsbladet, 2016 12/31. "Ska våldtäktsmän få stanna när skotsamma människor skickas hem?"
- Laholms tidning, 2014 12/23. "Söker bostäder för fler unga flyktingar".
- Landskrona Posten, 2015 11/10. "Flykten extra riskfylld för ensam kvinna".
- Lefevre Michelle, Hickie Kristine, Luckock Barry & Ruch Gillian, 2017. Building trust with children and young people at risk of child sexual exploitation: The professional challenge. *British Journal of Social Work*, 47:8. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcw181>
- Lundberg Anna & Dahlqvist Lisa, 2012. Unaccompanied children seeking asylum in Sweden: Living conditions from a child-centered perspective. *Refugee Survey Quarterly*, 31:2.
- Länsstyrelsen, 2016a. *Människohandel med barn: Nationell kartläggning 2012–2015*.
- Länsstyrelsen, 2016b. *På flykt och försvunnen – en nationell kartläggning av ensamkommande barn som avviker*.
- Länsstyrelsen, 2017. *Människohandel med barn – Genomlysning av polisärenden 2015–2016*.
- Länsstyrelsen Stockholm, 2018. *De kan alltså hitta mig – Studie om människohandel och utsatta barngruppers livsvillkor*.
- Migrationsverket. *Asylsökande till Sverige 2000–2018*. <https://www.migrationsverket.se/Om-Migrationsverket/Statistik/Asyl.html> (2020-01-08)
- Migrationsverket. *Lagar och förordningar – ensamkommande barn och unga*. <https://www.migrationsverket.se/Andra-aktorer/Kommuner/Om-ensamkommande-barn-och-ungdomar/Olika-myndigheters-ansvar.html> (2020-01-08)
- Migrationsverket. *Olika myndigheters ansvar*. <https://www.migrationsverket.se/Andra-aktorer/Kommuner/Om-ensamkommande-barn-och-ungdomar/Lagar-och-förordningar.html> (2020-01-08)
- Nationellt Centrum för Kvinnofrid, 2014. *Väld och hälsa - En befolkningsundersökning om kvinnors och mäns våldsutsatthet samt koppling till hälsa*. Uppsala: Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK), Uppsala Universitet
- Nya Wärmlands Tidning, 2014 12/18. "Vikarie hade sex med ung flykting".
- Oliveria Charlotte, Keynaert Ines, Oliveria Martins Maria R. & Dias Sónia F., 2018. Assessing reported cases of sexual and gender-based violence, causes and preventive strategies, in European asylum reception facilities. *Globalisation and Health*, 14:48.
- Polismyndigheten, 2018. *Människohandel för sexuella och andra ändamål. Lägesrapport 20*.
- Polismyndigheten, 2017. *Människohandel för sexuella och andra ändamål. Lägesrapport 18*.
- Polismyndigheten, 2016. *Lägesbild över sexuella ofredanden samt förslag till åtgärder*.
- Regeringskansliet, 2009. *Upphållstillstånd för skyddspersoner*.
- Rädda Barnen, 2018a. *Report: War on children*.
- Rädda Barnen, 2018b. *Protecting children on the move*.

- Stretmo Live & Melander Charlotte, 2013. *Får jag vara med? Erfarenheter från ensamkommande barn och ungdomar i Göteborgsregionen och arbetet med denna grupp*. Göteborg: FoU i Väst, Centrum för Europaforskning, Göteborgs Universitet
- Svenska Dagbladet*, 2015 12/14. "Stor risk för ökad människohandel".
- Svenska Dagbladet*, 2016 08/13. "Fler på festivaler anmäler ofredanden".
- SVT Nyheter*, 2018 10/15. "Ny bok om mediernas förenklade Sverigebild".
- Sveriges Radio*, 2015 11/19. "Misstänkta övergrepp vid boende för flyktbarn".
- Sveriges Radio*, 2016 12/30. "Flera tonåringar döms för gruppvåldtäkt".
- Sydsvenskan*, 2016 01/17. "Övergripen som skakade Europa".
- Sydsvenskan*, 2018 10/15. "Unga ensamkommande säljer sex i Malmö – 'utbrett problem'".
- Thomas Samantha, Thomas Stuart D. M., Nafees Beenish & Bhugra Dinesh, 2004. 'I was running away from death' - The pre-flight experience of unaccompanied asylum seeking children in the UK. *Child: Care, Health and Development*, 30:2.
- Truedson Lars (red), 2018. *Sverige bilden: Om journalistik och verklighet*. Stockholm: Institutet för Mediestudier.
- UNHCR, 2003. *Conclusion on protection from sexual abuse and exploitation*.
- UNICEF, 2016. *Uprooted – The growing crisis for refugee and migrant children*.
- Weise Elizabeth B. P. & Burhorst Ingrid, 2007. The mental health of asylum-seeking and refugee children and adolescents attending a clinic in the Netherlands. *Transcult Psychiatry*, 44:4.

Del 4 Könstymning i Sverige

- Aftonbladet* 2001 6/9. "Åtala de svenska könstymparna" (Maj Britt Theorin).
- Agenda 2030*. <https://sustainabledevelopment.un.org/sdg5> (2018-03-20)
- Almroth Lars, 2008. Komplikationer vid könstymning. I: *Könstymning*. (Red.) Vanja Berggren & Martina Franck. Studentlitteratur: Lund 2008.
- Bråten Berit & Elgvin Olav, 2014. *Forskningsbasert politikk? En gjennomgang av forskningen på tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet, og av de politiske tiltakene på feltet*. Fafo-rapport 2014:16.
- Dagens Nyheter* 2002 23/3. "Somalier i Sverige könstympar inte sina flickor".
- Dellenborg Lisen, 2008. Omskärelsen låter kvinnorna ta plats. *Forskning och Framsteg, publ. 2008-12-01*.
- Dellenborg Lisen, 2009. *From pain to virtue: Clitoridectomy and other ordeals in the creation of a female person*. SIDA Studies.
- Dellenborg Lisen, 2013. Att äga sin förändring: kvinnlig omskärelse/könstymning och mänskliga rättigheter. I *Internationella relationer: könskritiska perspektiv*. Liber: Stockholm.
- Det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck och samhälleliga utmaningar. En kartläggning i Malmö 2017-2018. I-III*. Örebro universitet.
- Estimation of girls at risk of female genital mutilation in the European Union*. 2015. EIGE.
- Female Genital Mutilation/Cutting: A statistical overview and exploration of the dynamics of change*. UNICEF 2013. https://www.unicef.org/cbsc/files/UNICEF_FGM_report_July_2013_Hi_res.pdf.
- Female Genital Mutilation. Sexual and Reproductive Health*. WHO <https://www.who.int/reproductivehealth/topics/fgm/prevalence/en/> (2020-01-06).
- FGM. Key Facts*, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/female-genital-mutilation> (2020-01-06).
- Flickor och kvinnor i Sverige som varit utsatta för någon form av könstymning. En uppskattning av antalet*. 2015. Socialstyrelsen. www.socialstyrelsen.se/Lists/Artikelkatalog/Attachments/19677/2017-1-32.pdf.

- Handlingsplan mot könsstympning av flickor och kvinnor*. 2018. Socialdepartementet 2018-06-28. Göteborgsposten 2017 6/2. "Barnmorskor flygs hit på könsstympningsfester".
- International Day of Zero Tolerance*. www.un.org/en/events/femalegenitalmutilationday/ (2018-03-20).
- Isman E., Ekéus C. & Berggren V. 2013. Perceptions and experiences of female genital mutilation after immigration to Sweden: an explorative study. *Sexual & Reproductive Health Care*, 4 (2013).
- Johansen R. E. B., 2006. *Experiences and perceptions of pain, sexuality and childbirth. A study of female genital cutting among Somalis in Norwegian exile, and their health care providers*. (Dr Philos) University of Oslo.
- Johnsdotter Sara, 2002. *Created by God. How Somalis in Swedish exile reassess the practice of female circumcision*. Doctoral dissertation. Lund University: Department of Social Anthropology.
- Johnsdotter Sara, 2004. *Aldrig mina döttrar. En studie av attityder till kvinnlig omskärelse bland etiopier och eritrianer i Sverige*. Rädda Barnen.
- Johnsdotter Sara, 2010. Kvinnlig omskärelse. En påstådd utbredd men dold praktik i Sverige. I: *Goda sanningar? Debattklimat och den kritiska forskningen villkor*. Sara Johnsdotter & Eje Carlbom (red.). Lund: Nordic Academic Press.
- Johnsdotter Sara, 2012. Projected cultural history of the cutting of female genitals: A poor reflection as in a mirror. *History & Anthropology*, 23:1.
- Johnsdotter Sara, 2019. Meaning well while doing harm. Compulsory genital examinations in Swedish African girls. *SRHM, Sexual and Reproductive Health Matters* (open access).
- Johnsdotter Sara, 2020 (kommande). The growing demand in Europe for reconstructive clitoral surgery after female genital cutting: A looping effect of the dominant discourse. *Droit et Culture*, vol 79(1):93-118.
- Johnsdotter Sara & Essén Birgitta. 2004. Estetiska och sexuella motiv godtas – men inte religiöst traditionella. Analys av lagstiftningen rörande ingrepp i kvinnliga genitalier. *Läkartidningen*, nr 37, vol. 101.
- Johnsdotter Sara & Essén Birgitta. 2010. Genitals and ethnicity: the politics of genital modifications. *Reproductive Health Matters*. 18(35):29-37.
- Johnsdotter Sara & Mestre i Mestre Ruth M. 2015. *Female Genital Mutilation in Europe. An analysis of court cases*. Brussels: European Commission, The Directorate-General for Justice.
- Jordal Malin, 2017. Clitoral reconstruction (CR) after female genital cutting (FGC). Women's motives, expectations and experiences: qualitative study. *Reproductive Health*, Vol. 14, no 52.
- Kvinnlig könsstympning i Sverige. Uppskattning av förekomst och antalet barn i riskzonen*. 2015. www.socialstyrelsen.se/publikationer2015/2015-1-32
- NCK 2011. *Kvinnlig omskärelse/könsstympning i Sverige- en kunskaps- och forskningsöversikt*. Nationellt centrum för kvinnofrid, NCK. Uppsala: Uppsala universitet.
- Kvinnlig könsstympning – ett stöd för hälso- och sjukvårdens arbete*. 2016. <https://utbildning.socialstyrelsen.se/enrole/index.php?id=35>.
- Kvinnofrid, Del A. Slutbetänkande av Kvinnovaldskommissionen*. 1995.
- Leviner, Pernilla, 2008. Könsstympning av flickor. Rättsligt skydd i Sverige. I: *Kvinnlig könsstympning*. (Red.) Vanja Berggren & Martina Franck. Studentlitteratur: Lund.
- Prevalence of FGM 2018*. WHO.
- Rejmer Annika, 2019. 37 år av förbud – tre fällande domar. Könsstympning utifrån ett rättssociologiskt perspektiv. Föreläsning.
- Rejmer Annika, 2020. Rättsvetarens värv utifrån ett rättsociologiskt perspektiv – konsekvenser av bristande rättsvalidering. (kommande)

- Sigurjonsson Hannes & Jordal Malin, 2018. Addressing female genital mutilation/cutting (FGM/C) in the era of clitoral reconstruction: Plastic surgery. *Current Sexual Health Reports* (2018) 10:50-56.
- Strid Sofia 2019. "Hon som flodar". Flickors risk och utsatthet: en studie av migrerade minoriteter attityder till könsstympning i Sverige. Föreläsning.
- Strid Sofia 2020. "Hon som flodar". Betydelser av könsstympning hos migrerade minoriteter i Sverige. (Kommande).
- SVT Nyheter 2018 10/1. "Polisanmälningar om könsstympning har ökat".
- SVT Nyheter 2019 6/2. "Professorn: Sluta överdriv komplikationerna av könsstympning".
- Types of Female Genital Mutilation*. WHO. <https://www.who.int/sexual-and-reproductive-health/types-of-female-genital-mutilation> (2020-01-05).
- Uppsala Nya tidning* 2017 8/9. "Svagt stöd för kvinnlig omskärelse"; "Allt fler könsstympade kvinnor söker vård i Stockholm"; "Hundratala öppningsoperationer utförs i Uppsala".
- Wahlberg Anna, 2017. *Continuity or change? Improved understanding of attitudes towards female genital mutilation after migration from Somalia to Sweden*. Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala universitet: Uppsala.
- Väga se. En vägledning för stöd, vård och skydd av flickor och kvinnor som är eller riskerar att bli könsstympade*. 2015. Länsstyrelsen i Östergötland. Rapport 2015:16.
- Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet. Slutbetänkande av Utredningen om starkare skydd mot barnäktenskap, tvångsäktenskap och brott med hedersmotiv. 2018. SOU 2018:69, Stockholm.

